

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Β' ΠΑΙΔΙΑΤΡΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ: ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ Μ. ΤΣΟΛΙΑ

ΜΟΝΑΔΑ ΕΦΗΒΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ (Μ.Ε.Υ.)

Β' ΠΑΙΔΙΑΤΡΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ ΠΑΙΔΩΝ «Π. & Α. ΚΥΡΙΑΚΟΥ»

ΕΠΙΣΤ. ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ Α. ΤΣΙΤΣΙΚΑ

**ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΣΥΓΚΡΙΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ (CYBERBULLYING)
ΜΕΤΑΞΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΧΩΡΩΝ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ Σ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

ΨΥΧΟΛΟΓΟΥ

ΑΘΗΝΑ 2020

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
———— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 ————

ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Β΄ ΠΑΙΔΙΑΤΡΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ: ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ Μ. ΤΣΟΛΙΑ

ΜΟΝΑΔΑ ΕΦΗΒΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ (Μ.Ε.Υ.)

Β΄ ΠΑΙΔΙΑΤΡΙΚΗ ΚΛΙΝΙΚΗ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟ ΠΑΙΔΩΝ «Π. & Α. ΚΥΡΙΑΚΟΥ»

ΕΠΙΣΤ. ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ: ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ Α. ΤΣΙΤΣΙΚΑ

**ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΣΥΓΚΡΙΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ (CYBERBULLYING)
ΜΕΤΑΞΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΧΩΡΩΝ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ Σ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ
ΨΥΧΟΛΟΓΟΥ

ΑΘΗΝΑ 2020

ΕΘΝΙΚΟΝ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΚ ΤΟΥ ΙΠΠΟΚΡΑΤΕΙΟΥ ΦΡΟΝΤ
 ΧΕΙΡΕΓΡΟ

« ΟΜΝΥΜΙ ΡΟΝ ΘΕΟΝ ΕΠΤΕΒΑΛΟΝ ΗΣΕΙΝ ΚΑΤΑ ΣΥΝΑΘΛΗΝ ΚΑΙ
 ΚΡΙΣΙΝ ΕΜΗΝ ΟΡΚΟΝ. ΤΙΝΔΕ ΚΑΙ ΕΠΙΘΡΑΦΗΝ ΤΙΝΔΕ.
 ΗΨΕΣΘΑ ΜΕΝ ΤΟΝ ΔΙΑΒΕΒΗΤΑ ΜΕ ΤΗΝ ΤΕΡΜΙΝ ΤΑΥΤΗΝ ΣΑ
 ΓΕΝΕΤΗΕΝ ΕΜΟΙΣ. ΔΙΑΤΗΛΕΣ ΤΕ ΧΡΕΙΟΝΑΙ ΕΠ' ΟΦΕΛΕΗ
 ΚΑΜΝΟΝΤΩΝ ΚΑΤΑ ΔΥΝΑΜΙΝ ΚΑΙ ΚΡΙΣΙΝ ΕΜΗΝ, ΕΠΙ ΔΗΛΑΤΕ
 ΔΕ ΚΑΙ ΔΙΚΗΦΕΙΕΕΚ. ΟΥ ΔΙΣΙ ΔΕ ΟΥΔΕ ΦΑΡΜΑΚΟΝ ΟΥΔΕΝ.
 ΑΙΤΙΘΕΙΣ ΘΑΝΑΤΙΣΜΟΝ. ΟΥΔΕ ΥΠΟΠΤΩΡΑ. ΣΥΜΒΟΥΛΗΝ
 ΤΟΙΗΝΔΕ ΟΜΟΙΟΣ ΔΕ ΟΥΔΕ ΤΥΡΑΝΝΟΠΕΤΕΣΘΗ ΦΘΟΡΙΟΝ ΔΣΙΣ.
 ΑΓΡΟΣ ΔΕ ΚΑΙ ΟΥΔΕ ΔΙΑΤΗΡ-ΤΟ ΒΙΟΝ ΤΩΝ ΕΜΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΗΝ
 ΤΗΝ ΕΜΗΝ. ΕΙΣ ΟΥΤΑΣ ΔΕ ΟΚΟΤΑΣ ΑΝ ΕΒΟΛΕΣ ΔΕΥΣΙΟΝΑΙ ΕΠ'
 ΟΦΕΛΕΗ ΚΑΜΝΟΝΤΩΝ. ΕΚΤΟΣ ΕΟΝΤΙΑΣ ΕΡΑΙΚΗΣ ΕΚΟΥΣΙΗΣ
 ΚΑΙ ΦΘΟΡΙΗΣ ΤΗΣ ΤΕ ΛΑΛΗΣ ΚΑΙ ΑΡΡΟΜΕΙΩΝ ΕΡΓΩΝ. Α Δ' ΑΝ
 ΕΝ ΘΕΡΑΠΕΙΑ. Α ΔΟΝ ΑΚΟΥΣΟΝΤΙ ΚΑΙ ΑΝΕΙ ΒΕΡΑΤΕΙΗΣ ΚΑΤΑ
 ΒΙΟΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ. Α ΔΗ ΧΡΗ ΕΩΤΕ ΕΚΛΑΛΕΣΘΑΙ ΕΣΘ.
 ΣΙΓΗΣΟΜΑΙ, ΑΡΡΗΤΑ ΗΓΕΥΜΕΝΟΣ ΕΝΑΙ ΤΑ ΤΟΛΑΥΤΑ. ΟΡΚΟΝ
 ΜΕΝ ΟΥΝ ΜΟΙ ΤΟΝ ΔΕΙΠΤΕΒΑΝ ΠΟΒΟΝΤΙ ΚΑΙ ΜΗ ΕΥΤΧΕΟΝΤΙ
 ΕΙΗ ΕΠΑΥΡΑΣΘΑΙ ΚΑΙ ΒΙΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΗΣ ΑΔΕΛΑΖΟΜΕΝΩ ΠΑΡΑ
 ΓΑΣΙΝ ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΕΣ ΤΟΙΣ ΑΙΩ ΧΡΟΝΟΝ ΠΑΡΑΒΑΙΝΟΝΤΙ ΔΕ
 ΚΑΙ ΕΠΙΟΡΚΕΟΝΤΙ ΠΑΡΑΨΤΙΑ. ΕΥΤΕΛΕΣ. ΤΑΥΤΗΝ ΤΗΝ
 ΕΓΓΑΓΕΛΙΑΝ ΕΠΙΤΕΛΟΥΝΤΙ ΕΝ ΜΟΙ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΑΡΔΕΟΝ
 ΚΥΝΗΣΑΘΑΙ ΕΝ ΤΑ ΒΙΟΙΣ.

ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ

ΙΠΠΟΚΡΑΤΕΙΟΥ ΟΡΚΟΣ

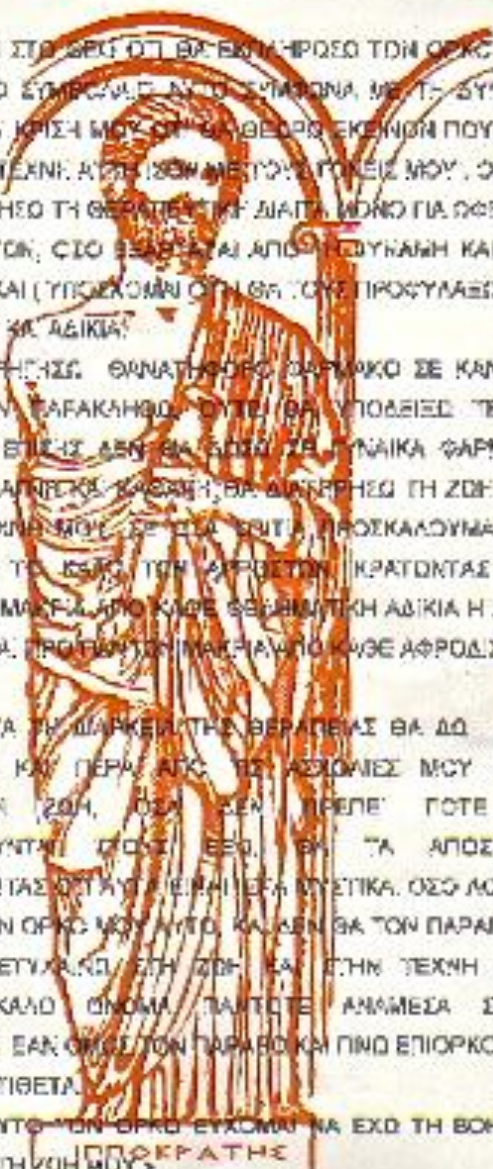
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

« ΟΡΚΙΖΟΜΑΙ ΣΤΟ ΘΕΟ ΟΤΙ ΘΑ ΕΠΙΧΡΗΣΩ ΤΟΝ ΟΡΚΟ ΜΟΥ ΑΥΤΟ ΚΑΙ ΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΑΥΤΟ ΣΥΜΒΟΝΑ ΜΕ ΤΗ ΔΥΝΑΜΗ ΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΜΟΥ ΟΤΙ ΘΑ ΘΕΩΡΩ ΕΚΕΙΝΟΝ ΠΟΥ ΜΟΥ ΔΙΔΑΣΕ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΑΠΟ ΤΩΝ ΜΕΤΟΧΩ ΤΟΚΕΙΣ ΜΟΥ, ΟΤΙ ΘΑ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΩ ΤΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΤΗΣ ΔΙΑΤΑ ΜΟΝΟ ΓΙΑ ΩΦΕΛΕΙΑ ΤΩΝ ΑΡΡΟΣΤΩΝ, ΟΤΙ ΘΑ ΕΞΑΡΧΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΜΟΥ, ΚΑΙ (ΥΠΟΧΩΜΑΙ ΟΤΙ) ΘΑ ΤΟΥΣ ΠΡΟΣΥΛΑΞΩ ΑΠΟ ΚΑΘΕ ΒΛΑΒΗΣ ΚΑΙ ΑΔΙΚΙΑΣ.

ΔΕΝ ΘΑ ΧΟΡΗΓΗΣΩ ΘΑΝΑΤΟΦΟΡΟ ΦΑΡΜΑΚΟ ΣΕ ΚΑΝΕΝΑ, ΟΣΟ ΚΑΙ ΑΝ ΠΑΡΑΚΛΗΘΩ, ΟΥΤΕ ΘΑ ΥΠΟΔΕΙΩ ΤΕΤΟΙΑ ΣΥΜΒΟΥΛΗ. ΕΠΙΣΤΕ ΔΕΝ ΘΑ ΔΩΘΩ ΣΕ ΔΥΝΑΜΙΚΑ ΦΑΡΜΑΚΑ ΕΚΤΡΩΤΙΚΑ, ΑΠΡΕΚΑ ΚΑΘΑΡΗ, ΘΑ ΔΙΑΓΝΩΣΩ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΜΟΥ, ΣΕ ΣΩΣΕΙΣ, ΟΥΤΕ ΠΡΟΣΚΑΛΟΥΜΑΙ, ΘΑ ΜΙΓΑΙΝΩ ΓΙΑ ΤΟ ΔΕΙΝΟ ΤΩΝ ΑΡΡΟΣΤΩΝ ΚΡΑΤΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΜΟΥ ΜΑΤΑΙΟ ΑΠΟ ΚΑΘΕ ΘΕΛΗΜΑΤΙΚΗΣ ΑΔΙΚΙΑς Η ΑΛΛΗ ΔΙΑΦΘΟΡΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΙΝΩ ΤΟΝ ΜΑΧΡΙΑΝ ΑΠΟ ΚΑΘΕ ΑΦΡΟΔΙΣΙΑΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ.

ΟΣΑ ΔΕ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΚΕΝ ΤΗΣ ΘΕΡΑΠΕΙΑΣ ΘΑ ΔΩ Η ΘΑ ΑΚΟΥΣΩ, Η ΚΑΙ ΠΕΡΑ ΑΥΤΩ ΤΩ ΑΣΘΕΝΕΙ ΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ, ΟΣΑ ΔΕΝ ΠΡΕΠΕ ΓΟΤΕ ΝΑ ΚΟΙΝΟΛΟΓΟΥΝΤΑΙ ΕΠΙΣΤΕ ΕΞΩ, ΘΑ ΤΑ ΑΠΟΣΙΩΠΩ, ΥΠΟΜΟΝΙΖΟΝΤΑΣ ΟΤΙ ΑΥΤΟΙ ΜΕ ΠΑΙΝΟΥΝ ΕΝΕΣΤΙΚΑ. ΟΣΟ ΛΟΙΠΟΝ ΘΑ ΤΗΣ ΤΟΝ ΟΡΚΟ ΜΟΥ ΑΥΤΟ, ΚΑΙ ΔΕΝ ΘΑ ΤΟΝ ΠΑΡΑΒΙΑΖΩ ΕΙΣΕ ΝΑ ΠΕΤΥΧΑΝ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΜΟΥ, ΕΧΟΝΤΑΣ ΚΑΛΟ ΟΝΟΜΑ, ΤΑΝΤΟΤΕ ΑΝΑΜΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ ΕΑΝ ΟΜΩΣ ΤΟΝ ΠΑΡΑΒΟΛΗ ΠΙΝΩ ΕΠΙΟΡΚΩΣΙ, ΝΑ ΠΡΩΩ ΤΑ ΑΝΤΙΘΕΤΑ.

ΔΙΔΟΝΤΑΣ ΑΥΤΟ ΤΟΝ ΟΡΚΟ ΕΥΧΟΜΑΙ ΝΑ ΕΧΩ ΤΗ ΒΟΗΘΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ».

Ημερομηνία αίτησης έναρξης διδακτορικής διατριβής: 25/07/2013

Ημερομηνία ορισμού τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής: 9/4/2014

Μέλη της τριμελούς επιτροπής

Άρτεμις Τσίτσικα, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παιδιατρικής-Εφηβικής Ιατρικής (επιβλέπον μέλος)

Χρύσα Μπακούλα, Ομότιμη Καθηγήτρια Παιδιατρικής

Γουργιώτης Δημήτριος, Ομότιμος Καθηγητής Κλινικής Βιοχημείας

Ορισμός θέματος διδακτορικής διατριβής: 11/7/2014

1^η έκθεση προόδου: 4/5/2015

2^η έκθεση προόδου: 9/6/2016

3^η έκθεση προόδου: 5/2/2018

Ημερομηνία ορισμού επταμελούς επιτροπής: 26/3/2020

«Η έγκριση διδακτορικής διατριβής υπό της Ιατρικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών δεν υποδηλώνει την αποδοχή των γνωμών του συγγραφέως» (Νόμος 5343/1932, άρθρο 202, παρ.2)

I) Περιεχόμενα	13
II) Ευχαριστίες.....	17
III) Βιογραφικό σημείωμα.....	21
IV) Γενικό Μέρος	23
1.1 Ιστορική Αναδρομή.....	25
1.2 Ορισμός του εκφοβισμού-bullying	32
1.3 Ρόλοι και ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά στον εκφοβισμό	34
1.4 Ορισμός του διαδικτυακού εκφοβισμού-cyberbullying.....	35
1.5 Σύγκριση παραδοσιακού με τον διαδικτυακό εκφοβισμό.....	36
1.6 Ο Επιπολασμός του Διαδικτυακού Εκφοβισμού	39
1.6.1 Διακρατικές συγκρίσεις και έρευνες σχετικά με τον διαδικτυακό εκφοβισμό	45
1.6.2 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στη Γερμανία	48
1.6.3 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ελλάδα	50
1.6.4 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ισλανδία	51
1.6.5 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ισπανία	53
1.6.6 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ολλανδία	54
1.6.7 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Πολωνία	54
1.6.8 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στη Ρουμανία	55
1.7 Συμπεράσματα των μελετών των διακρατικών συγκρίσεων	57
1.8 Διαφορές μεταξύ των πολιτισμών στις διαστάσεις των αξιών	64
1.9 Παράγοντες Κινδύνου και Προστατευτικοί Παράγοντες	
του διαδικτυακού εκφοβισμού	65
1.9.1 Τα χαρακτηριστικά των θυτών.....	66
1.9.2 Τα χαρακτηριστικά των θυμάτων	68
1.9.2.1 Ο ρόλος του φύλου και της ηλικίας	68
1.9.2.2 Ο ρόλος της ιδιοσυγκρασίας του ατόμου στον διαδικτυακό εκφοβισμό	69

1.9.2.3 Ο ρόλος του σχολείου στον διαδικτυακό εκφοβισμό	71
1.9.2.4 Ο ρόλος των γονέων στον διαδικτυακό εκφοβισμό	72
1.9.2.5 Ο ρόλος των συνομηλίκων και των φίλων στον διαδικτυακό εκφοβισμό	74
1.9.2.6 Ο ρόλος της χρήσης του διαδικτύου στον διαδικτυακό εκφοβισμό	75
1.10 Οι Επιπτώσεις του Διαδικτυακού Εκφοβισμού	76
1.10.1 Εσωτερικευμένα προβλήματα/ Internalizing problems	77
1.10.2 Εξωτερικευμένα προβλήματα/ Externalizing problems	80
1.10.3 Μεταβλητές που επηρεάζουν ή εξηγούν τη σχέση της διαδικτυακής θυματοποίησης και των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων της συμπεριφοράς	81
V) Ειδικό Μέρος	87
2.1 Εισαγωγή	89
2.2 Σκοπός της μελέτης: θεωρητικό πλαίσιο και υπόθεση	90
2.3 Μεθοδολογία	92
2.3.1 Η μελέτη EU.NET.ADB	92
2.3.2 Το δείγμα	92
2.3.3 Διεξαγωγή της συλλογής δεδομένων	93
2.3.4 Η ανάπτυξη του ερωτηματολογίου	94
2.3.5 Το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου	94
2.4 Η παρούσα έρευνα	96
2.4.1 Ερωτηματολόγιο	96
2.4.2 Στατιστική ανάλυση	98
2.4.3 Αποτελέσματα	99
2.4.4 Διαδικτυακός εκφοβισμός	104
2.4.5 Συσχέτιση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικά και άλλα στοιχεία των εφήβων, ξεχωριστά για κάθε χώρα	105
2.4.5.1 Ελλάδα	105
2.4.5.2 Ισπανία	110
2.4.5.3 Ρουμανία	115

2.4.5.4 Πολωνία	121
2.4.5.5 Γερμανία	126
2.4.5.6 Ολλανδία.....	131
2.4.5.7 Ισλανδία	136
2.5 Συζήτηση	142
2.5.1 Ρουμανία	144
2.5.2 Ελλάδα	147
2.5.3 Γερμανία.....	149
2.5.4 Πολωνία	151
2.5.5 Ολλανδία	152
2.5.6 Ισλανδία	155
2.5.7 Ισπανία	157
2.6 Διαδικτυακή θυματοποίηση σε σχέση με δημογραφικά και ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά	159
2.6.1 Φύλο και ηλικία	159
2.6.2 Εσωτερικευμένα και Εξωτερικευμένα Προβλήματα	160
2.7 Η χρήση του διαδικτύου και ο διαδικτυακός εκφοβισμός	161
2.8 Δυνατά σημεία και περιορισμοί της έρευνας	162
2.9 Προτάσεις για μελλοντικές έρευνες	164
2.10 Συμπεράσματα.....	165
VI) Βιβλιογραφία.....	167
VII) Περίληψη	179
Περίληψη στην Αγγλική (Abstract)	180
VIII) Ευρετήριο Πινάκων.....	181

II. Ευχαριστίες

Ολοκληρώνοντας της εκπόνηση της διδακτορικής μου διατριβής έχω την ανάγκη να εκφράσω την βαθιά ευγνωμοσύνη μου στην Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παιδιατρικής-Εφηβικής Ιατρικής της Β΄ Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, την κυρία Άρτεμις Τσίτσικα για την εμπιστοσύνη που έδειξε στο πρόσωπό μου με την ανάθεση της συγκεκριμένης διατριβής και μου πρόσφερε απλόχερα την επιστημονική της καθοδήγηση. Θα ήθελα επίσης να την ευχαριστήσω για τη διαρκή ενθάρρυνση και την αμέριστη συμπαράσταση καθ' όλη τη διάρκεια του δύσκολου έργου της υλοποίησής της. Η βοήθειά της δεν υπήρξε μόνο πολύτιμη αλλά και διαρκής. Με ειλικρινές ενδιαφέρον και με τη μεγάλη της προθυμία με μύησε στην επιστημονική κοινότητα.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στον Καθηγητή Κλινικής Βιοχημείας της Β΄ Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, τον κύριο Δημήτριο Γουργιώτη για την ανυπολόγιστη στήριξή του σε όλα τα στάδια της ερευνητικής μου προσπάθειας καθώς και για τις συμβουλές του για τη βέλτιστη δομή της διδακτορικής διατριβής. Οι επισημάνσεις του ήταν πάντα εύστοχες και κατατοπιστικές.

Ιδιαίτερη μνεία θα ήθελα να κάνω στην Ομότιμη Καθηγήτρια Παιδιατρικής κυρία Χρύσα Μπακούλα για τις απόλυτα επιστημονικά τεκμηριωμένες υποδείξεις της αλλά και για την ιδιαίτερα θετική αύρα που αποπνέει, δημιουργώντας πάντα το κλίμα για εποικοδομητικές συζητήσεις.

Με τιμή,

Καλλιόπη Σ. Αθανασίου

Στον σύζυγό μου

III) Σύντομο Βιογραφικό Σημείωμα

Ονοματεπώνυμο: Καλλιόπη Αθανασίου

Ημερομηνία Γεννήσεως: 15/10/1988

Σπουδές:

- 2010:** Πτυχίο Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών ΕΚΠΑ
- 2011:** Εξειδίκευση στην Ειδική Αγωγή Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών ΕΚΠΑ
- 2012:** Πιστοποιητικό κατάρτισης για το φαινόμενο του «εθισμού» των εφήβων στο διαδίκτυο, καθώς και για τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν τα παιδιά και οι έφηβοι από την ανεξέλεγκτη χρήση του διαδικτύου.
- 2012:** Εξειδίκευση στη νοομετρική αξιολόγηση των εφήβων με την χρήση του ψυχομετρικού εργαλείου WISC-III
- 2018:** Εξειδίκευση στη νοομετρική αξιολόγηση των νεαρών ενηλίκων με την χρήση του ψυχομετρικού εργαλείου WAIS-IV

Επαγγελματική εμπειρία:

- Μονάδα Εφηβικής Υγείας (Μ.Ε.Υ.), Β' Παιδιατρική Κλινική Παν/μίου Αθηνών, Νοσοκομείο Παίδων «Π. & Α. Κυριακού», 10/2010 έως σήμερα
- Νοσοκομείο Παίδων «Αγία Σοφία», 03/2010 έως 03/2011
 - Εθελοντική Διακονία Ασθενών νοσηλευτικών ιδρυμάτων υπό την αιγίδα της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών
- Κέντρο Υγείας Σκοπέλου, 15/6/2010 – 31/08/2010
 - Εθελοντική προσφορά εργασίας στην διαχείριση ψυχοκοινωνικών περιστατικών
- Σύλλογος «ΦΑΡΟΣ» Σκοπέλου, 15/6/2010 – 31/08/2010
 - Εθελοντική προσφορά εργασίας στη λειτουργία του συλλόγου με αντικείμενο την παροχή παρηγορητικής φροντίδας και αγωγής σε χρόνιους καρκινοπαθείς πάσχοντες και στους βاریά νοσούντες.

- Σύλλογος «Victor – Artant Νίκη» Ν. Αττικής, 01/11/2009 -20/02/2010
 - Πρακτική άσκηση με αντικείμενο την παρακολούθηση, ψυχολογική υποστήριξη και κοινωνικοποίηση ΑΜΕΑ.
 - Εθελοντική εργασία σε πρόγραμμα πρώιμης παρέμβασης σε παιδιά με αυτισμό και ΔΑΔ και συγκεκριμένα σε προγράμματα κοινωνικοποίησης.
- Θεραπευτήριο χρόνιων Παθήσεων Ανατολικής Αττικής, 1/02/2009 – 31/05/2009. Πρακτική άσκηση με αντικείμενο την ψυχολογική υποστήριξη και παρακολούθηση ιδρυματικών περιθαλπωμένων του κέντρου.

Έχει αναπτύξει ερευνητικό έργο αναφορικά με την εφηβεία, τις σεξουαλικές συνήθειες των Ελλήνων εφήβων, τις συμπεριφορές εξάρτησης στο Διαδίκτυο. Έχει πραγματοποιήσει εισηγήσεις για τα παραπάνω θέματα σε πανελλήνια συνέδρια, ημερίδες και σεμινάρια σε γονείς, εκπαιδευτικούς και εφήβους.

Ξένες Γλώσσες:

Αγγλικά

Γενικό Μέρος

1.1 Ιστορική Αναδρομή

Ο εκφοβισμός αποτελεί ένα φαινόμενο που έχει απασχολήσει έντονα την κοινή γνώμη τα τελευταία χρόνια. Ο προσδιορισμός του ως φαινομένου θα αναλυθεί εκτενώς στη συνέχεια αλλά σε γενικές γραμμές ο όρος αναφέρεται σε οποιαδήποτε μορφή κακοποίησης σωματικής ή ψυχολογικής που έχει ως στόχο να επηρεάσει αρνητικά την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη και υγεία ενός ατόμου καθώς και διάφορες πτυχές της καθημερινότητας του. Συχνά τείνει να θεωρείται φαινόμενο της σύγχρονης εποχής, ωστόσο, πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν πώς πρόκειται για συμπεριφορές εκφοβισμού που πολλές φορές προέρχονται και είναι εκ βάθρων συνδεδεμένες με την ανθρώπινη φύση. Η επιχειρηματολογία τους βασίζεται μεταξύ άλλων και στην παράθεση ποικίλων παραδειγμάτων κατά τα οποία τέτοιες συμπεριφορές έχουν εμφανιστεί και επαναλαμβάνονται χιλιάδες χρόνια στην ανά τους αιώνες ιστορία της ανθρωπότητας (1). Η Βίβλος βρίθει από σχετικά παραδείγματα συμπεριφορών εκφοβισμού, με ορισμένα εξ αυτών να αποτελούν χαρακτηριστικές περιπτώσεις. Σημειώνονται, η ιστορία των αδελφών Αβελ και Κάιν, οι ενδοοικογενειακές έριδες μεταξύ του Ιωσήφ και των αδελφών του ενώ, σε εξέχουσα θέση δεσπόζει η αναμέτρηση των Δαβίδ και Γολιάθ (2). Στη συνέχεια, κατεγράφησαν ιστορικά οι εκφοβιστικές τακτικές των Ρωμαίων κατά τους διωγμούς των Χριστιανών πιστών του Ιησού στο σύνολο της επικράτειας της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας λόγω των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, του νέου συστήματος αξιών που πρέσβευαν όντας αντίθετοι ως προς το νέο, άγνωστο θρησκευτικό και πολιτισμικό πλαίσιο που καθόριζε την διαβίωση των πιστών (2). Στην εξέλιξη της ιστορίας στον ασιατικό χώρο, στην Κορέα, την περίοδο της δυναστείας των Chosun (1392-1919) ο συνήθης τρόπος καλωσορίσματος (Myunsinrae) των νεοεισαχθέντων αξιωματικών στις τάξεις των στρατευμάτων από τους παλαιότερους αξιωματικούς στην ιεραρχία, συμπεριελάμβανε πειράγματα, κοινωνικό αποκλεισμό και απομόνωση, εξευτελισμό αλλά και σωματική κακοποίηση (3). Αξίζει σε αυτή την περίπτωση να τονιστεί το γεγονός ότι υπάρχουν ιστορικές αναφορές σαφώς στοιχειοθετημένες σύμφωνα με τις οποίες κάποιοι αυτοκράτορες της δυναστείας, βασιζόμενοι σε έρευνες που διεξήχθησαν ύστερα από σειρά θανάτων αξιωματικών οι οποίες κατέδειξαν τις ανωτέρω συμπεριφορές ως υπαίτιες για τους θανάτους, προσπάθησαν να επιβάλουν τον περιορισμό της συγκεκριμένης εθιμοτυπικής διαδικασίας Myunsinrae (3). Επιπροσθέτως, στην Ιαπωνία σε ιστορικές καταγραφές αρχείων όπου αναλύεται η κοινωνική δομή και διάταξή της, περιγράφονται συμπεριφορές που υιοθετούνταν συχνά από τους γονείς ως τρόπος διαπαιδαγώγησης - τεχνικές τιμωρίας για τον έλεγχο της συμπεριφοράς των παιδιών που όμως σε αρκετές περιπτώσεις θεωρούνται εκφοβιστικές (3). Συγκεκριμένα, οι γονείς στην προσπάθειά τους να επιβληθούν, συνήθιζαν να τα απομονώνουν και παράλληλα πολλές φορές

εξέφραζαν απειλές περί εγκατάλειψης αυτών, έχοντας την πεποίθηση ότι διαπαιδαγωγώντας τα καθ' αυτόν τον τρόπο θωρακίζονται συναισθηματικά τα παιδιά ώστε να μπορούν να επιβιώσουν ανεξάρτητα και να αλληλοϋποστηρίζονται χωρίς την αρωγή του γονέα (3). Αργότερα η τακτική αυτή εφαρμόστηκε ως μέσο τιμωρίας και από το διδακτικό προσωπικό στα σχολικά περιβάλλοντα, με τους εκπαιδευτικούς να ενθαρρύνουν τον αποκλεισμό ενός παιδιού ώστε να διαχειριστούν τις αποκλίνουσες συμπεριφορές των μαθητών. Με το πέρασμα του χρόνου η συγκεκριμένη νοοτροπία και παρόμοιες συμπεριφορές απαντώνται και στα σύγχρονα περιβάλλοντα ενώ έχουν αφομοιωθεί και επαναλαμβάνονται τακτικά από μεγάλο μέρος του μαθητικού και εκπαιδευτικού προσωπικού (4).

Συνεπώς γίνεται αντιληπτό πως ο εκφοβισμός δεν περιορίζεται σε στενά γεωγραφικά και χρονολογικά όρια. Ως εκ τούτου, πολλοί ερευνητές θεωρούν ότι σχετίζεται άμεσα με την ανθρώπινη φύση (1, 2). Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τον Donegan (1), το αίσθημα του ανταγωνισμού καλλιεργήθηκε στην συμπεριφορά του ατόμου από τις απαρχές της ανθρώπινης ύπαρξης, όταν ο καθημερινός «αγώνας» για επιβίωση διεξαγόταν υπό αντίξοες συνθήκες, η κάλυψη από καιρικές συνθήκες σε πολλές περιπτώσεις ήταν αμφίβολη και η εκμετάλλευση των φυσικών πόρων του πλανήτη ουσιαστικά ακόμη ανύπαρκτη καθιστώντας τους όποιους πόρους δυσεύρετους. Η καλλιέργεια του ενστίκτου επιβίωσης παρέμεινε σε όλη την εξέλιξη της ανθρωπότητας, και χαρακτηρίζεται από το επιστημονικό προσωπικό ως κοινωνικός Δαρβινισμός (1, 2). Στην αγωνιώδη προσπάθεια για επιβίωση και αυτοσυντήρηση καλλιεργήθηκαν επιθετικές συμπεριφορές όπως ο εκφοβισμός στοχεύοντας στην επιβολή και επικράτηση του ισχυρότερου ατόμου (1). Παράλληλα, ενώ η ανταγωνιστική αυτή τακτική που δημιουργείται είναι υπαρκτή και κυριαρχεί στις περισσότερες κοινωνίες, η εκάστοτε διαμορφωμένη κουλτούρα της κάθε κοινωνίας καθορίζει ένα διαφορετικό υποτυπώδες πλαίσιο εντός του οποίου εκδηλώνονται επιθετικές συμπεριφορές όπως ο εκφοβισμός (1). Άλλοι συντελεστές που έχουν συμβάλει στη διατήρηση και τροφοδότηση του εκφοβισμού ανά τα χρόνια αποτελούν για παράδειγμα, οι τελετουργίες ενηλικίωσης, ο φανατισμός, οι εκάστοτε θρησκευτικές πεποιθήσεις και σεξουαλικές προτιμήσεις (2). Επίσης, η γενικότερη αντίληψη και έλλειψη ανοχής στην διαφορετικότητα συνέβαλλε στην αποδοχή επιθετικών κοινωνικών αλληλεπιδράσεων ως αποδεκτό μέρος της ανάπτυξης και έτσι στην διαιώνιση αυτής της συμπεριφοράς (2). Αντίστοιχα και υπό το ίδιο πρίσμα, στο σύγχρονο δυτικό κόσμο όπου οι αξίες είναι πολλές φορές συνυφασμένες με τη δόξα, όπου η κοινωνική καταξίωση σχετίζεται με τη δημοτικότητα και η αναγνώριση επιτυγχάνεται διαμέσου της συσσώρευσης πλούτου, η υιοθέτηση πρακτικών αθέμιτου ανταγωνισμού δεν είναι σπάνια και εκδηλώνεται με εκφοβιστικές τακτικές ούτως ώστε ο θύτης να επιτυγχάνει την πρόκληση αισθημάτων

κατωτερότητας στο θύμα του και αντίστροφα ο ίδιος να βιώνει αισθήματα εξουσίας υπεροχής και δύναμης (1, 2).

Παρότι εντοπίζουμε επιθετικές συμπεριφορές σε ποικίλες χρονικά και χωροταξικά πτυχές της ιστορίας και εξέλιξης της ανθρωπότητας και είναι παρόμοιες με τα γεγονότα που διαδραματίζονται στη σύγχρονη εποχή, η εννοιολογική εμφάνιση του όρου του εκφοβισμού όπως τη γνωρίζουμε και ορίζουμε σήμερα ως έννοια δεν φαίνεται να είχε λάβει χώρα μέχρι την έλευση του 19ου αιώνα. Φαίνεται άλλωστε πως τα περιστατικά φιλονικίας που σήμερα θα τα εντάσσαμε στην κατηγορία του εκφοβισμού, σε παρελθούσες εποχές δεν θεωρούνταν απαραίτητα παραβατικές συμπεριφορές παρά χαρακτηρίζονταν απλώς ως διαπροσωπική σύγκρουση μεταξύ των εμπλεκομένων στην καθημερινότητα και θεωρούνταν πως πρόκειται για προσωπική υπόθεση που δεν επιδέχεται κάποιας επέμβασης από τρίτο παράγοντα (5).

Η πρώτη γραπτή αναφορά στην οποία αποτυπώνονται επαρκώς οι αρνητικές επιπτώσεις του φαινομένου του εκφοβισμού χρονολογείται το 1857 κατά την περίοδο της Βικτωριανής εποχής και καταγράφεται στο λογοτεχνικό βιβλίο «Οι σχολικές ημέρες του Tom Brown» του συγγραφέα Thomas Hughes (2, 3). Θεωρείται πως πρόκειται για την πρώτη έως τότε γνωστή απόπειρα διευκρίνισης των βλαβερών συνεπειών του εκφοβισμού, η οποία παρουσιάζεται με ιδιαίτερη γλαφυρότητα, παραστατικότητα και ζωντάνια ούτως ώστε να παρουσιαστούν με σαφήνεια οι επιπτώσεις της σωματικής και ψυχοσυναισθηματικής κακοποίησης στο άτομο που υπόκειται εκφοβισμό (3, 6). Ένεκα της μεγάλης απήχησης του συγκεκριμένου βιβλίου σε πολυπληθές αναγνωστικό κοινό ήδη από εκείνη την εποχή, εικάζεται ότι ο εκφοβισμός αποτέλεσε ευρέως αναγνωρισμένο φαινόμενο, ωστόσο, δεδομένης της απουσίας συστηματικής έρευνας καθίσταται ανέφικτος ο ακριβής προσδιορισμός της συχνότητας, βαρύτητας, έκτασης και πολυπλοκότητας των περιστατικών εκφοβισμού (3).

Η πρώτη επίσημη αναφορά σε πραγματικό περιστατικό εκφοβισμού αποτυπώθηκε σε άρθρο της καθημερινής εφημερίδας «The Times» στις 6 Απριλίου του 1862 μετά το θάνατο ενός στρατιώτη εν ονόματι Flood (2,3). Όπως αναφερόταν στο άρθρο, ο συγκεκριμένος στρατιώτης είχε υποστεί μακροχρόνια κακομεταχείριση από τον ανώτερό του και παράλληλα ήταν κοινωνικά αποκλεισμένος από τους υπόλοιπους στρατιώτες. Οι παράγοντες αυτοί συνετέλεσαν, αφότου απεβίωσε, η κατάληξή του να θεωρηθεί αποτέλεσμα του εκφοβισμού που υπέστη (7). Η επόμενη αναφορά περιστατικού σε άρθρο ήταν πάλι στην εφημερίδα «The Times», όταν ένα δωδεκάχρονο αγόρι κατέληξε εξαιτίας των επιθετικών συμπεριφορών και αποδοκιμασιών που εκδηλώνονταν εκ μέρους των μεγαλύτερων σε ηλικία μαθητών εις βάρος των μικρότερων εντός του King's School of Cambridge εν έτει 1885 (2, 3). Στο άρθρο δημοσιεύονταν πληροφορίες από ένα γράμμα αποφοίτου του ιδίου σχολείου όπου επιβεβαίωνε

ότι παρόμοιες συμπεριφορές ήταν συνήθειες και στην δική του εποχή (8). Ο ίδιος διατεινόταν ότι η συμπεριφορά αυτή ήταν αντίδραση στις σκληρές τιμωρίες που επέβαλαν οι εκπαιδευτικοί, οι οποίοι, όπως υποστήριζε, ενώ είχαν γνώση των συνθηκών δεν κινητοποιούνταν ούτε λάμβαναν κάποια μέτρα αντιμετώπισης τηρώντας παράλληλα ουδέτερη στάση αποδεχόμενοι σιωπηρά τον κύκλο της βίας (8).

Πώς όμως ξεκίνησε ο εκφοβισμός να θεωρείται επικίνδυνη συμπεριφορά; Ο Κοο υποστηρίζει ότι οι φρικαλεότητες που συνέβησαν κατά τη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου (1939-1945) διαφοροποίησαν σημαντικά τις ανά τον κόσμο αντιλήψεις για τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα και τη σημασία της ανθρώπινης ζωής (3). Πράγματι, το 1948 ο Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών διακήρυξε τα δικαιώματα της ισότητας, της ζωής, της ελευθέριας και της προστασίας (9) και από τότε οι άνθρωποι είναι περισσότερο ευαισθητοποιημένοι σε ζητήματα βίας (10). Έκτοτε, ο εκφοβισμός δεν θεωρείται φυσιολογική αλλά επικίνδυνη συμπεριφορά.

Η πρώτη σημαντική ερευνητική διαδικασία εκτίμησης και αξιολόγησης βίαιων συμπεριφορών που εμπίπτουν στην κατηγορία του εκφοβισμού διεξήχθη το 1897 από τον Burk (3). Η έρευνα βασίστηκε σε ένα ερωτηματολόγιο που συμπληρώθηκε από περίπου 150 παιδιά στο οποίο αρχικά κλήθηκαν να αναφέρουν παραδείγματα πειραγμάτων με διαβάθμιση από το πιο ελαφρύ μέχρι το πιο σκληρό, να εξηγήσουν ποιο ήταν το αποτέλεσμα αυτών, αν αυτά τα πειράγματα ήταν επαναλαμβανόμενα σε βάθος χρόνου, αν υπήρχαν κάποιοι λόγοι που καθιστούσαν κάποια παιδιά περισσότερο επιρρεπή σε πειράγματα και τέλος να δώσουν συνώνυμα για τον εκφοβισμό και τέλος, να αναφέρουν παραδείγματα τυραννίας ή απειλών στο σχολείο (11). Αξιοσημείωτο κομμάτι της μελέτης του Burk είναι η ανάλυση της αιτιολογίας αυτών των συμπεριφορών και η επιχειρηματολογία περί της ύπαρξης βασικών ενστίκτων και υποσυνείδητων διαδικασιών που ευθύνονται για τον εκφοβισμό (11).

Ωστόσο, το σημείο καμπής στη μελέτη του εκφοβισμού ήταν η δημοσίευση της πρώτης έρευνας για τον εκφοβισμό που διεξήχθη από τον Νορβηγό ερευνητή, Daniel Olweus, το 1973 στη Σουηδία και το 1978 στις Η.Π.Α. (1, 2, 3). Έως τότε οι περισσότερες συστηματικές έρευνες που αφορούσαν τις αποκλίνουσες συμπεριφορές στα παιδιά εστίαζαν κυρίως σε περιπτώσεις κλοπών και επιθετικότητας (12) ενώ τα τελευταία χρόνια είχαν διευρυνθεί ώστε να συμπεριλαμβάνουν το κάπνισμα και τη συνεχή έλλειψη προσοχής (13). Ο Olweus θεωρείται ο πρωτεργάτης στη συστηματική μελέτη του εκφοβισμού σχεδιάζοντας ένα ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς, το οποίο εστίαζε στις άμεσες μορφές εκφοβισμού και κυρίως τη σωματική κακοποίηση (14). Άλλωστε, θεωρούσε το αίσθημα της ασφάλειας εντός του σχολικού περιβάλλοντος ως θεμελιώδες και στοιχειώδες ανθρώπινο δικαίωμα και έτσι στις 31 Μαΐου

1981 πρότεινε στις αρμόδιες αρχές εποπτείας και διακυβέρνησης τη θέσπιση επαρκούς σχετικής νομοθεσίας κατά του εκφοβισμού για την προστασία των παιδιών στα σχολεία (15). Δύο χρόνια αργότερα τρία παιδιά στη Νορβηγία έδωσαν τέλος στη ζωή τους καθώς αντιμετώπιζαν συχνά επεισόδια εκφοβισμού από τους συνομήλικούς τους. Η αυτοχειρία και ο αντίκτυπος αυτού του γεγονότος στην κοινή γνώμη οδήγησαν τελικώς την κυβέρνηση να θεσπίσει σαφές νομοθετικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση και αποτροπή τέλεσης αξιόποινων πράξεων που εμπίπτουν στην κατηγορία του εκφοβισμού (15). Επιπλέον, με αφορμή το προαναφερθέν περιστατικό ο Olweus σχεδίασε και ανέπτυξε ένα πρόγραμμα κατά του εκφοβισμού με την αρωγή και στήριξη των ιθυνόντων του Υπουργείου Παιδείας, το Olweus Bullying Prevention Program και διεξήγαγε έρευνα με σκοπό να αξιολογήσει την αποτελεσματικότητα του προγράμματος (15). Μάλιστα, μετά την επιτυχία του προγράμματος στη Νορβηγία ο Olweus συνεργάστηκε με Αμερικάνους ερευνητές για να προσαρμόσει και να αξιολογήσει το πρόγραμμα στα σχολεία της Αμερικής όπου σημειώθηκαν παρόμοια αποτελέσματα (15).

Πέραν όμως του Olweus, σημαντικό ενδιαφέρον στη μελέτη του εκφοβισμού είχε εκδηλώσει και η ευρύτερη ερευνητική κοινότητα μελετώντας τις συμπεριφορές που μπορεί να σχετίζονται με το φαινόμενο διευρύνοντας τον εννοιολογικό προσδιορισμό του εκφοβισμού ούτως ώστε να περικλείει επιπρόσθετα και περιπτώσεις ψυχολογικής κακοποίησης όπως ο κοινωνικός αποκλεισμός, αλλά και έμμεσες μορφές εκφοβισμού όπως η διάδοση ψευδών και ανήθικων φημών αλλά και μελετώντας τις επιπτώσεις αυτών στο θύμα (1, 2, 3, 16, 17). Παρά τις εξελίξεις αυτές στο ερευνητικό κομμάτι και στα προγράμματα πρόληψης, η κατάσταση στις Η.Π.Α. σχετικά με τα περιστατικά εκφοβισμού είχε επιδεινωθεί επικίνδυνα πριν τις αρχές του 21ου αιώνα (1). Συγκεκριμένα, στις 20 Απριλίου του 1999 στο Columbine High School στην Καλιφόρνια δύο μαθητές ευρισκόμενοι για χρόνια κοινωνικά αποκλεισμένοι και θύματα συνεχούς εκφοβισμού εισέβαλαν στο σχολείο βαριά οπλισμένοι, τραυμάτισαν και αφαίρεσαν τη ζωή πολλών μαθητών δίνοντας τέλος στο τραγικό γεγονός με αυτοχειρία. (2). Ένα χρόνο μετά το συμβάν, οι Μυστικές Υπηρεσίες της Αμερικής προέβησαν σε ανάλυση 37 περιπτώσεων προσχεδιασμένων πυροβολισμών σε σχολεία και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τα δύο τρίτα των επιθέσεων πραγματοποιήθηκαν από θύματα εκφοβισμού (18). Ως αποτέλεσμα, μέχρι το 2004 στο σύνολο των σχολείων εφαρμόστηκαν προγράμματα για τη διαφύλαξη της ασφάλειας των μαθητών από εγκληματικές πράξεις και από κάθε είδους εκφοβιστική συμπεριφορά ενώ παράλληλα σε 16 πολιτείες θεσπίστηκε σχετική νομοθεσία (2).

Ωστόσο, άλλο αιτιολογικό παράγοντα διάδοσης συμπεριφορών εκφοβισμού συνιστά η χρήση των νέων τεχνολογιών και πιο συγκεκριμένα η ενασχόληση με το διαδίκτυο μέσω του

οποίου η επιθετική συμπεριφορά μεταξύ παιδιών και εφήβων αντικατοπτρίζει την ολοένα αυξανόμενη σκληρότητα της κοινωνίας. Συγκεκριμένα, το κοινωνικό φαινόμενο του εκφοβισμού έχει μετατοπισθεί από τον φυσικό κόσμο στις νέες διαδικτυακές πλατφόρμες και οι θύτες αξιοποιώντας τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης συμμετέχουν σε μια νέα μορφή εκφοβισμού, τον διαδικτυακό εκφοβισμό-cyberbullying. Οι θύτες απαλλαγμένοι από το φόβο της αναγνώρισης τους από εκπαιδευτικούς και γονείς, καλυπτόμενοι πίσω από την ανωνυμία που μπορεί να προσφέρει το διαδίκτυο, μπορούν πια να εκφοβίζουν τα θύματά τους και να επεκτείνουν τις επιβλαβείς συνέπειες του εκφοβισμού όντας απαλλαγμένοι από γεωγραφικούς, χρονικούς και άλλους περιορισμούς (19). Συνέπεια των παραπάνω είναι η εμφάνιση ακόμη πιο σκληρών επιθέσεων καθώς ο θύτης έχει έλλειψη επίγνωσης της επίπτωσης της συναισθηματικής κατάστασης του θύματος. (1). Ένα περιστατικό που επιβεβαιώνει τη μεταφορά του παραδοσιακού εκφοβισμού στο διαδικτυακό χώρο συνέβη στις 7 Οκτωβρίου 2003 όταν ένας έφηβος 13 ετών, ο Ryan Halligan, προέβη σε αυτοκτονική συμπεριφορά εξαιτίας της παρατεταμένης θυματοποίησής του (2). Διέμενε στο Βερμόντ των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και προκειμένου να αντιμετωπίσει τις σκληρές επιθέσεις που δεχόταν στο σχολείο και να μπορεί να υπερασπίζεται τον εαυτό του ξεκίνησε μαθήματα αυτοάμυνας. Στην περίπτωση του, συνέχισε να υφίσταται εκφοβισμό μέσω του διαδικτύου και δίχως να μπορεί να σηκώσει το βάρος αυτής της νέας δυσάρεστης εξέλιξης θεώρησε ότι ο μόνος τρόπος για να δώσει ένα τέλος ήταν να διαπράξει αυτοκτονία. Έκτοτε, ο πατέρας του στοχεύοντας στην ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών, των γονέων και του μαθητικού πληθυσμού ταξίδευε σε διάφορες πολιτείες και πραγματοποιούσε ομιλίες σε σχολεία γνωστοποιώντας την τραγική ιστορία που βίωσε η οικογένειά του (2). Με αφορμή το περιστατικό αυτό, το Μάιο του 2004 η πολιτεία του Βερμόντ θέσπισε κατάλληλο νομοθετικό πλαίσιο που αποσκοπεί στην πρόληψη, την άμβλυνση και καταπολέμηση του φαινομένου αλλά και νόμο περί πρόληψης της αυτοκτονίας (πράξη 114) το 2005 (2). Ομοίως, τον Ιανουάριο του 2006 το Κογκρέσο των Η.Π.Α. θέσπισε νόμο που υπεδείκνυε την παρενόχληση και κακοποίηση μέσω του διαδικτύου ως ομοσπονδιακό έγκλημα (1). Επιπλέον, ένα ακόμη αποφασιστικό βήμα για την πρακτική αντιμετώπιση του διαδικτυακού εκφοβισμού εντός του σχολικού περιβάλλοντος πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 2008 όταν οι αρχές της πολιτείας της Καλιφόρνιας ενέκριναν και ψήφισαν το νομοσχέδιο Assembly Bill 86 2008, το οποίο αποτέλεσε εφαλτήριο για τους εκπαιδευτικούς όντας πια νομικά κατοχυρωμένοι και κινούμενοι εντός συγκεκριμένα οριοθετημένων πλαισίων να νουθετήσουν μαθητές που εμπλέκονται σε διαδικτυακό εκφοβισμό καταστέλλοντας την έξαρση του φαινομένου (2). Κατόπιν, πολλές πολιτείες ακολούθησαν παρόμοια πολιτική και προέβησαν στην ενίσχυση του

νομικού τους οπλοστασίου, συντάσσοντας νομοσχέδια που επέκτειναν την εξουσία των εκπαιδευτικών και εκτός των σχολικών εγκαταστάσεων (2).

Σε αυτό το σημείο είναι σκόπιμο να γίνει και μια αναφορά στον λόγο ο οποίος καθυστέρησε τη λήψη αποφάσεων και νομοθέτηση σε μια χώρα ακόμη και αν αυτή υπήρξε πρωτοπόρος στην αντιμετώπιση του φαινομένου. Πρόκειται για ένα εκ των θεμελιωδών δικαιωμάτων που προστατεύεται από την πρώτη τροπολογία του συντάγματος των Η.Π.Α. (1st Amendment rights) και δεν είναι άλλο από το δικαίωμα της ελευθερίας του λόγου (1). Συγκεκριμένα, η προσφυγή κάποιων μαθητών και των οικογενειών τους το 1969 στο Ανώτατο Δικαστήριο για να διαμαρτυρηθούν για την καταπάτηση του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης όταν οι υπεύθυνοι του σχολείου τους απέβαλλαν διότι φορούσαν μαύρα περιβραχιόνια ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τον πόλεμο στο Βιετνάμ και η δικαίωσή τους από τις δικαστικές αρχές, δημιούργησε κάποιου είδους δεδικασμένο καθώς μετέπειτα οι ιθύνοντες των σχολείων όπου θα σημειωνόταν κάποια παρεμπόδιση της ελεύθερης έκφρασης θα έπρεπε να είναι σε θέση να αποδείξουν ότι η απαγόρευση απέτρεψε κάποια παραβίαση στη λειτουργία του σχολείου και τα δικαιώματα τρίτων (20). Αυτή η απόφαση αποτέλεσε και την πρώτη κατευθυντήρια γραμμή για το είδος των συμπεριφορών που μπορούσαν να ελέγξουν τα σχολεία (1). Παρ' όλα αυτά η εξουσία των εκπαιδευτικών εκτός των σχολικών εγκαταστάσεων ήταν ακόμα περιορισμένη. Για αυτό, όπως προαναφέρθηκε η απόφαση του κράτους να δώσει το δικαίωμα στα σχολεία να ελέγχουν συμπεριφορές εκτός σχολικών εγκαταστάσεων ήταν καίριας σημασίας στην αντιμετώπιση του διαδικτυακού εκφοβισμού (Assembly Bill 86 2008). Μέχρι όμως και οι πολιτείες να ασχοληθούν επαρκώς με τη νομοθέτηση και την πρόληψη κατά του εκφοβισμού ιστορίες όπως του Ryan Halligan έπρεπε να έρθουν στο προσκήνιο. Κάτι που συνέβη στην πολιτεία του Μιζούρι όταν η Megan Meir, ένα δεκατριάχρονο κορίτσι, αυτοκτόνησε μετά το διαδικτυακό εκφοβισμό που υπέστη από ένα αγόρι στην πλατφόρμα του Myspace αν και οι αρχικές προθέσεις του θύτη υπήρξαν φιλικές (1). Τα ευρήματα της έρευνας των αρχών απέδειξαν ότι το υποφαινόμενο πρόσωπο δεν ήταν υπαρκτό και ο λογαριασμός ανήκε στη μητέρα μιας συμμαθήτριας της Megan. Με αφορμή τη δημοσιοποίηση του γεγονότος αυτού η πολιτεία του Μιζούρι τροποποίησε το νομό περί παρενόχλησης έτσι ώστε να συμπεριλαμβάνει και διαδικτυακές επικοινωνίες που προκαλούν φόβο ή συναισθηματικό πόνο (21).

Λαμβάνοντας υπόψη λοιπόν τα παραπάνω δεδομένα, γίνεται αντιληπτή η επιτακτική ανάγκη για τη δημιουργία ενός οικουμενικού ορισμού που θα εξηγεί επαρκώς το φαινόμενο και θα περιλαμβάνει την πλειονότητα των έως σήμερα γνωστών μορφών με τις οποίες δύναται να εκδηλωθεί, ούτως ώστε να καταστεί εφικτή η διεξοδική μελέτη του από την επιστημονική

κοινότητα που με τις κατάλληλες προτάσεις θα επιτρέψει στις εκάστοτε νομοθετικές αρχές να παρέμβουν αποτελεσματικά.

1.2 Ορισμός του εκφοβισμού-bullying

Όπως προαναφέρθηκε το εννοιολογικό πλαίσιο του όρου δεν υπήρξε ανέκαθεν σαφώς προσδιορισμένο. Εξάλλου ο εκφοβισμός δεν θεωρούνταν πάντα προβληματική συμπεριφορά ενώ η κυρίαρχη άποψη που επικρατούσε στο παρελθόν ήταν ότι αποτελούσε μια φυσιολογική διαδικασία κατά τη διάρκεια της ενηλικίωσης και αναπόσπαστο κομμάτι συγκεκριμένων σταδίων ανάπτυξης από το οποίο διέρχονται όλα τα παιδιά. Πράγματι, στα επίσημα αγγλοσαξονικά λεξικά η λέξη «bully (ουσ.)» εμφανίστηκε το 1530. Το νόημα της μπορούσε να ποικίλει καθώς ήταν δυνατό να χρησιμοποιηθεί με τη σημασία του κοροϊδεύω ή περιγελώ κάποιον αλλά μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και ως προσφώνηση σε αγαπημένο πρόσωπο και να σημαίνει «γλυκέ μου/γλυκιά μου» (22). Το 1680 θεωρείται ότι χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά για να περιγράψει το άτομο που παρενοχλεί τους αδύναμους και το 1884 απέκτησε ακόμη μια επιπλέον σημασία ως “σπρώχνω κάποιον δυνατά” (22). Οι πρώτες αναφορές όπου ο όρος χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τη σωματική ή λεκτική κακοποίηση που συσχετίζεται με θάνατο, κλοπή ή σοβαρή απομόνωση παρουσιάστηκαν σε πληθώρα λογοτεχνικών βιβλίων και σε εκδόσεις έντυπου τύπου (εφημερίδες, περιοδικά) (1, 2, 3). Κατά την περίοδο στην οποία το φαινόμενο ξεκίνησε να μελετάται συστηματικά δεν υπήρχε καθολικά αποδεκτός ορισμός από την επιστημονική κοινότητα, παρόλα αυτά οι ερευνητές συμφωνούσαν εξ αρχής ότι αφορά σε υποκατηγορία επιθετικής συμπεριφοράς και διαδραματίζεται μεταξύ τουλάχιστον δυο ατόμων εκ των οποίων ένας είναι ο θύτης-δράστης, ο οποίος ασκεί τον εκφοβισμό και ο άλλος το θύμα-στόχος, ο οποίος τον δέχεται (23). Όταν ο Olweus (1973) μελέτησε για πρώτη φορά τον εκφοβισμό εστίασε μόνο στη σωματική και λεκτική κακοποίηση (14). Αρκετά χρόνια αργότερα, το έτος 1992 ο Björkqvist και οι συνεργάτες του υποστήριξαν ότι ο ψυχολογικός εκφοβισμός που υφίστανται κάποιες φορές τα θύματα είναι εξίσου σημαντική παράμετρος και χρειάζεται να μελετηθεί περαιτέρω. (16). Η ερευνητική κοινότητα συμφώνησε με αυτή την άποψη και κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο εκφοβισμός είναι μορφή βίας που ασκείται είτε με άμεσο είτε με έμμεσο τρόπο (23). Ο άμεσος περιλαμβάνει δύο υποκατηγορίες: α. Τον σωματικό εκφοβισμό που εκδηλώνεται με σωματική επιθετικότητα και πιο συγκεκριμένα με χτυπήματα, σπρωξίματα, δαγκωνιές, κλοπή και καταστροφή προσωπικών αντικειμένων και β. τον λεκτικό εκφοβισμό, ο οποίος εκδηλώνεται με υβριστικές και περιπαικτικές εκφράσεις, αγενή, προσβλητικά σχόλια και απειλές. Οι δύο αυτές μορφές είναι πιθανό να εκδηλώνονται άλλες φορές ξεχωριστά και άλλοτε να συνυπάρχουν. Από την άλλη πλευρά, ο έμμεσος, που

συνηθίζεται να αναφέρεται επίσης και ως κοινωνικός εκφοβισμός, αποσκοπεί στον συναισθηματικό κατακερματισμό του δέκτη και συνήθως εκφράζεται μέσω του κοινωνικού αποκλεισμού, είτε αγνοώντας την παρουσία του είτε με την αποτροπή της συμμετοχής του ατόμου σε ορισμένες δραστηριότητες, της διάδοσης κακόβουλων φημών, ψευδών ειδήσεων, καθώς και σαρκαστικών εκφράσεων προσώπου και χειρονομιών.

Ο Olweus, επανήλθε το 1994, κάνοντας ένα σημαντικό βήμα για την αποσαφήνιση του φαινομένου. Διατύπωσε έναν ευρύ και κατατοπιστικό ορισμό του εκφοβισμού. Πρόκειται για μια σειρά επιθετικών πράξεων και συμπεριφορών απέναντι σε ένα λιγότερο ισχυρό άτομο κατ' επανάληψη. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι «ένας μαθητής εκτίθεται στην εκφοβιστική συμπεριφορά ή στοχοποιείται όταν αυτός/ή γίνεται επανειλημμένα για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα αποδέκτης αρνητικών πράξεων και συμπεριφορών από έναν ή περισσότερους μαθητές» (24). Στη συνέχεια διαπίστωσε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που ορίζουν τον εκφοβισμό, καταλήγοντας στα εξής τρία χαρακτηριστικά του γνωρίσματα τα οποία είναι: Η εχθρική πρόθεση για πρόκληση βλάβης στο θύμα, η επαναληψιμότητα των επιθέσεων για ένα χρονικό διάστημα και η άνιση εξουσία στη διαπροσωπική σχέση. Αξίζει να αναφερθεί, πώς η πλειονότητα των πιο πρόσφατων ορισμών συγκλίνει στα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (25). Πιο αναλυτικά, οι μελετητές υποστηρίζουν ότι ο εκφοβισμός σχετίζεται με την αυξημένη επιθυμία εκ μέρους του δράστη να προκληθεί πόνος στο θύμα ως αποτέλεσμα μια επιβλαβούς πράξης, άνισης ή κατάχρησης εξουσίας κατ' επανάληψη, με ίδιον όφελος την προφανή απόλαυση και ευχαρίστηση του θύτη, αντιθέτως της γενικότερης αίσθησης καταπίεσης που βιώνει από την πλευρά του το θύμα (3).

Το Εθνικό Κέντρο ενάντια στον εκφοβισμό των Η.Π.Α. χαρακτηρίζει μια συμπεριφορά ως εκφοβιστική όταν ένα άτομο ή ένα σύνολο ατόμων με περισσότερη εξουσία/δύναμη προκαλούν πόνο εσκεμμένα και επανειλημμένα σε κάποιο άλλο άτομο ή ένα σύνολο ατόμων που νιώθουν ανίκανοι/αδύναμοι να τον ή τους αντιμετωπίσουν. Η συμπεριφορά αυτή μπορεί να είναι διαρκής, συχνά να συμβαίνει εν αγνοία των ενηλίκων και πιθανότατα θα συνεχιστεί αν δεν ληφθεί κάποιο μέτρο αντιμετώπισής της (26).

Τέλος, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (Π.Ο.Υ.) το 2002, αναφέρει ότι ο εκφοβισμός είναι μια πολυδιάστατη μορφή κακοποίησης που χαρακτηρίζεται από επανειλημμένη σωματική ή ψυχολογική βία, αποτελεί μείζον πρόβλημα δημόσιας υγείας, αφορά όλες τις κοινωνικές τάξεις και ηλικίες και απαντάται σε κάθε στάδιο της κοινωνικής εξέλιξης (27). Πράγματι, έχουν παρατηρηθεί εκδηλώσεις επεισοδίων εκφοβισμού σε σχολεία, πανεπιστήμια (28), στο εργασιακό περιβάλλον (29), στις ένοπλες δυνάμεις (30), σε σωφρονιστικά ιδρύματα (31) αλλά ακόμα και μέσα στην ίδια την οικογένεια (32).

Στη χώρα μας, ο διακεκριμένος Καθηγητής Γλωσσολογίας Γεώργιος Μπαμπινιώτης στην τελευταία έκδοση του Λεξικού της Νεοελληνικής Γλώσσας, ορίζει τη λέξη «εκφοβίζω» ως πρόκληση φόβου σε κάποιον, κυρίως μέσω ελέγχου των αντιδράσεων του, προβάλλοντας επικείμενο κακό ή απειλώντας τον. Η συγκεκριμένη λέξη χρησιμοποιείται στο λεξιλόγιο και φρασολόγιο των Ελλήνων ήδη από το 1888.

1.3 Ρόλοι και ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά στον εκφοβισμό

Επιπροσθέτως, λόγω της πολυδιάστατης φύσης του φαινομένου του εκφοβισμού είναι σημαντικό να διακρίνουμε και άλλα εμπλεκόμενα άτομα κατά τη διάρκεια ενός περιστατικού. Σύμφωνα με τους ερευνητές έχουν διακριθεί και τέσσερις ακόμη ρόλοι πέραν των προαναφερθέντων και προφανών αυτών του θύματος και του θύτη (33). Αναλυτικότερα, στις έρευνες έχουν περιγραφεί οι ρόλοι των βοηθών, των υποστηρικτών, των παρατηρητών και των ενδυναμωτών. Ακριβώς, ως βοηθοί (follower bullies) λογίζονται όσοι συμμετέχουν ενεργά στον εκφοβισμό, για παράδειγμα κρατώντας το θύμα ακίνητο όσο ο θύτης χειροδικεί ή γενικώς κακομεταχειρίζεται το θύμα. Ως ενδυναμωτές (reinforcers), θεωρούνται τα άτομα που είναι θετικά προσκείμενοι στον θύτη επικροτώντας τις πράξεις εκφοβισμού ή σχολιάζοντας και επευφημώντας με θετικά σχόλια την εν εξελίξει κατάσταση. Αδιάφοροι και απαθείς είναι οι παρατηρητές (observers) που αποδεχόμενοι σιωπηρά την κατάσταση, τηρούν στάση ουδετερότητας δίχως να εγκρίνουν ή κρίνουν αρνητικά το γεγονός. Τέλος, στους υπερασπιστές (defenders) συμπεριλαμβάνονται τα άτομα που παρεμβαίνουν ενεργά κατά τη διάρκεια των επιθέσεων. Η παρέμβαση τους παίρνει τη μορφή της ενημέρωσης κάποιου ενήλικα που μπορεί ενδεχομένως να διαφυλάξει τη σωματική ακεραιότητα και να ενισχύσει την ψυχική ανθεκτικότητα του θύματος. Ωστόσο, μπορεί και να εκδηλωθεί απλά ως ψυχολογική συμπαράσταση και ενδυνάμωση (33).

Εξάλλου, όπως προαναφέρθηκε, λόγω των ραγδαίων εξελίξεων στην Τεχνολογία των Πληροφοριών και της Επικοινωνίας (ΤΠΕ), οι θύτες εντόπισαν στον χώρο του διαδικτύου ένα νέο ελεύθερο πεδίο δια του οποίου μπορούν σχεδόν ανενόχλητοι να πραγματοποιούν τις επιθετικές τους προθέσεις ενάντια στο υπονήφιο θύμα. Παρατηρείται πλέον σημαντική εξάπλωση των φαινομένων εκφοβισμού στις νέες και ευρύτατα διαδεδωμένες πλατφόρμες επικοινωνίας με αποτέλεσμα την επιτακτική ανάγκη δημιουργίας ενός νέου ορισμού που να περιγράφει με σαφήνεια τέτοιου είδους επιθέσεις.

1.4 Ορισμός του διαδικτυακού εκφοβισμού-cyberbullying

Ο διαδικτυακός εκφοβισμός (internet bullying) ή ηλεκτρονικός εκφοβισμός (electronic bullying) ή κυβερνο-εκφοβισμός (cyber bullying), ορίζεται ως η χρήση οποιουδήποτε τύπου Τεχνολογίας Πληροφοριών και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) για την σκόπιμη παρενόχληση ενός ατόμου ή μιας ομάδας ατόμων κατ' εξακολούθηση. Τον όρο *cyber bullying* πρώτος τον χρησιμοποίησε ο Καναδός εκπαιδευτικός Bill Belsey, σε μια διάλεξή του το 2002, με σκοπό να περιγράψει τη διαδικασία της διαδικτυακής «στοχοποίησης» ενός παιδιού ή εφήβου, που δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του από κάποιον συνομήλικό του και στοχεύει στην ταπείνωση, τον εξευτελισμό και την παρενόχληση του ατόμου που υπόκειται κατ' επανάληψη στη συγκεκριμένη συμπεριφορά. Διεξάγεται κυρίως με τη χρήση του διαδικτύου και των κινητών τηλεφώνων, χρησιμοποιώντας τις ηλεκτρονικές μορφές της επικοινωνίας, όπως:

- μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mails),
- άμεσα μηνύματα κειμένου μέσω κάποιας υπηρεσίας κοινωνικής δικτύωσης (messenger),
- δωμάτια συνομιλίας (chat rooms),
- ιστοσελίδες (web sites),
- μηνύματα (texting),
- φωτογραφίες και βίντεο από ή και προς κινητά τηλέφωνα είτε από ένα άτομο είτε από μια ομάδα ατόμων.

Τα τελευταία χρόνια το φαινόμενο έχει απασχολήσει πολύ τους ιθύνοντες της εκπαίδευσης, τους γονείς και κηδεμόνες καθώς έχει παρατηρηθεί μια αυξητική τάση του ενδιαφέροντος των παιδιών και των εφήβων να διεισδύουν στις νέες τεχνολογίες και να τις χρησιμοποιούν κατά κόρον (34). Διεθνή ερευνητικά ευρήματα αποδεικνύουν πως οι νέοι αφιερώνουν μεγάλο μέρος της καθημερινότητάς τους στο διαδίκτυο και εκτιμάται, πως ο χρόνος ενασχόλησης τους με αυτό, ανέρχεται σε σαράντα ώρες εβδομαδιαίως, ως επί το πλείστον ευρισκόμενοι σε ενεργή κατάσταση και συμμετέχοντας σε διάφορα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (35,36).

Στον διαδικτυακό εκφοβισμό, συγκαταλέγονται διάφοροι τρόποι με τους οποίους δύναται να εκδηλωθεί μια επιθετική συμπεριφορά. Συχνότερα ο διαδικτυακός εκφοβισμός εμφανίζεται με τις εξής μορφές:

- α) Αποστολή απειλητικών, προσβλητικών και επιθετικών μηνυμάτων,

- β) κοινωνικός αποκλεισμός από κοινές διαδικτυακές δραστηριότητες μιας ομάδας (π.χ. διαδικτυακά παιχνίδια),
- γ) συκοφαντική δυσφήμιση με διασπορά ψευδών ειδήσεων και ανυπόστατων φημών,
- δ) κλοπή ηλεκτρονικής ταυτότητας,
- ε) δημοσίευση ακατάλληλων ή προσωπικών δεδομένων και πληροφοριών π.χ. διανομή ακατάλληλων εικόνων ενός άλλου ατόμου χωρίς τη συναίνεσή του με σκοπό τη διαπόμπευσή του,
- στ) επίσης, δημιουργία ψεύτικου λογαριασμού.

Τέλος, παρατηρείται και πλαστοπροσωπία κατά την οποία παρουσιάζεται κάποιος ως το θύμα και χρησιμοποιεί το ηλεκτρονικό μέσο ώστε να επικοινωνεί αρνητικές ή ακατάλληλες πληροφορίες σε άλλους με τρόπο που να υποδηλώνει ότι αναπαράγονται από το θύμα (25). Σημειώνεται ότι λόγω της αυξημένης πολυπλοκότητας του φαινομένου είναι φανερή μια σχετική έλλειψη συναίνεσης όσον αφορά στις συγκεκριμένες παραμέτρους οι οποίες θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη των μελετητών και ερευνητών σύμφωνα με τις οποίες θα πρέπει να οριστεί ο διαδικτυακός εκφοβισμός.

1.5 Σύγκριση παραδοσιακού με τον διαδικτυακό εκφοβισμό

Αποτελεί κοινή παραδοχή ότι τα τελευταία χρόνια ο τρέχων διάλογος σχετικά με τον διαδικτυακό εκφοβισμό επικεντρώνεται στην επιλογή των κριτηρίων που θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται στον ορισμό. Ως εκ τούτου βρίσκεται υπό σκέψη το κατά πόσον τα τρία κριτήρια που πρότείνει ο Olweus για τον ορισμό του συμβατικού εκφοβισμού, δηλαδή η σκοπιμότητα, η επανάληψη και η ανισότητα εξουσίας, ισχύουν επίσης για την παρενόχληση στον κυβερνοχώρο (37). Όσον αφορά στη σκοπιμότητα τα ευρήματα ερευνών και οι νέοι υποστηρίζουν ότι αποτελεί σημαντικό κριτήριο, ο δράστης να πρέπει να έχει την πρόθεση να βλάψει κάποιο άλλο άτομο, ούτως ώστε να προσδιοριστεί αυτή η συμπεριφορά του ως διαδικτυακός εκφοβισμός (37). Από την άλλη, η επανάληψη της επιθετικής συμπεριφοράς ως κριτήριο δεν θεωρείται ότι μπορεί να είναι εξίσου αξιόπιστη για την παρενόχληση στον κυβερνοχώρο καθώς στο πλαίσιο του ψηφιακού κόσμου μια επιθετική πράξη ενώ μπορεί να συμβεί εσκεμμένα μία και μόνο φορά, δύναται να προκαλέσει απροσδιόριστο αριθμό επαναλήψεων χωρίς να είναι αναγκαία η περαιτέρω συνεισφορά εκ μέρους του δράστη (37). Τέλος, όσον αφορά στην ασυμμετρία ισχύος/δύναμης μολονότι πρόκειται για ένα κριτήριο που θεωρείται σημαντικό για την περιγραφή του αισθήματος που προκαλεί στο θύμα η ανικανότητα

υπεράσπισης του εαυτού του, στην περίπτωση του εκφοβισμού μέσω του διαδικτύου εκδηλώνεται διαφορετικά από τον συμβατικό εκφοβισμό, όπως για παράδειγμα συμβαίνει όταν ο θύτης δρα ανώνυμα και το θύμα δεν μπορεί να αναγνωρίσει από πού προέρχεται η επίθεση (37).

Επίσης, είναι σημαντικό να διευκρινισθεί πως έχουν προταθεί κάποια πρόσθετα στοιχεία που χαρακτηρίζουν κατεξοχήν τον διαδικτυακό εκφοβισμό και είναι τα εξής:

- η επιθετική πράξη σε καθεστώς ανωνυμίας,
- ο δημόσιος ή ιδιωτικός χαρακτήρας της επίθεσης,
- το πλήθος των ατόμων που αναπαράγουν ή πληροφορούνται την επίθεση,
- η έλλειψη ανατροφοδότησης περί της συναισθηματικής κατάστασης του θύματος, που πιθανόν να απέτρεπε τον δράστη από το να προβεί στην εκδήλωση πιο σκληρής επιθετικότητας,
- η αίσθηση έλλειψης επίβλεψης,
- η ασύγχρονη επικοινωνία,
- η σχετική μονιμότητα και η ευκολία πρόσβασης στο μέσο του διαδικτύου (25, 34, 37).

Αναλυτικότερα, η πιθανή ανωνυμία του δράστη είναι ένα μοναδικό χαρακτηριστικό του διαδικτυακού εκφοβισμού και ως εκ τούτου, μπορεί να εντείνει τα αρνητικά συναισθήματα στο θύμα που αφενός θα δυσκολεύεται να αντιληφθεί την προέλευση της επίθεσης ώστε να κάνει χρήση των κατάλληλων μέσων προς υπεράσπισή του και αφετέρου μπορεί να προκαλέσει αύξηση της επιθετικότητας εκ μέρους του θύτη ο οποίος αντιλαμβάνεται ότι η απόκρυψη της ταυτότητάς του, δυσκολεύει τον εντοπισμό του από πλευράς των διωκτικών αρχών και του προσφέρεται μεγαλύτερη ασφάλεια ώστε να συνεχίσει απρόσκοπτα την επιβλαβή του δράση. Άλλωστε, ένεκα της απουσίας εγγύτητας και εν συναίσθησης των συνεπειών που προκαλούν οι επιθέσεις στην ψυχολογία του θύματος είναι ακόμη πιθανότερη η αύξηση της σκληρότητας των επιθέσεων (25, 34, 37).

Επιπλέον, η εκδήλωση εκφοβιστικών συμπεριφορών στον κυβερνοχώρο περιλαμβάνει επιθέσεις, οι οποίες μπορεί να είναι δημόσιες ή και ιδιωτικές και λόγω της φύσης των χώρων μέσω των οποίων εκδηλώνεται, ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός έχει ένα πολύ μεγαλύτερο δυνητικό κοινό σε σύγκριση με τον παραδοσιακό εκφοβισμό (25, 34, 37).

Όσον αφορά την αναπαραγωγικότητα του συμβάντος, το βασικό ζήτημα είναι ότι ένα άτομο μπορεί εύκολα να δημοσιεύσει ένα σχόλιο ή να αναρτήσει μια φωτογραφία σε μια

ιστοσελίδα με σκοπό να βλάψει ένα άτομο αλλά δεν είναι εφικτό να προσδιοριστεί ο αριθμός των ατόμων που θα διαβάσουν το κακόβουλο περιεχόμενο ούτε πόσοι από αυτούς θα αναπαράγουν την επίθεση, ασχέτως αν γνωρίζουν το θύμα, προξενώντας κατά αυτόν τον τρόπο εσκεμμένα ή μη την ίδια βλάβη με το πάτημα ενός πλήκτρου (25, 34, 37).

Ακολούθως, η έλλειψη επίβλεψης στο διαδίκτυο όπου δεν υπάρχει πάντα κάποιος επόπτης ώστε να παρέμβει όταν κάποια αλληλεπίδραση λάβει διαστάσεις εχθρικές και οι περισσότεροι γονείς συνήθως αδυνατούν να ελέγξουν το σύνολο της δραστηριότητας των παιδιών τους στο διαδίκτυο ή το περιεχόμενο των συνομιλιών τους, ενώ στις διά ζώσης επαφές είναι πιο εύκολο να παρέμβει κάποιος, είτε είναι εκπαιδευτικός είτε άλλος μαθητής (34).

Επιπλέον, το περιεχόμενο των συζητήσεων, οι εκάστοτε δημοσιεύσεις και γενικότερα οποιαδήποτε πράξη καταγράφεται στο διαδίκτυο μπορεί να παραμείνει σε αυτό για απεριόριστο χρονικό διάστημα (34). Ακόμα και στην περίπτωση όπου υπάρξει προσπάθεια διαγραφής κάποιας αρνητικής και επιβλαβούς πληροφορίας που έχει αναρτηθεί, ίσως καταφέρει κανείς να διαγράψει κάποιες αναφορές σε αυτή όμως δεν είναι δυνατό να προβλεφθεί πόσες αναφορές υπάρχουν ακόμη στο διαδίκτυο αλλά και πόσοι χρήστες αποθήκευσαν το συγκεκριμένο υλικό στον ηλεκτρονικό υπολογιστή τους ή στο κινητό τους (34).

Τέλος, διαμέσου του διαδικτύου καθίσταται σαφώς πιο εύκολη εν συγκρίσει με τον πραγματικό κόσμο, η προσέγγισή του υπονήφιου στόχου κάθε ώρα της ημέρας σε οποιοδήποτε χώρο αφού εντός του διαδικτύου καταρρίπτονται τα όρια του χώρου και του χρόνου που μπορεί να υπήρχαν όσον αφορά τον παραδοσιακό εκφοβισμό όταν για παράδειγμα τα παιδιά εκφοβίζονταν στο σχολείο και μόνο κατά τη διάρκεια των ωρών που παρευρίσκονταν εκεί. Τώρα, οι δράστες έχουν την επιλογή να εξαπολύσουν τις κακόβουλες επιθέσεις τους οποτεδήποτε και από οπουδήποτε, ενώ το θύμα μπορεί να βρίσκεται στην οικία του. Αυτό το γεγονός μπορεί να κάνει τον οποιοδήποτε να αισθανθεί αβοήθητος και απελπισμένος εφόσον εκ των πραγμάτων δε μπορεί να ξεφύγει ούτε ευρισκόμενος στον οικείο και προστατευμένο του χώρο (25,34).

Επίσης, ενδιαφέρον παρουσιάζει κομμάτι της βιβλιογραφίας, στην οποία διερευνάται η προέλευση των κινήτρων και η διαφορά αντίληψης αυτών εκ μέρους των θυτών, όσον αφορά στη σύγκριση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τον παραδοσιακό εκφοβισμό. Πιο συγκεκριμένα, πολλοί μελετητές υποστηρίζουν ότι λόγω της τεχνολογίας που χρησιμοποιείται ως μέσο για την άσκηση εκφοβιστικών διαθέσεων και συμπεριφορών, υπάρχει η πιθανότητα, η ανταμοιβή, η ευχαρίστηση και ικανοποίηση που λαμβάνουν οι θύτες να συνδέονται περισσότερο με την εκτέλεση καθαρής της ενέργειας παρά με την παρακολούθηση των συνεπειών που ενδεχομένως να επιφέρει στο θύμα (38).

Αξίζει τέλος να καταγράψουμε και κάποια ευρήματα ερευνών αναφορικά με τη συσχέτιση μεταξύ παραδοσιακού και διαδικτυακού εκφοβισμού. Χαρακτηριστικά, όπως αναφέρει ο Kowalski και οι συνεργάτες του (34), οι περισσότερες έρευνες έδειξαν ότι πολλά θύματα που υφίστανται διαδικτυακό εκφοβισμό έχουν βιώσει και κάποιες παραδοσιακές μορφές εκφοβισμού. Προέκυψαν ακόμη ευρήματα σύμφωνα με τα οποία οι δράστες που διαπράττουν παρενόχληση στον κυβερνοχώρο είναι περισσότερο πιθανό να εμπλακούν μετέπειτα και σε παραδοσιακό εκφοβισμό σε αντίθεση με εκείνους που δεν ενεπλάκησαν ποτέ σε διαδικτυακό εκφοβισμό. Περαιτέρω, άτομα που υπήρξαν θύματα παραδοσιακού εκφοβισμού είναι πιο πιθανό να πέσουν θύματα και διαδικτυακού εκφοβισμού γεγονός που επηρεάζει πολύ αρνητικά την ήδη βεβαρημένη ψυχολογία τους (34). Παρόλα αυτά, οι ίδιοι αναφέρουν, την ύπαρξη άλλων ερευνών σύμφωνα με τις οποίες έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχει μια ομάδα νέων που ενώ μπορεί να αντιμετωπίζει επιθέσεις μέσω διαδικτύου, δεν αντιμετωπίζει εκφοβισμό με παραδοσιακούς τρόπους. Εξάλλου, από ευρήματα άλλων ερευνών δεν προκύπτει κάποιου είδους συσχέτιση μεταξύ των δύο ειδών εκφοβισμού (34).

1.6 Ο Επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού

Πολλές έρευνες έχουν ασχοληθεί με τη μελέτη του επιπολασμού, την αναφερόμενη επικράτηση (επικράτηση -επιπολασμός- prevalence: ο αριθμός των περιπτώσεων σε κάποια χρονική στιγμή ή σε κάποια χρονική περίοδο) του φαινομένου του διαδικτυακού εκφοβισμού. Οι πρώτες μελέτες για το θέμα αυτό δημοσιεύθηκαν το 2004 και ο αριθμός τους αυξήθηκε σταδιακά μέχρι το 2010 (39, 40). Ωστόσο, την τελευταία πενταετία ο αριθμός των ερευνών που δημοσιεύονται έχει αυξηθεί ραγδαία, με τις περισσότερες εκ των οποίων να έχουν διεξαχθεί στις Η.Π.Α., την Ευρώπη και λιγότερες στην Ασία (39, 41). Είναι αξιοσημείωτο να ειπωθεί, ότι οι περισσότερες έρευνες δεν συμφωνούν σχετικά με την έκταση του φαινομένου, με τις εκτιμήσεις να ποικίλλουν σύμφωνα με τις αναφορές των μελετητών για ποσοστά επιπολασμού που κυμαίνονται από 1% μέχρι 72% (42). Στην πλειονότητα των ερευνών υποστηρίζεται ότι το φαινόμενο αυτό επηρεάζει το 10%-40% των μαθητών, εντούτοις η απόκλιση εξακολουθεί να είναι ιδιαίτερα σημαντική (39). Οι ορισμοί, οι μετρήσεις και η μεθοδολογία ποικίλουν ευρέως σε όλες τις μελέτες και συμβάλλουν στις αντιφάσεις των ευρημάτων.

Σε πολλές μετα-αναλυτικές έρευνες που διεξήχθησαν, έχει καταβληθεί προσπάθεια να εξηγηθεί πού έγκειται η δυσκολία στην ακριβή απεικόνιση του επιπολασμού του διαδικτυακού εκφοβισμού τόσο σε μια χώρα όσο και παγκοσμίως σε συγκεκριμένη περίοδο. Αρχικά οφείλεται, στην έλλειψη ενός οικουμενικού ορισμού, που να περιγράφει το φαινόμενο του

διαδικτυακού εκφοβισμού και στη πολύ συχνή χρήση διάφορων εναλλακτικών όρων κατά τη διάρκεια της μελέτης του φαινομένου, δίχως να έχει αποσαφηνιστεί αν αυτοί οι όροι αναφέρονται κάθε φορά στην ίδια συμπεριφορά (41, 42). Ενδεικτικά, σε πολλές έρευνες ο διαδικτυακός εκφοβισμός και η διαδικτυακή θυματοποίηση έχουν αποδοθεί με διάφορους όρους όπως διαδικτυακή βία, διαδικτυακή επιθετικότητα, διαδικτυακή παρενόχληση ή διαδικτυακή καταδίωξη. Δυστυχώς μέχρι σήμερα δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρη η διαφοροποίηση του εννοιολογικού περιεχομένου των παραπάνω όρων (43). Επιπρόσθετη δυσκολία στην απεικόνιση του επιπολασμού προκαλεί η χρήση διαφορετικών κριτηρίων που χρησιμοποιούνται κάθε φορά στις εκάστοτε έρευνες για να περιγραφεί το φαινόμενο του διαδικτυακού εκφοβισμού όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως (42, 44). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η χρήση ή μη του κριτηρίου της επανάληψης που δεν συμπεριλαμβάνεται απαραίτητα σε πολλές μελέτες, ενώ για άλλους μελετητές θεωρείται θεμελιώδες κριτήριο η επανάληψη μιας ανάρμοστης συμπεριφοράς σε ένα ορισμένο χρονικό διάστημα από το δράστη, ώστε αυτή να χαρακτηριστεί ως δείγμα διαδικτυακού εκφοβισμού, όπως άλλωστε ισχύει και για τον παραδοσιακό εκφοβισμό (44).

Οι ποικίλες ερευνητικές μεθοδολογίες και οι διαφορετικές προσεγγίσεις στην ανάλυση των στατιστικών δεδομένων που χρησιμοποιούνται στη μελέτη του επιπολασμού του διαδικτυακού εκφοβισμού θεωρούνται επίσης υπαίτιες για τη σημαντική απόκλιση των αποτελεσμάτων (45). Αναλυτικότερα, ορισμένες έρευνες εστιάζουν στα θύματα και άλλες στους θύτες, ενώ έχουν πραγματοποιηθεί και άλλες που εστιάζουν και στους δυο προκειμένου να μετρήσουν τα ποσοστά του διαδικτυακού εκφοβισμού (39). Γενικότερα, οι έρευνες που επικεντρώνονται στα άτομα που υφίστανται εκφοβισμό θεωρούνται περισσότερο αξιόπιστες καθώς τα θύματα είναι πιο πιθανό να αποκαλύψουν το συμβάν σε σύγκριση με τους δράστες, οι οποίοι επιλέγουν να αποσιωπούν και να αποκρύπτουν ό,τι συνέβη αφενός γιατί διακατέχονται από συναισθήματα όπως αυτά του φόβου ότι η γνωστοποίηση του γεγονότος σε άλλους είναι πιθανόν να επιφέρει δυσάρεστες συνέπειες όπως κάποια τιμωρία ή επίπληξη, και αφετέρου γιατί αρνούνται να παραδεχτούν αυτή τους τη συμπεριφορά ενώ υπάρχει περίπτωση ένας θύτης να ασκεί εκφοβισμό σε περισσότερα από ένα παιδιά (39). Παρόλα αυτά, ακόμα και τα θύματα δεν θεωρείται ότι θα είναι απόλυτα φερέγγυα στην αναφορά αυτών των περιστατικών διότι πολλές φορές αντιμετωπίζουν με φόβο την αποκάλυψή τους, ενώ δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να υποφέρουν από ποικίλα άλλα συναισθήματα όπως αυτά της ντροπής, του άγχους, της αναστάτωσης και της αίσθησης αδυναμίας (39). Για να διαπιστωθεί με σαφήνεια ποια μέθοδος είναι καταλληλότερη προς χρήση σε κάθε περίπτωση, είναι αναγκαίο να δίνεται έμφαση στον αντικειμενικό σκοπό της εκάστοτε έρευνας. Για παράδειγμα, σε όσες έρευνες

τέθηκε ως σκοπός να εστιάσουν στον επιπολασμό των παιδιών που ασκούν εκφοβισμό, ήταν σαφής η επιλογή στο επίκεντρό της μελέτης τους να βρίσκονται οι θύτες. Από την άλλη, σε άλλες έρευνες που στόχευαν στην διερεύνηση του κατά πόσον ένα άτομο που υπόκειται σε εκφοβισμό μπορεί να υιοθετεί ταυτόχρονα διττό ρόλο ως θύμα και θύτης, συμπεριελήφθησαν ερωτήσεις που αφορούσαν και στο ενδεχόμενο να έχει κάποιος βιώσει αλλά και να έχει ασκήσει εκφοβισμό.

Εν συνεχεία, μια ακόμη ειδοποιός διαφορά στη μεθοδολογία μεταξύ των διαφόρων ερευνών για τον επιπολασμό του διαδικτυακού εκφοβισμού εντοπίζεται στα διαφορετικά «εργαλεία» που χρησιμοποιούν οι ερευνητές για να προσδιορίσουν το φαινόμενο (39, 41, 42). Σε πολλές έρευνες προτιμήθηκε η χρήση κλιμάκων που απαρτίζονται από πολλαπλά υπό ερωτήματα προκειμένου να διευκρινιστεί αν όντως ο συμμετέχων έχει υποστεί ή έχει διαπράξει διαδικτυακή παρενόχληση, ενώ σε άλλες το ερώτημα τέθηκε μια μοναδική φορά (39, 42). Συγκεκριμένα, είναι ευρέως διαδομένη μεταξύ των ερευνητικών κοινοτήτων η άποψη ότι με την εφαρμογή κλιμάκων καθίσταται περισσότερο έγκυρη και αξιόπιστη η διεξαγωγή συμπερασμάτων κατά τη μελέτη πολυσύνθετων φαινομένων όπως αυτό του εκφοβισμού (42).

Περαιτέρω διαφορά στην μεθοδολογία αποτελεί ο προσδιορισμός του χρονικού πλαισίου εντός του οποίου θα πρέπει να εκδηλώνεται η διαδικτυακή επιθετική συμπεριφορά (39, 41, 45). Προς επίρρωση αυτού, παρατηρούμε πως κάποιες έρευνες εστιάζουν στο χρονικό διάστημα του τελευταίου μήνα, άλλες στο διάστημα μεταξύ των τελευταίων 6 μηνών, πολλές, στα πλαίσια του προηγούμενου έτους, ή ακόμα και σε όλη τη διάρκεια της ζωής των συμμετεχόντων (39). Αναλόγως του σκοπού της έρευνας καθορίζεται και το χρονικό πλαίσιο. Αν δηλαδή ο στόχος που τίθεται είναι να διαπιστωθεί αν εν τέλει περιορίστηκαν τα κρούσματα της διαδικτυακής επιθετικότητας έπειτα από οποιαδήποτε παρέμβαση, τότε θα διατυπωθούν ερωτήσεις σχετικά με το χρονικό διάστημα που έχει παρέλθει από την παρέμβαση αυτή. Επιβάλλεται ωστόσο να σημειωθεί ότι, στις έρευνες που στοχεύουν στη μελέτη του φαινομένου καθ' όλη τη διάρκεια του βίου ενός ατόμου, παρατηρούμε ότι όσο αυξάνεται η ηλικία των παιδιών στο υπό εξέταση δείγμα τόσο πιο πιθανή είναι η ύπαρξη και αναφορά περισσότερων περιστατικών εκφοβισμού (39). Ακολούθως, μια εξαιρετικά σημαντική διαφοροποίηση στη μεθοδολογία των ερευνών αφορά στα σημεία αποκοπής (cut-off points) που χρησιμοποιούνται κάθε φορά για να οριστεί το πότε κάποιος έχει υπάρξει θύμα διαδικτυακού εκφοβισμού (44). Συγκεκριμένα, σε κάποιες έρευνες θεωρείται ότι ένα άτομο έχει υπάρξει θύμα διαδικτυακού εκφοβισμού αν έχει δεχθεί κάποια επίθεση μέσω του διαδικτύου έστω και μία μοναδική φορά στη διάρκεια της ζωής του, ενώ, σε άλλες έρευνες ως κριτήριο λαμβάνεται η ύπαρξη του γεγονότος να έχει λάβει χώρα τον τελευταίο χρόνο. Εντοπίζονται και περιπτώσεις όπου

λαμβάνεται υπόψη το χρονικό διάστημα του τελευταίου εξαμήνου ή του τελευταίου μήνα. Σε άλλες μελέτες δε, εξετάζεται ο αριθμός της συχνότητας επανάληψης του φαινομένου εντός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος, αν έχει συμβεί περισσότερες από μια φορές το μήνα ή στο διάστημα μιας εβδομάδας (44). Υπάρχει λοιπόν σημαντική απόκλιση μεταξύ των ερευνών στο πώς ορίζεται κάποιος ως θύμα του διαδικτυακού εκφοβισμού γεγονός που αντικατοπτρίζεται και στην απόκλιση των αποτελεσμάτων σχετικά με τον επιπολασμό του φαινομένου.

Επιπρόσθετοι λόγοι στους οποίους ίσως οφείλεται η σημαντική απόκλιση των αποτελεσμάτων των ερευνών που μελετούν τον επιπολασμό του διαδικτυακού εκφοβισμού μπορεί να είναι το έτος διεξαγωγής της έρευνας, τα χαρακτηριστικά του προς εξέταση δείγματος όπως η ηλικία, το φύλο και η χρήση του διαδικτύου αλλά ακόμα και τα ποσοστά μη ανταπόκρισης (non-response rates). Πιο συγκεκριμένα, τον τελευταίο καιρό αρκετά συχνά εμφανίζεται μια διάσταση απόψεων μεταξύ των ερευνητών σχετικά με τη συχνότητα εμφάνισης του φαινομένου με ορισμένους να διατείνουν ότι παρατηρείται αύξουσα τάση και άλλους να υποστηρίζουν ότι η κατάσταση τείνει να εξομαλυνθεί (42). Γενικώς, υποστηρίζεται ότι λόγω της συνεχώς αυξανόμενης διείσδυσης των υπηρεσιών διαδικτύου το οποίο αποτελεί πλέον αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινής επικοινωνίας στον πληθυσμό όλων των ηλικιών, αυξάνεται και ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού, γεγονός που στην πράξη καθίσταται αρκετά πολύπλοκος ο προσδιορισμός του με σαφήνεια, καθώς τα ποσοστά επικράτησης της θυματοποίησης και της διάπραξης διαδικτυακής παρενόχλησης ποικίλλουν σε τέτοιο βαθμό μεταξύ των μελετών που δεν είναι δυνατόν να εξαχθεί τελικό συμπέρασμα για το αν αυξάνονται τα κρούσματα ή παραμένουν σταθερά με την πάροδο των ετών (42). Παρομοίως, σε άλλες έρευνες έχουν εντοπιστεί διαφορές στα ποσοστά των επεισοδίων του διαδικτυακού εκφοβισμού που μπορεί να σχετίζονται με το φύλο και την ηλικία των συμμετεχόντων στο υπό εξέταση δείγμα (39). Επί του προκειμένου, ακόμη και σε έρευνες όπου έχει μελετηθεί η διαφορά στον επιπολασμό του εκφοβισμού ανάμεσα στα δυο φύλα, διαπιστώνεται ότι υπάρχει ασυμφωνία στα ευρήματα τους σχετικά με το φύλο, το οποίο φαίνεται να παρουσιάζει μεγαλύτερα ποσοστά επικράτησης του φαινομένου (39). Το γεγονός αυτό, μπορεί να αποδοθεί στην μεθοδολογία που υιοθετήθηκε σε κάθε έρευνα και των πιθανών διαφορών που έχουν ήδη προαναφερθεί ή μπορεί να απεικονίζει τη διαπίστωση ότι ο διαδικτυακός εκφοβισμός αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο του οποίου οι κοινωνικές προεκτάσεις είναι ανεξάρτητες της έμφυλης ταυτότητας των ατόμων (39). Εν συνεχεία, σε ότι αφορά την ηλικία των παιδιών δεν έχει διευκρινιστεί ακριβώς ο ρόλος της στον επιπολασμό του διαδικτυακού εκφοβισμού. Στον αντίποδα, σε ότι αφορά την ηλικία των εφήβων έχει

διατυπωθεί ότι για τους μεγαλύτερους σε ηλικία εφήβους, που ενδέχεται να έχουν συχνότερη πρόσβαση στις τεχνολογίες πληροφοριών και επικοινωνίας υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα να υποστούν ή να διαπράξουν διαδικτυακό εκφοβισμό ως απότοκος της αυξημένης ενασχόλησης τους με τα μέσα της ψηφιακής τεχνολογίας (39). Αναντίρρητα, είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι παρόλο που οι περισσότερες έρευνες που έχουν διεξαχθεί απευθύνονται σε εφηβικούς πληθυσμούς, ο προσδιορισμός ενός ατόμου ως έφηβου βάσει χρονολογικής ηλικίας διαφέρει σημαντικά. Συνεπώς, μια έρευνα μπορεί να συμπεριλαμβάνει την ηλικιακή ομάδα από 12 έως 18 ετών ενώ κάποια άλλη από 10 έως 17 ετών (39).

Ένας ακόμη παράγοντας που συμβάλλει στη διαφοροποίηση μεταξύ των ερευνών και θα μπορούσε να εξηγήσει τη μεγάλη απόκλιση των αποτελεσμάτων είναι πιθανό να αφορά τη χώρα προέλευσης των ερευνών (45). Πιο συγκεκριμένα, έχει διατυπωθεί ότι το πολιτισμικό υπόβαθρο είναι πιθανόν να επηρεάζει τον επιπολασμό του διαδικτυακού εκφοβισμού (45). Οι πολιτισμικές ετερότητες μπορεί να επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά και οι έφηβοι αντιλαμβάνονται την έννοια της διαδικτυακής παρενόχλησης και γενικότερα του εκφοβισμού επηρεάζοντας κατά αυτόν τον τρόπο την πιθανότητα για ένα άτομο να μπορεί να διακρίνει και να αναγνωρίσει στον εαυτό του χαρακτηριστικές συμπεριφορές θύτη ή θύματος (ή και τα δύο) (45). Η κατανόηση και αναγνώριση της πολιτισμικής ετερότητας μας δίνει το έναυσμα να εμβαθύνουμε στον τρόπο με τον οποίο το εκάστοτε κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον μεταβάλλει και διαμορφώνει τις πεποιθήσεις των ανθρώπων που διαβιούν εντός του, επεξηγώντας εν μέρει τους λόγους για τους οποίους αντιλαμβάνονται τις καταστάσεις στις οποίες βρίσκονται με συγκεκριμένο τρόπο και κατόπιν διαμορφώνουν αναλόγως τη συμπεριφορά τους και πράγματι, από την μελέτη των ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί ως τώρα προέρχεται η διαπίστωση ότι ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού διαφοροποιείται σε μεγάλο βαθμό από χώρα σε χώρα (39). Συν τοις άλλοις, η προσέγγιση του θέματος του διαδικτυακού εκφοβισμού προσκρούει αναπόφευκτα στο θέμα του ορισμού του. Συγκεκριμένα, αναφέρεται από πολλούς ερευνητές ότι αντιμετώπισαν σημαντικά εμπόδια στη μετάφραση της έννοιας του εκφοβισμού (42, 45). Ο αγγλικός όρος «bullying», που όπως επιχειρηματολογούν, αναφέρεται επαρκώς στο φαινόμενο του εκφοβισμού, φαίνεται πως δεν είναι εφικτό να μεταφραστεί με ακρίβεια σε όλες τις γλώσσες και συχνά ο όρος που χρησιμοποιείται δεν μπορεί να αποδώσει με ακρίβεια τις συμπεριφορές που εμπίπτουν στο «bullying» στην εκάστοτε χώρα (45). Στην ελληνική γλώσσα για παράδειγμα, η έννοια του «bullying» δεν αποδίδεται πλήρως με τον όρο εκφοβισμό. Σύμφωνα με Έλληνες ψυχολόγους και μελετητές ο όρος εκφοβισμός αποτυγχάνει να καλύψει βασικά χαρακτηριστικά του bullying που αποτελούν την ειδοποιό διαφορά από το ευρύ σύνολο των ενεργειών του

εκφοβισμού, όπως την πρόθεση ή την επανάληψη και έτσι είναι ανεπαρκής για την απόδοση του φαινομένου (46). Αξιοσημείωτο είναι ότι εκτός του γεγονότος της ύπαρξης σημαντικών διαφορών ανάμεσα στις χώρες που επιφέρουν και διαφορές στον υπολογισμό του επιπολασμού από χώρα σε χώρα οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι έχουν κατά καιρούς προκύψει σημαντικές διαφορές και στον επιπολασμό σε διαφορετικές περιοχές της επικράτειας εντός της ίδιας χώρας (39). Όπως υποστηρίζουν, αυτή η μεταβλητότητα μπορεί να οφείλεται στις κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των επιμέρους περιοχών της κάθε χώρας αλλά σε ένα μεγάλο ποσοστό είναι πιθανό να οφείλεται στη χρήση διαφορετικών μεθόδων ή στρατηγικών έρευνας (39). Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι στην πλειονότητα των χωρών όπου έχει πραγματοποιηθεί μικρός αριθμός μελετών εμφανίζεται υψηλή μεταβλητότητα των εκτιμήσεων, ενώ σε χώρες με υψηλό αριθμό μελετών φαίνεται να εμφανίζεται μικρότερη μεταβλητότητα (39).

Σε μια πρόσφατη συστηματική ανασκόπηση που διεξήχθη στις Η.Π.Α. το 2016 επιχειρήθηκε να αξιολογηθεί η μεθοδολογία των μελετών που χρησιμοποιήθηκε για να υπολογιστεί εν γένει ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού σε πληθυσμούς Αμερικανών εφήβων 10-19 ετών και ειδικότερα για τις περιπτώσεις που τα άτομα λειτούργησαν ως θύτες ή υπήρξαν θύματα αλλά και τον επιπολασμό σε άτομα που ήταν ταυτόχρονα και θύτες και θύματα όπως αναφέρθηκαν στις μελέτες υψηλότερης ποιότητας (43). Σύμφωνα με την εν λόγω έρευνα, ένεκα της ανομοιογένειας των εργαλείων μέτρησης του διαδικτυακού εκφοβισμού που χρησιμοποιήθηκαν στις μελέτες που συμπεριελήφθησαν, δεν θεωρήθηκε εφικτή μια μετα-ανάλυση για τον προσδιορισμό του συνολικού επιπολασμού μεταξύ των μελετών. Οι ερευνητές πραγματοποίησαν ενδελεχή έρευνα σχετικά με τις μελέτες που θα συμπεριλαμβάνονταν στη συστηματική ανασκόπηση και παρουσίασαν αναλυτικά τα κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν για την επιλογή ή αποκλεισμό της κάθε μελέτης. Όσον αφορά την εκτίμηση της ποιότητας των μελετών, χρησιμοποιήθηκε ένα εργαλείο αξιολόγησης του σχεδιασμού της μελέτης και της συλλογής δεδομένων. Με άλλο εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για τον υπολογισμό του διαδικτυακού εκφοβισμού διαπιστώθηκε κατά πόσο η έρευνα κάνει σαφή αναφορά στη λογική (rationale) που ακολούθησαν οι ερευνητές, στη μεθοδολογία τους και στα αποτελέσματα. Προέκυψε το συμπέρασμα ότι στο σύνολο των μελετών η διαβάθμιση της ποιότητας ποικίλλει όμως παρατηρήθηκε ότι πολλές έρευνες βαθμολογήθηκαν αρκετά χαμηλά στην αξιολόγηση. Ακολούθως, οι ερευνητές υποστήριξαν ότι σε πολλές μελέτες αμφισβητείται η εσωτερική εγκυρότητα (internal validity) των ευρημάτων λόγω της έλλειψης επικυρωμένων εργαλείων για τη μέτρηση του διαδικτυακού εκφοβισμού ενώ σε άλλες διακυβεύεται η εξωτερική εγκυρότητα των ευρημάτων αφού δε γίνεται επαρκής

αναφορά των ελλειπόντων δεδομένων και των κριτήριων επιλογής συμμετεχόντων. Ως αποτέλεσμα, κατέληξαν στο συμπέρασμα, πως οι αναφορές του επιπολασμού του διαδικτυακού εκφοβισμού είναι δύσκολο να γενικευθούν και να ερμηνευτούν. Πιο αναλυτικά, οι μελέτες που συμπεριελήφθησαν σε αυτήν την ανασκόπηση ανέφεραν ποσοστά θυτών από 1% έως 41%, ποσοστά θυμάτων από 3% έως 72% και ποσοστά θυμάτων που είναι ταυτόχρονα και θύτες από 2,3% έως 16,7%. Η χρονική περίοδος κατά την οποία μελετήθηκε το φαινόμενο δεν ήταν σταθερή σε όλες τις έρευνες και περιλάμβανε χρονικά διαστήματα, όπως των τελευταίων 30 ημερών, των τελευταίων δύο μηνών, του τελευταίου έτους και άλλα. Πρέπει ωστόσο να λάβουμε υπόψη μας ότι ακόμα και μεταξύ των μελετών με υψηλή βαθμολογία στην αξιολόγηση της ποιότητας, υπήρξε αξιοσημείωτη διαφοροποίηση στην αναφερόμενη επικράτηση σε όμοιες χρονικές περιόδους.

1.6.1 Διακρατικές συγκρίσεις και έρευνες σχετικά με τον διαδικτυακό εκφοβισμό

Πλήθος ερευνητικών πρωτοκόλλων και πρωτοβουλιών βρίσκονται σε εξέλιξη παγκοσμίως βασιζόμενα στα ερευνητικά ευρήματα που περιεγράφηκαν παραπάνω. Στην Ευρώπη συγκεκριμένα έχουν διεξαχθεί πολλές διαπολιτισμικές έρευνες στο πλαίσιο ερευνητικών προγραμμάτων με την ενεργό συμμετοχή διαφόρων χωρών κατορθώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο την συλλογή δεδομένων ευρείας κλίμακας για τη μελέτη του διαδικτυακού εκφοβισμού και της θυματοποίησης. Αδιαμφισβήτητα, η αξία αυτών των πολυπολιτισμικών ερευνών γίνεται εύκολα αντιληπτή αν αναλογιστεί κανείς ότι πλέον είναι εφικτή η σύγκριση των παραμέτρων του φαινομένου μεταξύ διαφορετικών χωρών καθώς τα ζητήματα που προαναφέρθηκαν όπως η διαφοροποίηση της μεθοδολογίας και του ορισμού παύουν να ισχύουν εφόσον καθορίζονται εκ των προτέρων όμοια για το σύνολο των χωρών που συμμετέχουν στην έρευνα.

Ένα από τα πιο δημοφιλή προγράμματα που έχει υλοποιηθεί με τη χρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι το «Δάφνη», ένα πρόγραμμα που συμβάλει στη προστασία των παιδιών, των νέων ενάντια σε όλες τις μορφές βίας, λαμβάνοντας μέτρα ενάντια σε κάθε μορφή επιθετικότητας με σκοπό να αποτρέψει τη μελλοντική έκθεση σε αυτή. Συνέχεια του προγράμματος αυτού, αποτελεί το πρόγραμμα «Δάφνη II», που ουσιαστικά επρόκειτο για τη δεύτερη φάση του πρώτου προγράμματος «Δάφνη», που είχε ως στόχο να μελετήσει τις ψυχοσυναισθηματικές επιπτώσεις του παραδοσιακού και του διαδικτυακού εκφοβισμού στα θύματα. Το συγκεκριμένο πρόγραμμα υλοποιήθηκε με τη συμμετοχή τριών χωρών (μεγάλων πληθυσμιακά) της Ευρωπαϊκής Ένωσης, την Ιταλία, την Ισπανία και την Αγγλία (47, 48). Δύο μελέτες χρησιμοποιώντας το ίδιο δείγμα συμμετεχόντων από το πρόγραμμα «Δάφνη II»

αναφέρουν ποσοστά θυματοποίησης για τέσσερις διαφορετικούς τύπους εκφοβισμού, τον παραδοσιακό εκφοβισμό (άμεσο και έμμεσο) και τον διαδικτυακό εκφοβισμό (μέσω κινητών τηλεφώνων ή μέσω διαδικτύου). Επιπλέον, στόχος αυτών των μελετών ήταν η αξιολόγηση των ψυχικών και συναισθηματικών επιπτώσεων των τεσσάρων τύπων εκφοβισμού στα θύματα, ο προσδιορισμός του ψυχοκοινωνικού προφίλ των θυμάτων για κάθε είδος εκφοβισμού στον οποίο υπόκεινται καθώς και η αξιολόγηση μεταβλητών όπως το φύλο, η ηλικία, η χώρα και η προηγούμενη επιθετική συμπεριφορά. Το συνολικό δείγμα αποτελείται από 5.862 εφήβους της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (Γυμνασίων και Λυκείων) και συλλέχθηκε από μαθητές που φοιτούν σε σχολεία που βρίσκονται σε περιοχές με διαφορετική κοινωνική διαστρωμάτωση και οικονομικό υπόβαθρο. Η συλλογή των στοιχείων πραγματοποιήθηκε στα τέλη του 2007 και στις αρχές του 2008 και το μέσο που χρησιμοποιήθηκε ήταν το ερωτηματολόγιο DAPHNE. Όλες οι ερωτήσεις εκφοβισμού σχετίζονται με τους τελευταίους 2 μήνες. Όπως αναφέρθηκε τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν 6,2% στην Ισπανία, 4% στην Αγγλία και 5,4% στην Ιταλία.

Μια ακόμα έρευνα που συγκέντρωσε δεδομένα μεγάλης κλίμακας διεξήχθη μεταξύ του διαστήματος Άνοιξη-Καλοκαίρι 2010 και συμμετείχαν 25 Ευρωπαϊκές χώρες (49, 50). Η έρευνα σχεδιάστηκε και διεξήχθη σύμφωνα με αυστηρά πρότυπα από το δίκτυο Eu Kids Online της Ευρωπαϊκής Ένωσης και χρηματοδοτήθηκε από το πρόγραμμα Safer Internet της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την ενίσχυση των επιχειρημάτων για πολιτικές σχετικά με την ασφάλεια στο διαδίκτυο. Οι χώρες που συμμετείχαν είναι η Αυστρία, το Βέλγιο, η Βουλγαρία, η Κύπρος, η Τσεχική Δημοκρατία, η Δανία, η Εσθονία, η Φινλανδία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ελλάδα, η Ουγγαρία, η Ιρλανδία, η Ιταλία, η Λιθουανία, η Ολλανδία, η Νορβηγία, η Πολωνία, η Πορτογαλία, η Ρουμανία, η Σλοβενία, η Ισπανία, η Σουηδία, η Τουρκία και η Αγγλία. Η έρευνα διερεύνησε βασικούς κινδύνους-παγίδες στις οποίες εκτίθενται οι έφηβοι από την ενασχόλησή τους με το διαδίκτυο όπως η έκθεση σε ιστοσελίδες πορνογραφικού περιεχομένου, ο εκφοβισμός, η λήψη μηνυμάτων με σεξουαλικό περιεχόμενο, η διαδικτυακή επικοινωνία με άτομα που δε γνωρίζουν στο φυσικό χώρο, οι συναντήσεις με αγνώστους και η δημοσίευση προσωπικών δεδομένων στο διαδίκτυο. Στην έρευνα συμμετείχαν 25.142 έφηβοι της πρώιμης και μέσης εφηβείας ηλικίας 9-16 ετών καθώς και ένας από τους γονείς τους, αφού η έρευνα διεξήχθη μέσω προσωπικής συνέντευξης άλλα περιλάμβανε επίσης και ένα ερωτηματολόγιο που έπρεπε να συμπληρωθεί από το παιδί ανώνυμα και αφορούσε ευαίσθητα ερωτήματα για να αποφευχθεί ο κίνδυνος ακρόασής του από τους γονείς, άλλα μέλη της οικογένειας ή από τον ερευνητή. Με τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν δόθηκε η δυνατότητα να εξεταστούν πιθανές διαπολιτισμικές διαφορές μεταξύ των 25 χωρών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα EU Kids

Online σε σχέση με τη χρήση, τις δραστηριότητες, τις δεξιότητες, τους κινδύνους και τις συνέπειες τους στα παιδιά και πόσο μπορούν να επηρεαστούν αυτές οι διαφορές από εξωτερικούς παράγοντες σε επίπεδο χωρών. Τα ευρήματα αφορούν σταθμισμένους μέσους όρους από όλες τις χώρες και σε σχέση με τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό, το 6% των παιδιών ηλικίας 9-16 ετών έχουν λάβει ενοχλητικά ηλεκτρονικά μηνύματα και το 3% έχουν στείλει παρόμοια μηνύματα σε άλλους. Οι περισσότεροι από τους μισούς από αυτούς που έλαβαν μηνύματα με εκφοβιστικό ή απειλητικό περιεχόμενο δήλωσαν ότι ενοχλήθηκαν. Σε γενικές γραμμές, ο ευρωπαϊκός μέσος όρος χαρακτηρίστηκε χαμηλός και η πλειονότητα των χωρών είναι κάτω από αυτόν τον μέσο όρο. Τα χαμηλότερα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού υπολογίστηκαν στην Πορτογαλία (2%) και την Ιταλία (2%) ενώ τα υψηλότερα παρατηρήθηκαν στην Εσθονία (14%), τη Ρουμανία (13%), τη Δανία (12%) και τη Σουηδία (11%).

Στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης έλαβε χώρα ακόμη μία έρευνα στο χρονικό διάστημα μεταξύ του χειμώνα του 2013 και της άνοιξης του 2014, με συμμετέχουσες επτά ευρωπαϊκές χώρες ως μέρος του προγράμματος Net Children Go Mobile που βασίζεται στο έργο του EU Kids Online (51). Οι χώρες που συμμετείχαν είναι η Αγγλία, η Δανία, η Ιταλία, η Ρουμανία, η Ιρλανδία, η Πορτογαλία και το Βέλγιο. Έλαβαν μέρος συνολικά 3.500 παιδιά και έφηβοι ηλικίας μεταξύ 9 και 16 ετών και ένας γονέας για κάθε συμμετέχοντα. Το σύνολο των δεδομένων συγκεντρώθηκε και σε αυτή την έρευνα μέσω συνεντεύξεων αλλά και ερωτηματολογίων τα οποία και εδώ έπρεπε να συμπληρωθούν από το παιδί ανώνυμα για να αποφευχθεί ο κίνδυνος γνωστοποίησης τους στους γονείς και περιλάμβαναν ευαίσθητα ερωτήματα όπως και στην έρευνα EU Kids Online ενώ πολλά από τα ερωτήματα υπήρξαν παρόμοια και στις δυο έρευνες. Από την επεξεργασία των δεδομένων αυτής της μελέτης προέκυψε το συμπέρασμα ότι ενώ τα επίπεδα εκφοβισμού στο σύνολό τους παρέμειναν σχετικά σταθερά, στα επίπεδα του διαδικτυακού εκφοβισμού σημειώθηκε αύξηση, μια τάση η οποία ήταν περισσότερο ορατή μεταξύ των νεότερων εφήβων. Οι ερευνητές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι ο εκφοβισμός εκτός σύνδεσης στον πραγματικό κόσμο δεν αποτελεί πλέον την κυρίαρχη μορφή εκφοβισμού που βιώνουν οι νέοι. Επιχειρηματολογώντας, ανέφεραν ότι η εξέλιξη αυτή οφείλεται στην αυξανόμενη χρήση του διαδικτύου που φέρνει ως συνέπεια την όλο και μεγαλύτερη έκθεση των παιδιών σε διάφορους κινδύνους, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνεται σε περίοπτη θέση και ο διαδικτυακός εκφοβισμός. Αξίζει να αναφερθούμε πιο αναλυτικά, σε κάποιες αξιοσημείωτες παρατηρήσεις που προέκυψαν έπειτα από τη σύγκριση των ευρημάτων των δύο ερευνών που προαναφέρθηκαν (EU Kids Online του 2010 και της έρευνας Net Children Go Mobile του 2014). Σε πρώτη φάση, στα συνολικά επίπεδα εκφοβισμού σημειώθηκε οριακή άνοδος της τάξης του 2%, από 21% σε 23%, όμως ο αριθμός

των παιδιών που ανέφεραν ότι έγιναν αποδέκτες πράξεων συναφών με διαδικτυακό εκφοβισμό σημείωσε μεγάλη άνοδο 5 μονάδων και από 7% έφθασε στο 12% των ερωτηθέντων στην περίοδο 2011-2014. Σημαντική αυξητική τάση φάνηκε να δημιουργείται και στα επεισόδια εκφοβισμού μεταξύ των κοριτσιών, όπου στην δεύτερη χρονικά έρευνα το ποσοστό των ερωτηθέντων κοριτσιών που υπήρξαν θύματα μορφών του διαδικτυακού εκφοβισμού σχεδόν διπλασιάστηκε και ενώ το 2010 είχε υπολογιστεί στο 8% το 2014 ανήλθε σε 15%. Σε αντίθεση, παρατηρήθηκε μια πολύ μικρή μείωση στις αναφορές για διαδικτυακό εκφοβισμό μεταξύ των αγοριών. Αξιοσημείωτη μεταβολή παρουσιάστηκε και στον αριθμό των αναφορών για περιστατικά εκφοβισμού μεταξύ παιδιών 9-10 ετών. Χαρακτηριστικά, το ποσοστό των παιδιών που βίωσαν κάποια μορφή εκφοβισμού ανήλθε στο 10% έχοντας τριπλασιαστεί από το 3% σε 10% μεταξύ 2011 και 2014. Αντίστοιχη μεγάλη άνοδος υπήρξε και στους εφήβους μεταξύ των ηλικιών 13-14 ετών, όπου τα ποσοστά εφήβων που δήλωσαν θύματα σχεδόν διπλασιάστηκε από 8% σε 15%. Από την άλλη, όσον αφορά στις πληθυσμιακές ομάδες των εφήβων μεταξύ 12-13 ετών αλλά και 15-16 ετών το ποσοστό αναφορών διαδικτυακής παρενόχλησης παρουσίασε ελαφρώς καθοδική πορεία.

1.6.2 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στη Γερμανία

Κατόπιν επεξεργασίας των δεδομένων της έρευνας της EU Kids Online, υπολογίστηκε πως στη Γερμανία το 8% των παιδιών από 9 έως 16 ετών που δήλωσαν συμμετοχή στην έρευνα ανέφεραν ότι έχουν ενοχληθεί ή αναστατωθεί από κάποια κατάσταση που αντιμετώπισαν στο διαδίκτυο ενώ το 5% θεωρείται ότι έχει υπάρξει θύμα κάποιας μορφής εκφοβισμού μέσω ηλεκτρονικών μέσων (49, 50). Στα πλαίσια της ενημέρωσης των συμμετεχόντων για την έρευνα οι μελετητές εξήγησαν στα παιδιά ότι *«μερικές φορές τα παιδιά ή οι έφηβοι λένε ή κάνουν κακό ή άσχημα πράγματα σε κάποιον και αυτό μπορεί συχνά να συμβαίνει αρκετές φορές σε διαφορετικές ημέρες για ένα χρονικό διάστημα. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει: το να πειράζουν κάποιον με τρόπο που αυτό το πρόσωπο δεν του αρέσει, να τον χτυπούν, κλωτσούν, σπρώχνουν ή να αποκλείουν κάποιον από την παρέα και τα παιχνίδια»* και έπειτα συνέδεσαν τέτοιου τύπου συμπεριφορές με παρόμοιες συμπεριφορές που πιθανώς να συμβαίνουν και στο διαδικτυακό κόσμο θέτοντας το ερώτημα αν έχουν γίνει αποδέκτες κάποιας τέτοιας συμπεριφοράς στο χρονικό διάστημα των τελευταίων 12 μηνών.

Μια αρκετά εκτεταμένη έρευνα πραγματοποιήθηκε την άνοιξη και το καλοκαίρι του 2013 σε 26 σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης καλύπτοντας το σύνολο της γερμανικής επικράτειας (52). Το σύνολο των δεδομένων λήφθηκε από την συμμετοχή 1.890 παιδιών και εφήβων με κατώτερο όριο ηλικίας τα 10 έτη και ανώτερο τα 15 έτη. Η συλλογή των δεδομένων

πραγματοποιήθηκε από τη συμπλήρωση ειδικά διαμορφωμένων ηλεκτρονικών ερωτηματολογίων εντός των εργαστηρίων ηλεκτρονικών υπολογιστών των σχολείων που δήλωσαν συμμετοχή. Σκοπός της έρευνας ήταν να υπολογιστούν τα ποσοστά του εκφοβισμού, είτε αφορούσαν σε παραδοσιακές είτε σε διαδικτυακές μορφές και η αξιολόγηση των σωματικών και ψυχολογικών συνεπειών που μπορεί να προκύπτουν στους αποδέκτες τέτοιων συμπεριφορών. Συνολικά, κατεγράφησαν ποσοστά παραδοσιακού εκφοβισμού που ανέρχονταν στο 28,8%. Ωστόσο αξιολογή διαφορά, παρουσιάστηκε σε σχέση με το ποσοστό συμμετεχόντων που ανέφεραν ότι έχουν υποστεί κάποια μορφή διαδικτυακό εκφοβισμό το οποίο υπολογίστηκε μόνο στο 2,7%. Στο 8,6% υπολογίστηκε το ποσοστό των παιδιών που ανέφεραν ότι έχουν βιώσει κάποια στιγμή διαδικτυακό και παραδοσιακό εκφοβισμό. Σε ότι αφορά ευρήματα σε σχέση με το γένος των συμμετεχόντων, στα κορίτσια εντοπίστηκαν περισσότερες αναφορές σχετικά με κρούσματα συνδυασμένης θυματοποίησης (κλασσικός και διαδικτυακός εκφοβισμός) ενώ στα αγόρια αναφέρθηκαν υψηλότερα ποσοστά παραδοσιακού εκφοβισμού.

Εντός Γερμανίας πραγματοποιήθηκε ακόμη μια έρευνα και προγενέστερα το 2009. Ομοίως, με παρόμοια μεθοδολογία για την διεξαγωγή της και συλλογή δεδομένων έγινε χρήση κατάλληλα δομημένου ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου. Στόχος και αυτής της έρευνας ήταν η αξιολόγηση του επιπολασμού του εκφοβισμού και της διαδικτυακής παρενόχλησης αλλά και η διερεύνηση των τρόπων - συμπεριφορών που επιστρατεύονται εκ μέρους των θυμάτων προς αντιμετώπιση τους (53). Τα ηλεκτρονικά ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν από συνολικά 1.987 Γερμανούς μαθητές με εύρος ηλικίας από 6 έως 19 ετών. Τα ευρήματα που προέκυψαν από την επεξεργασία των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν ανέδειξαν ότι το 5,4% των μαθητών επί του δείγματος δεχόταν διαδικτυακό εκφοβισμό μια φορά την εβδομάδα ή και κατ' επανάληψη ενώ το 14,1% έφθασε το ποσοστό των συμμετεχόντων που δήλωσε ότι είχε αντιμετωπίσει παρενόχληση, δυσφήμιση ή εξαπάτηση έστω και μια φορά στη διάρκεια της ζωής του.

Τέλος, σε μια τρίτη έρευνα σχετική με τον επιπολασμό του διαδικτυακού εκφοβισμού (54) με έμφαση στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των θυτών και στους παράγοντες που μπορεί να συσχετίζονται με τα φαινόμενα διαδικτυακού εκφοβισμού, συγκεντρώθηκαν στοιχεία από 1.700 μαθητές ηλικίας μεταξύ 10 και 16 ετών από διάφορα σχολεία ανά την επικράτεια της Γερμανίας με χρήση ερωτηματολογίου δομημένου βάσει του ερωτηματολογίου του Olweus. Από την ανάλυση των δεδομένων προέκυψε ότι 4,3% των παιδιών του δείγματος δήλωσε ότι προσβάλλεται μέσω του διαδικτύου σε καθημερινή βάση ή περισσότερες από μία φορές την εβδομάδα. Το 3,7% των συμμετεχόντων δήλωσαν ότι δεν υπάρχει κάποιος προφανής λόγος για

την παρενόχληση που βιώνουν διαδικτυακά ενώ στο 7,8% ανήλθε το ποσοστό των παιδιών που ανέφεραν ότι δέχεται ενοχλητικά μηνύματα στο διαδίκτυο.

1.6.3 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ελλάδα

Η Ελλάδα συμπεριλαμβάνεται σε αυτές τις χώρες όπου η ερευνητική κοινότητα έχει ασχοληθεί αρκετά με την έρευνα σχετικά με το φαινόμενο του διαδικτυακού εκφοβισμού. Αποτελεί ωστόσο γεγονός ότι σύμφωνα με μία ανασκόπηση των ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί για την εμφάνιση του φαινομένου στην χώρα, παρατηρείται σημαντική απόκλιση στα ποσοστά του διαδικτυακού εκφοβισμού που υπολογίστηκαν στην κάθε προσπάθεια (55). Σύμφωνα με τα λεγόμενα των μελετητών, η απόκλιση αυτή μπορεί να οφείλεται στα εργαλεία που χρησιμοποιούνται για τον υπολογισμό του επιπολασμού. Συγκεκριμένα, έχει παρατηρηθεί ότι χρησιμοποιούνται ερωτηματολόγια ειδικά σχεδιασμένα για τους σκοπούς της κάθε μελέτης και σε ορισμένες περιπτώσεις δεν έχουν δοκιμαστεί για την ψυχομετρική τους επάρκεια. Η πρώτη μελέτη για τον εκφοβισμό στο διαδίκτυο διεξήχθη στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Δράσης SAFE NET HOME λαμβάνοντας χώρα το 2005. Συμμετείχαν 450 μαθητές εκ των οποίων το 54% εμφανίστηκαν να έχουν υπάρξει θύματα έχοντας βιώσει κάποια μορφή διαδικτυακού εκφοβισμού. Σε μεταγενέστερη μελέτη που πραγματοποιήθηκε και τα αποτελέσματά της δημοσιεύτηκαν εν έτει 2008, συμμετείχαν 544 μαθητές προερχόμενοι από την πόλη της Θεσσαλονίκης με κατώτερο και ανώτερο όριο ηλικίας τα 16 και 19 έτη αντίστοιχα. Σε αυτήν την περίπτωση τα ποσοστά του διαδικτυακού εκφοβισμού υπολογίστηκαν σε μόλις 20,5% (55). Αργότερα το 2009, έρευνα μεγαλύτερης κλίμακας πραγματοποιήθηκε στο νησί της Κω. Το λαμβανόμενο δείγμα προήλθε από 1.221 εφήβους με εύρος ηλικίας από 15 έως 18 ετών που κλήθηκαν να συμπληρώσουν ερωτηματολόγιο που είχε σχεδιαστεί για το σκοπό αυτό από την ερευνητική ομάδα. Ως σκοπός της μελέτης είχε τεθεί η διερεύνηση των παραγόντων που σχετίζονται με τον υπερβολική ενασχόληση με το διαδίκτυο μεταξύ των εφήβων και στο πλαίσιο αυτό οι συμμετέχοντες ερωτήθηκαν και σχετικά με τον εκφοβισμό στο διαδίκτυο (56). Σύμφωνα με την επεξεργασία των δεδομένων που ακολούθησε προέκυψε ότι το 14,5% των συμμετεχόντων μαθητών είχαν πέσει πράγματι θύματα κάποιας εκ των μορφών ηλεκτρονικού εκφοβισμού κάποια στιγμή στη ζωή τους. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε εκ νέου, το έτος 2011 όπου εμφανίστηκε αξιοσημείωτη άνοδος του επιπολασμού της διαδικτυακής θυματοποίησης με το ποσοστό αυτή τη φορά να ανέρχεται στο 28,3%.

Αντίθετα με αυτές τις έρευνες, σε άλλες που έχουν πραγματοποιηθεί επίσης ανά τον ελλαδικό χώρο, ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ελλάδα εκτιμάται ότι

κυμαίνεται σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Τα αποτελέσματα της έρευνας της EU Kids Online ανέδειξαν ένα πολύ χαμηλό ποσοστό επιπολασμού του διαδικτυακού εκφοβισμού που ανήλθε μόλις στο 4% επί του δείγματος. Πρόκειται για ένα ποσοστό χαμηλότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο αλλά και χαμηλότερο εν συγκρίσει με τα ποσοστά που σημειώθηκαν στις υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης (49, 50). Συνεχίζοντας, το 2007 διεξήχθη έρευνα υπό την αιγίδα της Μονάδας Εφηβικής Υγείας της Β΄ Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Νοσοκομείο Παίδων «Π. & Α. Κυριακού» στην οποία συμμετείχαν 900 παιδιά με μέσο όρο ηλικίας τα 15 έτη. Κατόπιν της επεξεργασίας των συγκεντρωμένων δεδομένων προέκυψε ότι μόνο το 4,2% των παιδιών και εφήβων του δείγματος δήλωσε ότι έχει λάβει απειλητικά ή προσβλητικά μηνύματα στο διαδίκτυο (55). Τέλος, σε μια έρευνα υπό την χρηματοδότηση του ταμείου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, στο πλαίσιο του προγράμματος «Δάφνη ΙΙΙ» το 2012, έγινε προσπάθεια διερεύνησης των περισσότερο διαδεδομένων μορφών εκφοβισμού στο διαδίκτυο μεταξύ Ελλήνων μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και του πλαισίου εντός του οποίου είναι πιο πιθανή η εμφάνισή τους. Ομοίως και εδώ σημειώθηκαν χαμηλά σχετικά ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού (55). Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή 997 μαθητών από διαφορετικές περιοχές της χώρας από τους οποίους ζητήθηκε να συμπληρώσουν ένα ερωτηματολόγιο σχετικά με τις εμπειρίες τους στον διαδικτυακό εκφοβισμό το οποίο βασίστηκε στο ερωτηματολόγιο που είχε χρησιμοποιηθεί και παλαιότερα για το πρόγραμμα DAPHNE. Κατόπιν ολοκλήρωσής της, γνωστοποιήθηκε ότι το ποσοστό των μαθητών που υπέστησαν κάποια μορφή διαδικτυακού εκφοβισμού, ανερχόταν στο 10%. Σε ότι αφορά την περιπτωσιολογία περισσότερο κοινές μορφές παρενόχλησης αποτελούσαν η λήψη προσβλητικών μηνυμάτων, η διάδοση ανυπόστατων φημών, η παραβίαση του διαδικτυακού προφίλ και οι προσβολές κατά τη διάρκεια ενασχόλησης με ηλεκτρονικά παιχνίδια.

1.6.4 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ισλανδία

Σε αντίθεση με χώρες όπως η Ελλάδα, η Ισλανδία συγκαταλέγεται στις χώρες όπου δεν έχει δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στη μελέτη του φαινομένου. Ως εκ τούτου βρίσκουμε λίγες έρευνες σχετικά με τον διαδικτυακό εκφοβισμό. Παρόλα αυτά η χώρα αυτή είναι μέλος του διεθνούς ερευνητικού δικτύου Health Behavior in School-aged Children (HBSC) που λειτουργεί υπό την αιγίδα του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας (Π.Ο.Υ) (57). Το ερευνητικό δίκτυο HBSC αποτελεί μια μελέτη ευρείας κλίμακας με συμμετοχή 43 χωρών της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής και πραγματοποιείται ανά διάστημα τεσσάρων ετών. Η μελέτη αφορά εφήβους 11, 13 και 15 ετών, εστιάζει στις συμπεριφορές που επιδρούν στην υγεία τους και αναλύει τον τρόπο με τον οποίο οι συμπεριφορές που παρατηρούνται συνδέονται με το

κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο ζουν. Στα πλαίσια αυτού του προγράμματος πραγματοποιήθηκε μια έρευνα που αφορούσε τους εφήβους ηλικίας 11, 13 και 15 ετών που ζουν στην Ισλανδία (57). Η συμμετοχή ήταν μεγάλη και το συνολικό δείγμα προήλθε από 11.018 παιδιά σε 161 σχολεία κατανεμημένα στο σύνολο της επικράτειας της χώρας ενώ η συλλογή των δεδομένων έλαβε χώρα μεταξύ των μηνών Νοεμβρίου 2013 και Ιανουαρίου 2014. Σκοπός αυτής της έρευνας ήταν να γίνει περιγραφή της συχνότητας και των διακυμάνσεων του εκφοβισμού μεταξύ ενός εθνικού αντιπροσωπευτικού δείγματος νέων σχολικής ηλικίας. Ως δευτερεύων στόχος καθορίστηκε η εξέταση της συσχέτισης των χαρακτηριστικών όπως η ηλικία, το φύλο, ο τόπος κατοικίας, η εθνικότητα, η οικογενειακή ευημερία και η δομή των νοικοκυριών με την εμφάνιση επεισοδίων διαδικτυακού εκφοβισμού. Τα ευρήματα της έρευνας ανέδειξαν πώς ποσοστό 2,2% επί των συμμετεχόντων εφήβων ηλικίας 11 ετών ανέφεραν ότι έχουν υποστεί διαδικτυακό εκφοβισμό υπό τη μορφή απρεπών μηνυμάτων τουλάχιστον 2 φορές σε χρονικό διάστημα ενός μηνός. Η ίδια μορφή και συχνότητα εμφάνισης του φαινομένου αναφέρθηκε ακόμη από το 3,3% των εφήβων ηλικίας 13 ετών και 2,3% των νέων ηλικίας 15 ετών. Για την περίπτωση όπου η πράξη εκφοβισμού πραγματοποιήθηκε με τη μορφή ανάρτησης κάποιας προσβλητικής εικόνας στο διαδίκτυο το ποσοστό επί των εφήβων ηλικίας 11 ετών ανήλθε σε 2,1% και έφθασε το 2,9% και 1,9% για τους εφήβους ηλικίας 13 και 15 ετών αντίστοιχα.

Εντός του ίδιου έτους (2014) διεξήχθη και άλλη μια έρευνα στην Ισλανδία με στόχο αυτή τη φορά να εξετασθεί σε πρώτη φάση η σχέση των γονιών με τα παιδιά και η συσχέτιση της με το χρόνο ενασχόλησης στο διαδίκτυο και σε δεύτερη φάση η περαιτέρω διερεύνηση της συσχέτισης αυτών των παραγόντων με την εμφάνιση φαινομένων εκφοβισμού μέσω του διαδικτύου (58). Για την πραγματοποίηση της μελέτης η ερευνητική ομάδα έλαβε τα προς εξέταση δεδομένα από το ισλανδικό κέντρο για την Κοινωνική Έρευνα και Ανάλυση (ISCRA). Από ένα σύνολο 11.013 μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης λήφθηκε δείγμα 2.017 συμμετεχόντων με τη χρήση μεθόδου τυχαίας δειγματοληψίας. Το εύρος της ηλικίας τους κυμαινόταν από 14 έως 16 έτη. Μετά το πέρας της έρευνας και της ολοκλήρωσης της επεξεργασίας των συγκεντρωμένων δεδομένων, οι ερευνητές ανακοίνωσαν τα αποτελέσματα και ανέφεραν ότι το 14,3% των συμμετεχόντων ανέφεραν ότι είχαν διαπράξει κάποια μορφή διαδικτυακού εκφοβισμού έστω μία ή και περισσότερες φορές στη διάρκεια της ζωής τους ενώ στον αντίποδα το ποσοστό των εφήβων που ανέφεραν ότι υπήρξαν αποδέκτες διαδικτυακής παρενόχλησης κατ' ελάχιστον μια φορά στη διάρκεια του βίου τους υπολογίστηκε στο 24,2% επί του συνόλου του δείγματος.

1.6.5 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ισπανία

Η Ισπανία είναι μια χώρα όπου έχουν πραγματοποιηθεί αρκετά εκτεταμένες έρευνες για το θέμα του διαδικτυακού εκφοβισμού και κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για την πηγή προέλευσης πλείστων δημοσιευμένων άρθρων στην γηραιά ήπειρο σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα (39). Έλαβε μέρος και στην έρευνα που έγινε στο πλαίσιο του προγράμματος DAPHNE II που πραγματοποιήθηκε το 2007-2008 με το ποσοστό του επιπολασμού του διαδικτυακού εκφοβισμού στην χώρα να υπολογίζεται σε 7% (47, 48), ενώ δύο χρόνια αργότερα (2010) στη νέα έρευνα του προγράμματος EU Kids Online που πραγματοποιήθηκε το ποσοστό εμφάνισε πτωτική πορεία σημειώνοντας 4% και πρόκειται για νούμερο χαμηλότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (49, 50).

Εν συνεχεία ακολούθησε και μια συστηματική ανασκόπηση που δημοσιεύτηκε το 2016 στην οποία εξετάστηκε το σύνολο των ερευνών που έχουν διεξαχθεί στην Ισπανία σχετικά με το φαινόμενο του διαδικτυακού εκφοβισμού (44). Η ερευνητική ομάδα κατέληξε στο συμπέρασμα πως εμφανίζονται αρκετές και σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των ερευνών που συνετέλεσαν στην διαμόρφωση μιας εικόνας μεγάλης αυξομείωσης του υπολογιζόμενου επιπολασμού από έρευνα σε έρευνα. Μεταξύ άλλων, προέβησαν στη διαπίστωση πως ενόσω στις περισσότερες έρευνες παρατηρήθηκε συμφωνία περί του εννοιολογικού περιεχομένου του ορισμού του διαδικτυακού εκφοβισμού και ταυτοχρόνως κοινή συμπερίληψη των κριτηρίων της επανάληψης, πρόθεσης και ανισορροπίας ισχύος, δεν υιοθετήθηκε η χρήση παρομοίων μεθοδολογικών προσεγγίσεων για την αξιολόγηση του φαινομένου. Συγκεκριμένα, οι μελετητές υποστηρίζουν ότι τα εργαλεία μέτρησης του διαδικτυακού εκφοβισμού διέφεραν σημαντικά καθώς κάποιες έρευνες βασίστηκαν σε ερωματολόγια με μέθοδο κλίμακας πολλαπλών ερωτήσεων σε αντίθεση με αυτές όπου η διερεύνηση βασίστηκε σε μια μεμονωμένη ερώτηση. Ομοίως, στα χρονικά πλαίσια και τα σημεία αποκοπής (cut off points) εντοπίστηκαν μεγάλες αποκλίσεις. Σύμφωνα με τις μελέτες κατά τις οποίες έγινε χρήση για τον υπολογισμό του επιπολασμού μόνο μια ερώτηση η μέση επικράτηση της θυματοποίησης υπολογίστηκε σε 10,7% με το εύρος του ποσοστού που εντοπίστηκε να κυμαίνεται μεταξύ κατώτατου και ανώτατου ορίου 5% και 26,8% αντίστοιχα. Στις μελέτες όπου οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν ερωματολόγια πολλαπλών ερωτήσεων, η μέση επικράτηση της θυματοποίησης εμφανίστηκε διπλάσια και συγκεκριμένα ανήλθε σε 26,7% με το εύρος των ευρεθέντων ποσοστών κυμαινόμενο από 4,6% σε 78,3%.

1.6.6 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ολλανδία

Στην χώρα της Ολλανδίας εμφανίστηκε ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά εμφάνισης περιστατικών εκφοβισμού μέσω διαδικτυακών ιστοχώρων σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας του προγράμματος EU Kids Online. Συγκεκριμένα, ο επιπολασμός του φαινομένου υπολογίστηκε στο 4% που είναι χαμηλότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (49, 50).

Ωστόσο, πρόκειται για παρόμοια περίπτωση με την Ισλανδία, καθώς οι μελέτες που έχουν δημοσιευθεί σχετικά με της επιθετικές συμπεριφορές διαμέσου του διαδικτύου να είναι αισθητά περιορισμένες. Παρόλα αυτά σε ένα άρθρο που ασχολείται με τον διαδικτυακό εκφοβισμό και τρόπους αντιμετώπισης του και αφορά τις τρεις ευρωπαϊκές χώρες της ένωσης Benelux – πολιτική και οικονομική ένωση μεταξύ των χωρών του Βελγίου, της Ολλανδίας και του Λουξεμβούργου - περιγράφονται σχετικές έρευνες από τις χώρες αυτές (59). Για την Ολλανδία συγκεκριμένα γίνεται αναφορά σε δύο μεγάλης κλίμακας έρευνες που ολοκληρώθηκαν το 2006 και το 2007 στις οποίες διερευνήθηκε ο επιπολασμός και οι διάφορες μορφές του διαδικτυακού εκφοβισμού. Πιο αναλυτικά, διαπιστώθηκε ότι το 4% με 16% των νέων ηλικίας 10 έως 19 ετών έχει διαπράξει κάποια στιγμή διαδικτυακό εκφοβισμό και το 3% με 25% έχει δεχθεί εκφοβισμό μέσω του διαδικτύου ή μέσω κινητού τηλεφώνου.

1.6.7 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Πολωνία

Η Πολωνία είναι επίσης μια χώρα που παρουσιάζει χαμηλό επιπολασμό του διαδικτυακού εκφοβισμού σύμφωνα με την έρευνα του προγράμματος EU Kids Online. Συγκεκριμένα το ποσοστό του υπολογίστηκε ότι ανέρχεται σε 6% επί του συνόλου των συμμετεχόντων και βρίσκεται ακριβώς στο μέσο όρο των μετρήσεων των υπολοίπων χωρών που συμμετείχαν σε αυτό το πρόγραμμα (49, 50). Σε ένα άρθρο γίνεται εκτενής αναφορά και παρουσίαση δύο μελετών που διεξήχθησαν σε εθνικά αντιπροσωπευτικό δείγμα εφήβων μαθητών ηλικίας 13 με 16 ετών το 2010 και το 2015 αντίστοιχα (61). Σύμφωνα με το άρθρο, σκοπός των ερευνών ήταν να μελετηθεί η διασύνδεση συγκεκριμένων συμπεριφορών με την εμφάνιση διαδικτυακού εκφοβισμού αλλά και η περαιτέρω διερεύνηση των σχετικών παραγόντων που βοηθούν στην διαμόρφωση κατάλληλων συνθηκών για την έξαρση του φαινομένου, όπως για παράδειγμα η αλματώδης εξέλιξη στην τεχνολογία της επικοινωνίας. Η συμμετοχή το 2010 έφθασε τον αριθμό των 2.143 μαθητών ενώ το 2015 συμμετείχαν λίγο λιγότεροι φθάνοντας τους 1.868. Στις δυο έρευνες, οι ερευνητικές ομάδες μελέτησαν ένα ευρύ φάσμα επιβλαβών συμπεριφορών που έχουν καταχωρηθεί ως σχετικές με διαδικτυακό εκφοβισμό μεταξύ των οποίων βρίσκονται η αποστολή προσβλητικού μηνύματος στο κινητό τηλέφωνο, η ανάρτηση περιεχομένου σε

ιστοσελίδα με σκοπό την γελοιοποίηση κάποιου, η παραβίαση ξένου προφίλ, η αποκάλυψη κάποιου μυστικού στο διαδίκτυο, προσβλητικός σχολιασμός κάποιας ανάρτησης, η δημιουργία ψεύτικου προφίλ και πολλές άλλες. Επίσης, μελετήθηκε και η συχνότητα εμφάνισης τέτοιων κακόβουλων ενεργειών. Αναλυτικότερα απαντήθηκε αν το γεγονός συμβαίνει μια φορά σε ετήσια, μηνιαία ή εβδομαδιαία βάση, αν συμβαίνει καθημερινά ή αν έχει συμβεί έστω μια φορά στη ζωή του συμμετέχοντα. Στο άρθρο κατεγράφησαν εκτενώς τα αποτελέσματα για όλες τις συμπεριφορές, χωρίς ωστόσο να αναφέρεται συγκεκριμένο ποσοστό θυτών ή θυμάτων. Ενδεικτικά, το 2010 το 10% των συμμετεχόντων του ληφθέντος δείγματος απάντησε ότι έχει στείλει μήνυμα για να ενοχλήσει ή φοβίσει ή προκαλέσει γενικώς αναστάτωση σε κάποιον, έστω μία ή και περισσότερες φορές το χρόνο ενώ το 2015 στο ίδιο ερώτημα απάντησε θετικά ποσοστό 7% του δείγματος. Στο ερώτημα εάν κάποιος έχει προσβληθεί έστω μια φορά ή και περισσότερες φορές εντός του ίδιου έτους από μήνυμα που έλαβε σε πλατφόρμα κοινωνικής δικτύωσης, στην έρευνα του 2010 θετική απάντηση έδωσε το 11% των εφήβων ενώ στην αντίστοιχη έρευνα του 2015 θετικά απάντησε το 12% των συμμετεχόντων.

1.6.8 Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στη Ρουμανία

Η Ρουμανία συγκαταλέγεται στις χώρες με υψηλά ποσοστά εμφάνισης περιστατικών εκφοβισμού μέσω διαδικτύου. Χαρακτηριστικά η συμμετοχή της στην έρευνα του προγράμματος EU Kids Online στιγματίστηκε από την εμφάνιση διπλάσιου ποσοστού του επιπολασμού σε σχέση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (49, 50). Επί του προκειμένου, το 13% των εφήβων δήλωσαν ότι έχουν γίνει αποδέκτες κάποιας μορφής επιθετικής διαδικτυακής παρενόχλησης ενώ το ποσοστό των εφήβων που ανέφεραν ότι έχουν γενικώς ενοχληθεί ή αναστατωθεί από κάτι που συνέβη στο διαδίκτυο υπολογίστηκε σε 23%. Αξίζει εδώ να σημειώσουμε πως από την επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας προέκυψε ότι η ενασχόληση των Ρουμάνων εφήβων με το διαδίκτυο είναι αρκετά αυξημένη μολονότι ανέφεραν συχνά ότι διαθέτουν περιορισμένες τεχνολογικές δεξιότητες. Παρόμοια υψηλά ποσοστά επιπολασμού του φαινομένου σημειώθηκαν και στην έρευνα Net Children Go Mobile όπου το 11% των παιδιών δήλωσε ότι έχει υπάρξει θύμα διαδικτυακού εκφοβισμού και έχει αναστατωθεί από σχετικό συμβάν κατά τη διάρκεια του τελευταίου έτους (51).

Σε άλλη έρευνα που πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του οργανισμού Save the Children Romania το 2015 με αντικείμενο διερεύνησης τη χρήση του διαδικτύου στην οικογένεια, περίπου το 45% των παιδιών που συμμετείχαν δήλωσαν ότι είχαν ενοχληθεί ή προσβληθεί τον τελευταίο χρόνο από κάποια ενέργεια στο διαδίκτυο (62). Σε σύγκριση με τα αποτελέσματα έρευνας του 2013 από τον ίδιο οργανισμό Save the Children Romania, διαπιστώθηκε ότι ο

επιπολασμός του φαινομένου σημείωσε αύξηση της τάξεως του 13%, ενώ ο παραδοσιακός εκφοβισμός παρέμεινε στα ίδια επίπεδα.

Η τελευταία σχετική με το φαινόμενο μελέτη πραγματοποιήθηκε από τη ρουμανική εταιρεία πληροφορικής και παραγωγής λογισμικού ασφάλειας Bitdefender το 2017. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα που ανακοινώθηκαν από τα στελέχη της εταιρίας τέσσερις στους πέντε εφήβους ηλικίας κάτω των 18 ετών δήλωσαν ότι έχουν υποστεί κάποιας μορφής παρενόχληση μέσω ηλεκτρονικών καναλιών επικοινωνίας (62). Η έρευνα αυτή κατέδειξε ότι το 67% των προσβλητικών επιθέσεων αφορούσε την εξωτερική εμφάνιση των θυμάτων, το 30% αφορούσε τις δραστηριότητες που εξασκούν στον ελεύθερο τους χρόνο, το 13% των επιθέσεων ήταν σχετικό με το οικονομικό επίπεδο της οικογένειας του θύματος, το 12% αφορούσε τις σχολικές επιδόσεις και στο 8% υπολογίστηκε το ποσοστό των επιθέσεων που είχαν ως αντικείμενο χλεύης και σχολιασμού τις σεξουαλικές προτιμήσεις του θύματος.

Στα πλαίσια της έρευνας Health Behavior in School-Aged Children σε τρεις περιόδους, το 2006, το 2010 και το 2014 έγινε η δημοσίευση ενός άρθρου με τα συμπεράσματα που προέκυψαν συνολικά (63). Για τη συλλογή των δεδομένων της έρευνας και στις τρεις περιόδους χρησιμοποιήθηκαν πανομοιότυπα πρωτόκολλα λαμβάνοντας υπόψη τα χαρακτηριστικά του δείγματος και την επιλογή της μεθόδου δειγματοληψίας. Ο αριθμός των σχολείων που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν 109 το 2006, 153 το 2010 και 150 το 2014 και συνολικό αριθμό μαθητών του δείγματος 14.068. Συγκρίνοντας τα αποτελέσματα των ερευνών του 2006 και 2010 παρατηρήθηκε αύξηση του επιπολασμού και στις τρεις κατηγορίες θυτών, θυμάτων και ατόμων που υιοθετούν παράλληλα και τους δύο ρόλους. Συγκεκριμένα, το ποσοστό των παιδιών που είχαν υποστεί περιστατικά διαδικτυακού εκφοβισμού το 2006 ανέρχονταν στο 16,5%, το 2010 υπολογίστηκε ελάχιστα αυξημένο φθάνοντας το 17%, μειώθηκε όμως το 2014 σε 11,5% επί του συνολικού δείγματος. Γενικώς φαίνεται πως η τάση βαίνει μειούμενη για όλες τις κατηγορίες από το 2006 έως το 2014. Εκτός των άλλων ευρημάτων, κατά την ανάλυση του επιπολασμού ανά φύλο, προέκυψε ότι σε όλες τις κατηγορίες (θυτών, θυμάτων και θύματα που δρουν και ως θύτες) και στις τρεις χρονικές περιόδους της έρευνας, στα αγόρια υπολογίστηκαν σημαντικά υψηλότερα ποσοστά επαφής τους με τα φαινόμενα διαδικτυακού εκφοβισμού σε σύγκριση με τα κορίτσια ενώ η υψηλότερη συμμετοχή σε παρόμοια περιστατικά σημειώθηκε στους συμμετέχοντες ηλικίας 13 ετών.

1.7 Συμπεράσματα των μελετών διακρατικών συγκρίσεων

Όπως έχει προαναφερθεί για να θεωρείται έγκυρη μία συζήτηση σχετική με τις διακρατικές διαφορές του επιπολασμού του διαδικτυακού εκφοβισμού ως απαραίτητη προϋπόθεση τίθεται να έχει χρησιμοποιηθεί, αν όχι επακριβώς ίδια, αρκετά παρόμοια μεθοδολογία ως προς τις διαδικασίες της δειγματοληψίας, της συλλογής των δεδομένων και της ανάλυσης των αποτελεσμάτων. Συνεπώς, συχνά οι ερμηνείες σχετικά με τις διακρατικές διαφορές περιορίζονται στην απλή κριτική και αξιολόγηση των μεθοδολογικών διαφορών ή της έλλειψης αναφοράς αυτών. Παρόλα αυτά, είναι εφικτή η διεξαγωγή μιας τέτοιας σύγκρισης εφόσον ληφθούν υπόψη δεδομένα που προήλθαν από την πραγματοποίηση ερευνών ευρείας κλίμακας με τη συμμετοχή περισσότερων από μιας, χωρών. Τοιουτοτρόπως, στην αναφορά που δημοσιεύθηκε σχετικά με την έρευνα της EU Kids Online οι μελετητές επιχείρησαν να συγκρίνουν τα ευρήματα που συνέλεξαν μεταξύ των χωρών, έτσι ώστε να ερμηνεύσουν τις σημαντικές διακυμάνσεις που παρατηρήθηκαν (49). Το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο βασίστηκαν είναι ότι εκτός των παραγόντων που μπορεί να επηρεάσουν τις εμπειρίες των παιδιών στο διαδίκτυο, όπως είναι οι δημογραφικοί παράγοντες (η ηλικία του παιδιού, το φύλο, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο), οι ψυχολογικοί παράγοντες (οι συναισθηματικές δυσκολίες, η αυτοπεποίθηση και η τάση να εμφανίζουν συμπεριφορές υψηλού κινδύνου) αλλά και οι κοινωνικοί παράγοντες (η σχέση με τους εκπαιδευτικούς, τους συνομηλίκους και φίλους). Ακόμη, σημαντικό παράγοντα επηρεασμού της διαμόρφωσης της διαδικτυακής εμπειρίας των παιδιών αποτελεί το εθνικό/πολιτισμικό πλαίσιο καθώς φαίνεται ότι τα πρότυπα χρήσης, οι ευκαιρίες και η γνώση σχετικά με τους κινδύνους του διαδικτύου είναι παράμετροι που υπεισέρχονται και καθορίζονται και από το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο μίας χώρας (50). Ουσιαστικά, οι μελετητές κατέληξαν σε τρεις βασικές παρατηρήσεις τις οποίες παρέθεσαν στην αρχική τους αναφορά σχετικά με τις διακρατικές διαφοροποιήσεις σε επίπεδο χρήσης του διαδικτύου, αντίληψης κινδύνου, τραυματικών εμπειριών αλλά και ευκαιριών που πιθανώς να προκύπτουν κατά την ενασχόληση με αυτό (49).

Αρχικά το πρώτο γενικό συμπέρασμα που διατύπωσαν ήταν ότι σε ατομικό επίπεδο, τα παιδιά που χρησιμοποιούν το διαδίκτυο σε καθημερινή βάση είναι πιθανότερο να έχουν βιώσει έναν ή περισσότερους από τους παράγοντες κινδύνου στο διαδίκτυο. Ομοίως και συνολικά στο επίπεδο μιας χώρας όσο περισσότερα παιδιά χρησιμοποιούν το διαδίκτυο σε καθημερινή βάση, τόσο περισσότερα από αυτά έχουν αντιμετωπίσει έναν ή περισσότερους από τους κινδύνους αυξάνοντας έτσι το σχετικό ποσοστό της χώρας (49). Παρόλα αυτά, οι μελετητές παρατήρησαν ότι υπήρχαν κάποιες κατηγοριοποιήσεις σε επίπεδο χωρών σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου και τους πιθανούς κινδύνους που εγκυμονεί ο ψηφιακός κόσμος όπως τους αντιλαμβάνονταν

τα παιδιά και οι έφηβοι (49). Συγκεκριμένα, σε κάποια κράτη όπου ο πληθυσμός τους φαίνεται να είναι περισσότερο εξοικειωμένος με τη χρήση του διαδικτύου αφιερώνοντας περισσότερο χρόνο σε αυτό καθώς φαίνεται να αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της κουλτούρας τους εντοπίζονται περισσότερες πιθανότητες εμφάνισης συμπεριφορών υψηλού κινδύνου. Το ίδιο βέβαια φαίνεται να ισχύει και για τις χώρες όπου η χρήση του Διαδικτύου υπολογίζεται υποτονική είτε γιατί πρόκειται για νέα τεχνολογία που δεν έχει διαδοθεί σε μεγάλο βαθμό είτε γιατί δεν έχει ωριμάσει τεχνολογικά με αποτέλεσμα να μην έχει καθοριστεί υποδομή κανονισμών και πρακτικών ασφαλείας. Σε άλλη κατηγορία εντάσσονται οι χώρες όπου το σύνολο του πληθυσμού υπολογίζεται πως πραγματοποιεί μέτρια χρήση του διαδικτύου με συνέπεια την εμφάνιση μεσαίων επιπέδων κινδύνου εμφάνισης προβληματικών συμπεριφορών μέσω διαδικτύου. Ωστόσο, για τις χώρες που εντάσσονται σε αυτή την κατηγορία, οι μελετητές σχολιάζουν ότι εμφανίζουν μεγάλη πιθανότητα μελλοντικά να καταλήξουν στην ομάδα υψηλότερου κινδύνου όσο αυξάνεται η ενασχόληση και η εξοικείωση, εάν στο ενδιάμεσο δεν υπάρξει μέριμνα για την εφαρμογή πολιτικών παρεμβάσεων πριν από την περαιτέρω ενσωμάτωση του Διαδικτύου στην καθημερινή ζωή των παιδιών. Τέλος, σε ξεχωριστές κατηγορίες κατέταξαν τα κράτη όπου παραδόξως υπολογίστηκαν μεσαία επίπεδα κινδύνου παρά την υψηλή χρήση του διαδικτύου και τα κράτη όπου τα ευρήματα των ερευνών ανέδειξαν ότι τα παιδιά βιώνουν υψηλό κίνδυνο αν και η χρήση του διαδικτύου χαρακτηρίζεται ως μέτρια.

Η δεύτερη παρατήρηση των ερευνητών αφορούσε τη σχέση των διαφαινόμενων κινδύνων του διαδικτύου, όπως τους αντιλαμβάνονται και βιώνουν οι έφηβοι, με τις τελικώς αναφερόμενες τραυματικές τους εμπειρίες (49). Σε γενικές γραμμές, τα ποσοστά τραυματικών ή οδυνηρών εμπειριών που έχουν βιώσει τα παιδιά στο διαδίκτυο είναι σαφώς χαμηλότερα από τα υπολογισμένα ποσοστά κινδύνου αντικατοπτρίζοντας το γεγονός ότι δεν είναι απαραίτητο πως ο επικείμενος κίνδυνος που αντιλαμβάνεται κάποιο άτομο, ότι θα μετουσιωθεί εν τέλει και σε μια πραγματική ανεπιθύμητη κατάσταση ώστε να θεωρηθεί επιβλαβής (49). Σε αυτή τη σχέση όμως και πάλι εντοπίστηκαν διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα (49). Πιο αναλυτικά, σε κάποιες χώρες φαίνεται ότι οι αναφορές των εφήβων σχετικά με τις τραυματικές εμπειρίες τους είναι σημαντικά λιγότερες ή περισσότερες από ό, τι σε άλλες χώρες όπου υπολογίστηκε πως υπάρχει παρόμοιο επίπεδο αντίληψης του κινδύνου. Το εύρημα αυτό έθεσε εν αμφιβόλω το κατά πόσο οι αναφερόμενες πραγματικές τραυματικές εμπειρίες που αναφέρθηκαν είναι όντως επιβλαβείς καθώς φαίνεται να υπεισέρχεται και να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο το στοιχείο της υποκειμενικότητας όμως τέθηκε και ο προβληματισμός για ενδεχόμενο γεγονός σε κάποιες χώρες τα παιδιά και οι έφηβοι να εκφράζουν τα δυσάρεστα περιστατικά και τις

εμπειρίες τους με περισσότερη εξωστρέφεια σε σχέση με τις χώρες όπου τα παιδιά αντιμετωπίζουν δυσκολία στην εξωτερίκευση παρόμοιων περιστατικών.

Η τρίτη και τελευταία παρατήρηση των ερευνητών αφορά τη συσχέτιση μεταξύ των πιθανών κινδύνων που προκύπτουν κατά τη χρήση του διαδικτύου και των διαφαινόμενων ευκαιριών που μπορεί να προκύψουν από αυτήν την ενασχόληση όπως για παράδειγμα είναι η δυνατότητα ανάπτυξης ψηφιακών δεξιοτήτων αλλά και ανάπτυξης επαρκών ικανοτήτων και ψυχικής ανθεκτικότητας για τη διαχείριση των εν δυνάμει διαδικτυακών κινδύνων (49). Η σχέση μεταξύ των δύο χαρακτηρίζεται ανάλογη καθώς υπολογίστηκε ότι όσο περισσότερο αυξάνεται η ενασχόληση με το διαδίκτυο, τόσο αυξάνονται και οι πιθανότητες να προκύψουν κάποιες ευκαιρίες μέσα από αυτό αλλά και οι πιθανότητες για εμφάνιση των όποιων διαδικτυακών κινδύνων. Ωστόσο, και σε αυτή την επισήμανση εντοπίστηκαν διαφοροποιήσεις σε διακρατικό επίπεδο (49). Αρχικά, πέρα από το αναμενόμενο αποτέλεσμα ότι στις χώρες όπου παρουσιάζεται αυξημένη η ενασχόληση με διαδικτυακές δραστηριότητες είναι και περισσότεροι οι χρήστες που μπορούν να αξιοποιήσουν στο έπακρο τις ευκαιρίες που το διαδίκτυο έχει να προσφέρει και αντίστοιχα σε χώρες όπου παρουσιάζεται χαμηλό ποσοστό ενασχόλησης είναι περισσότερο περιορισμένη η αξιοποίηση τους, υπήρχαν και χώρες όπου τα παιδιά και οι έφηβοι αν και χρησιμοποιούν το Διαδίκτυο συχνά φαίνεται ότι το φάσμα των δραστηριοτήτων τους είναι σαφώς περιορισμένο και αναπτύσσουν λιγότερες δεξιότητες. Εντοπίστηκαν ακόμη και κράτη στα οποία οι δραστηριότητες των χρηστών είναι περισσότερο διευρυμένες και χαρακτηρίζονται από υψηλότερο επίπεδο εξειδίκευσης ό, τι θα περίμενε κανείς δεδομένης της μειωμένης συχνότητας χρήσης του Διαδικτύου. Τέλος, όσον αφορά στη σχέση μεταξύ κινδύνου και ευκαιριών υπήρξε μια ομαδοποίηση των χωρών σε τέσσερις ομάδες. Σε μια ομάδα εντάχθηκαν οι χώρες εκείνες όπου οι έφηβοι αναφέρουν ότι αποκομίζουν πολλά οφέλη από τη χρήση του διαδικτύου αν και οι περισσότεροι δεν πιστεύουν ότι υπάρχουν και πολλοί κίνδυνοι. Σε άλλη ομάδα εντάχθηκαν οι χώρες όπου οι χρήστες αναγνωρίζουν μεν την ύπαρξη οφέλους, αλλά σε ένα σημαντικό ποσοστό τους πιστεύουν ότι υπάρχουν κίνδυνοι στο διαδίκτυο. Στις άλλες δύο ομάδες περιλαμβάνονται οι χώρες των οποίων οι χρήστες πιστεύουν ότι υπάρχουν αρκετοί κίνδυνοι στο διαδίκτυο αλλά λίγες ευκαιρίες που μπορεί να τους προσφέρει και οι χώρες όπου οι χρήστες αφενός αντιλαμβάνονται την ύπαρξη μικρότερου οφέλους και αφετέρου αναγνωρίζουν την παρουσία πολλών κινδύνων κατά τη χρήση του διαδικτύου.

Σε μία μεταγενέστερη ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας EU Kids Online οι μελετητές προσπαθώντας να ερμηνεύσουν τις παραπάνω παρατηρήσεις σχετικά με τις διακρατικές διαφοροποιήσεις, κατέδειξαν μια σειρά εξωτερικών δεικτών που μπορεί να

σχετίζονται με τη χρήση του Διαδικτύου από τα παιδιά (49, 50). Οι εξωτερικοί αυτοί δείκτες αφορούσαν την κοινωνικοοικονομική διαστρωμάτωση, το ρυθμιστικό πλαίσιο, την τεχνολογική υποδομή, το εκπαιδευτικό σύστημα και το πολιτιστικό σύστημα αξιών (49, 50). Οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν για να αξιολογηθούν οι εξωτερικοί δείκτες είναι οι κάτωθι. Το κατά κεφαλήν ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) ως μέτρο για την κοινωνικοοικονομική διαστρωμάτωση. Η διείσδυση της ευρυζωνικής τεχνολογίας διασύνδεσης, το ποσοστό δηλαδή των νοικοκυριών σε κάθε χώρα όπου έχει εγκατασταθεί ευρυζωνική σύνδεση ως μέτρο για την τεχνολογική υποδομή. Ο αριθμός των παρελθόντων ετών έπειτα από τη στιγμή που στο 50% των νοικοκυριών δόθηκε πρόσβαση στο διαδίκτυο επίσης ως μέτρο για την τεχνολογική υποδομή. Τα αναμενόμενα έτη σχολικής εκπαίδευσης και το ποσοστό των σχολείων που έχουν εντάξει τη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών στις αίθουσες διδασκαλίας ως μέτρο για το εκπαιδευτικό σύστημα. Το ποσοστό των γονέων που ανέφεραν την εγκατάσταση εφαρμογών γονικού ελέγχου για την απαγόρευση πρόσβασης σε μη θεμιτούς ιστοτόπους όταν το παιδί χρησιμοποιεί το Διαδίκτυο και ο δείκτης ελευθερίας του Τύπου ως μέτρα που αφορούν το ρυθμιστικό πλαίσιο. Ο δείκτης ελευθερίας του Τύπου αντικατοπτρίζει το βαθμό ελευθερίας των δημοσιογράφων όλων των μέσων μαζικής ενημέρωσης να ασκούν το επάγγελμα τους χωρίς λογοκρισία αλλά και τις προσπάθειες των αρχών να σέβονται και να διασφαλίζουν την ελευθερία του Τύπου. Τέλος, όπως αναφέρουν οι μελετητές οι δείκτες πολιτιστικών αξιών δεν χρησιμοποιήθηκαν στην ανάλυση λόγω της έλλειψης διαθέσιμων δεδομένων για ορισμένες χώρες.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της προαναφερθείσας ανάλυσης (50), το ΑΕΠ δεν εμφάνισε στατιστικά σημαντική σχέση με τη χρήση του διαδικτύου, όμως είχε μια στατιστικά μικρή αλλά σημαντική και θετική επίδραση στον βαθμό κινδύνου που αντιλαμβάνονταν οι χρήστες ανά χώρα. Παρόλα αυτά, υπήρχαν κάποιες χώρες, όπως η Ισπανία για παράδειγμα, όπου ενώ χαρακτηρίζεται από υψηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ οι χρήστες δεν φάνηκε να δηλώνουν συνολικά υψηλότερο βαθμό κινδύνου. Σχετικά με την τεχνολογική υποδομή, οι αναλυτές κατέληξαν στο συμπέρασμα πως ούτε η αυξημένη διείσδυση των ευρυζωνικών συνδέσεων ούτε ο αριθμός των ετών από τότε που το 50% των νοικοκυριών απέκτησαν πρόσβαση στο διαδίκτυο είχε στατιστικά σημαντική επίδραση στη συχνότητα της χρήσης του διαδικτύου. Όμως, η διείσδυση της ευρυζωνικότητας, παρουσίασε θετικό και στατιστικά σημαντικό αντίκτυπο στους αναφερόμενους διαδικτυακούς κινδύνους. Το εύρημα αυτό έρχεται σε αντίθεση με την πραγματικότητα σε κράτη όπως η Ρουμανία, όπου υπολογίστηκε πως οι χρήστες της αντιμετωπίζουν υψηλότερο κίνδυνο αντιμετώπισης δυσάρεστων περιστατικών εντός διαδικτύου παρά τη μικρότερη διείσδυση της ευρυζωνικότητας, ενώ σε άλλα κράτη όπως η

Ισπανία και η Γερμανία φαίνεται ότι παρά την υψηλή διείσδυση των τεχνολογιών της ευρυζωνικότητας, οι χρήστες αντιμετωπίζουν λιγότερες πιθανότητες να γίνουν μάρτυρες ανάλογων περιστατικών κάτι που κατά πάσα πιθανότητα οφείλεται στην αυξημένη ευαισθητοποίηση για την κυβερνοασφάλεια (cybersecurity) και την προληπτική ενημέρωση των χρηστών από διάφορους φορείς για τους κινδύνους που μπορεί να προκύψουν κατά την πλοήγηση στο Διαδίκτυο. Επιπλέον, στις χώρες με μεγαλύτερη περίοδο (άνω των 3,7 ετών) από τη στιγμή που το 50% των νοικοκυριών απέκτησε πρόσβαση στο διαδίκτυο, είναι στατιστικά πιο πιθανό να αναφερθούν περισσότεροι κίνδυνοι σχετικοί με αυτό. Στη συνέχεια και σύμφωνα με τα ευρήματα, ούτε τα αναμενόμενα έτη σχολικής φοίτησης ούτε το ποσοστό των σχολείων που έχουν υιοθετήσει τη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών ως μέσο διδασκαλίας στις αίθουσες, εμφάνισαν κάποια στατιστικά σημαντική επίπτωση στη συχνότητα ενασχόλησης με το διαδίκτυο ή στους αναφερόμενους διαδικτυακούς κινδύνους. Πρόκειται όμως για δύο μεταβλητές που παρουσίασαν θετική και σημαντική επίδραση στις ψηφιακές δεξιότητες των παιδιών. Συμπεραίνεται ότι στις χώρες όπου έχει καθιερωθεί δεκαπενταετές σύστημα υποχρεωτικής εκπαίδευσης και στις χώρες που εμφανίζουν υψηλό ποσοστό σχολείων όπου γίνεται χρήση Η/Υ σε αίθουσες διδασκαλίας (τουλάχιστον 45%) είναι στατιστικά πιο πιθανό οι χρήστες να αναπτύσσουν και περισσότερες και καλύτερου επιπέδου ψηφιακές δεξιότητες στις οποίες εντάσσονται οι ενέργειες για την διαγραφή του ιστορικού πρόσβασης στον παγκόσμιο ιστό, η μέριμνα για την σωστή παραμετροποίηση των ρυθμίσεων απορρήτου στις πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, ο αποκλεισμός και η αναφορά των αποστολέων ανεπιθύμητων μηνυμάτων αλλά και η γενικότερη αναζήτηση πληροφοριών σχετικά με την ασφαλή πρόσβαση και χρήση του διαδικτύου. Ακολουθώντας και σε ότι αφορά το ρυθμιστικό πλαίσιο δεν έγινε εμφανής κάποια συσχέτιση του με τη χρήση του διαδικτύου ή το βαθμό κινδύνου που βιώνουν τα παιδιά. Η χρήση ειδικών εφαρμογών λογισμικού γονικού ελέγχου για το φιλτράρισμα και τον αποκλεισμό ανεπιθύμητων ιστοσελίδων από τους γονείς, μετρούμενη σε επίπεδο χώρας, δεν είχε στατιστικά σημαντική επίδραση ούτε στη χρήση του διαδικτύου, ούτε στον βαθμό κινδύνου και παρόμοια, ούτε ο δείκτης ελευθερίας του Τύπου δεν εμφάνισε κάποια στατιστικά σημαντική επίδραση στη χρήση του Διαδικτύου. Σε αυτήν την περίπτωση όμως υπολογίστηκε μία στατιστικά μικρή αλλά σημαντική αρνητική επίδραση στον βαθμό επικινδυνότητας που αναφέρουν τα παιδιά και οι έφηβοι σε κάθε χώρα. Ο δείκτης αυτός υπολογίζεται σε κλίμακα μέτρησης όπου τα χαμηλότερα σκορ αντιπροσωπεύουν περισσότερη ελευθερία στην άσκηση των καθηκόντων των επαγγελματιών του Τύπου, έτσι σε χώρες με μεγαλύτερη ελευθερία έκφρασης στον τύπο εντοπίστηκε και υψηλότερος βαθμός κινδύνου, γεγονός που ίσως οφείλει την ύπαρξή του στην εφαρμογή λιγότερης λογοκρισίας του περιεχομένου των ιστοσελίδων που αναρτώνται στον ιστό.

Ωστόσο, οι πολιτιστικές αξίες που δεν μπόρεσαν να μελετηθούν στην αναφορά της EU Kids Online πιθανόν να μπορούσαν να εξηγήσουν περαιτέρω τις διακρατικές διακυμάνσεις. Σύμφωνα με τους Li, Cross, Smith και Görzig, η επίδραση των πολιτιστικών αξιών στις διακρατικές διαφορές θα μπορούσε να αξιολογηθεί μέσω των πολιτιστικών διαστάσεων που έχει προτείνει ο Hofstede (41, 64). Παρά τα φαινόμενα σύγκλισης των αξιών και συνηθειών που οφείλονται στην εξέλιξη της τεχνολογίας και συχνά χαρακτηρίζονται ως εν εξελίξει δημιουργία μίας παγκόσμιας κουλτούρας, οι πολιτισμικές διαφορές εξακολουθούν να είναι σημαντικές σήμερα και προέρχονται από ένα γενικευμένο σύνολο κοινών δεξιοτήτων κοινωνικοποίησης που είναι συγκεκριμένες για τους ανθρώπους που μεγάλωσαν στην ίδια χώρα (65). Η θεωρία των πολιτιστικών διαστάσεων του Hofstede, που διατυπώθηκε βασισμένη σε εκτενείς έρευνες που πραγματοποιήθηκαν σε πολλές χώρες με τη χρήση της μεθόδου ανάλυσης παραγόντων, περιγράφει τις επιδράσεις της κουλτούρας μιας κοινωνίας στις αξίες των μελών της και τον τρόπο με τον οποίο αυτές οι αξίες σχετίζονται με τη ανθρώπινη συμπεριφορά (65). Οι πολιτιστικές διαστάσεις του Hofstede επιτρέπουν στους ερευνητές να διακρίνουν τις χώρες αλλά πρέπει να αντιμετωπίζονται ως κατευθυντήριες γραμμές για μια καλύτερη κατανόηση. Πρόκειται για διαστάσεις σε επίπεδο ομάδας που περιγράφουν τους εθνικούς μέσους όρους που ισχύουν για ολόκληρο τον πληθυσμό και δεν χαρακτηρίζουν απαραίτητα τις προσωπικότητες των ατόμων ούτε πρέπει να ερμηνεύονται ως καθοριστικές για τα άτομα.

Πιο συγκεκριμένα, η πρωταρχική ανάλυση του Hofstede όρισε τέσσερις αρχικές διαστάσεις πολιτιστικών αξιών: τον ατομικισμό-κολεκτιβισμό, την αποφυγή αβεβαιότητας, την απόσταση της εξουσίας που αφορά τη δύναμη της κοινωνικής ιεραρχίας και την αρρενωπότητα-θηλυκότητα που αφορά τον προσανατολισμό στην εργασία έναντι του προσανατολισμού στο άτομο (65). Αργότερα όμως, προστέθηκαν ακόμα δύο διαστάσεις που είναι ο μακροπρόθεσμος ή βραχυπρόθεσμος προσανατολισμός και η ικανοποίηση έναντι της αυτοσυγκράτησης (65). Ο δείκτης της απόστασης της εξουσίας εκφράζει την αποδοχή εκ μέρους των μελών περισσότερο ή λιγότερο ισχυρών μίας οργάνωσης ή ομάδας όπως η οικογένεια, της υπόθεσης ότι η εξουσία κατανέμεται άνισα. Στους πολιτισμούς όπου υποστηρίζεται η χαμηλή απόσταση από την εξουσία οι πολίτες αναμένουν και δέχονται σχέσεις εξουσίας που χαρακτηρίζονται περισσότερο συμβουλευτικές ή δημοκρατικές. Ο ατομικισμός έναντι του κολεκτιβισμού αφορά τον βαθμό ένταξης και ενσωμάτωσης των ατόμων σε ομάδες. Στις ατομικές κοινωνίες, ο προσανατολισμός είναι προς τα προσωπικά επιτεύγματα και στα ατομικά δικαιώματα ενώ οι άνθρωποι αναμένεται να υποστηρίξουν τον εαυτό τους και την άμεση οικογένειά τους επιλέγοντας οι ίδιοι τις δικές τους διαπροσωπικές σχέσεις. Στην

περίπτωση των κολεκτιβιστικών κοινωνιών, τα άτομα ενεργούν κυρίως ως μέλη μιας δια βίου και συνεκτικής ομάδας ή οργάνωσης, απαντώνται μεγάλες εκτεταμένες οικογένειες μεταξύ των μελών των οποίων κυριαρχεί το αίσθημα της προστασίας, της ασφάλειας και της αφοσίωσης. Ο δείκτης αποφυγής αβεβαιότητας αναφέρεται στην ανοχή της κοινωνίας κάποιου βαθμού αβεβαιότητας και αμφιβολίας. Οι άνθρωποι σε πολιτισμούς με μεγάλη αποφυγή αβεβαιότητας τείνουν να γίνονται περισσότερο συναισθηματικοί, να ελαχιστοποιούν την εμφάνιση άγνωστων και ασυνήθιστων περιστάσεων και να προχωρούν σε αλλαγές μετά από προγραμματισμό και σύμφωνα με την εφαρμογή καθορισμένων κανόνων. Αντίθετα, οι πολίτες σε πολιτισμούς που χαρακτηρίζονται από χαμηλή αποφυγή αβεβαιότητας τείνουν να είναι πιο ρεαλιστές, πιο ανεκτικοί στην αλλαγή ενώ φαίνονται να αποδέχονται πιο εύκολα και να αισθάνονται άνετα σε αδόμητες καταστάσεις ή μεταβαλλόμενα περιβάλλοντα. Η αρρενωπότητα σε αντίθεση με τη θηλυκότητα αφορά τις αξίες που προάγονται από την εκάστοτε κουλτούρα. Εκείνες που χαρακτηρίζονται από αρρενωπότητα προάγουν την ανταγωνιστικότητα, την αυτοπεποίθηση, τον υλισμό, τις φιλοδοξίες και την απόκτηση εξουσίας με τις διαφορές μεταξύ των ρόλων των φύλων να είναι περισσότερο σημαντικές και λιγότερο ρευστές, ενώ σε όσες χαρακτηρίζονται από θηλυκότητα δίνεται μεγαλύτερη αξία στις σχέσεις και στην ποιότητα της ζωής ενώ παράλληλα προάγεται η σεμνότητα και τη φροντίδα των μελών. Λόγω των προφανών γενικεύσεων των φύλων που συνεπάγεται η ορολογία αυτής της διάστασης αξιών συχνά αποκαλείται ποσότητα ζωής έναντι ποιότητας ζωής. Σχετικά με τον χρονικό ορίζοντα προσανατολισμού των χωρών, οι μακροπρόθεσμα προσανατολισμένες κοινωνίες προσδίδουν μεγαλύτερη σημασία στο μέλλον, προωθούν ρεαλιστικές αξίες προσανατολισμένες στην ανταμοιβή, περιλαμβανομένης της επιμονής, της εξοικονόμησης και της ικανότητας προσαρμογής, ενώ στις βραχυπρόθεσμα προσανατολισμένες κοινωνίες, οι αξίες που προωθούνται σχετίζονται με το παρελθόν και το παρόν, συμπεριλαμβανομένης της σταθερότητας, του σεβασμού της παράδοσης, της διατήρησης του χαρακτήρα, της ανταπόδοσης και της εκπλήρωσης των κοινωνικών υποχρεώσεων. Τέλος, η ικανοποίηση έναντι περιορισμού σχετίζεται με το βαθμό στον οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας είναι εφικτό να ελέγξουν τις επιθυμίες και τις παρορμήσεις τους. Οι κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από την άμεση ικανοποίηση έχουν την τάση να επιτρέπουν σχετικά ελεύθερη ικανοποίηση των βασικών και φυσικών ανθρώπινων επιθυμιών που σχετίζονται με την απολαυστική ζωή και τη διασκέδαση, ενώ στις συγκρατημένες κοινωνίες κυριαρχεί η πεποίθηση ότι η ικανοποίηση πρέπει να περιορίζεται και να διέπεται από αυστηρά καθορισμένους κανόνες.

1.8 Διαφορές μεταξύ των πολιτισμών στις διαστάσεις των αξιών

Το μοντέλο των έξι διαστάσεων του Hofstede επιτρέπει τη σύγκριση μεταξύ πολιτισμών διεθνώς, εντούτοις θα εστιάσουμε στα δεδομένα που παρέχονται για τις χώρες της Ευρώπης, οι οποίες εξετάζονται στην παρούσα διδακτορική διατριβή. Στις γερμανόφωνες χώρες παρουσιάζεται μικρότερος δείκτης απόστασης της εξουσίας και γενικά ο δείκτης αυτός τείνει να είναι χαμηλότερος στις βόρειες και υψηλότερος στις νότιες και ανατολικές χώρες της ευρωπαϊκής ένωσης. Όσον αφορά στον δείκτη του ατομικισμού, η διαφοροποίηση είναι περισσότερο εμφανής μεταξύ των δυτικών και ανατολικών χωρών. Άλλωστε, γενικότερα θεωρείται ότι στις ευρωπαϊκές χώρες προάγονται οι ατομικιστικές αξίες και πράγματι έχουν υπολογιστεί σχετικά υψηλές βαθμολογίες. Σχετικά με τις βαθμολογίες αποφυγής αβεβαιότητας, οι χώρες της Νότιας και Ανατολικής Ευρώπης αλλά και οι γερμανόφωνες χώρες τείνουν να βαθμολογούνται υψηλότερα συγκριτικά με τις αγγλο-σκανδιναβικές χώρες. Εν συνεχεία, η βαθμολογία σχετικά με τις ανδροπρεπείς αξίες ήταν εξαιρετικά χαμηλή στις σκανδιναβικές χώρες, ενώ φαίνεται αρκετά υψηλή σε ευρωπαϊκές χώρες επηρεασμένες από τη γερμανική κουλτούρα. Τέλος, για τις χώρες της Ανατολικής και Δυτικής Ευρώπης υπολογίστηκαν μέτριες βαθμολογίες σχετικά με το μακροπρόθεσμο προσανατολισμό. Οι αγγλο-σκανδιναβικές χώρες χαρακτηρίστηκαν περισσότερο από την άμεση ικανοποίηση, ενώ οι χώρες της ανατολικής Ευρώπης από περιορισμό. Πιο συγκεκριμένα, στον Πίνακα 1 φαίνονται αναλυτικά οι βαθμολογίες των χωρών που εξετάζονται στην παρούσα διδακτορική διατριβή και στις έξι πολιτιστικές διαστάσεις του Hofstede όπως ανακτήθηκαν από την ιστοσελίδα Hofstede Insights (66). Η μέγιστη βαθμολογία που μπορεί να λάβει κάποια χώρα σε κάθε πολιτιστική διάσταση είναι οι 120 βαθμοί.

Πίνακας 1. Βαθμολογίες των 7 Ευρωπαϊκών Χωρών στις Πολιτισμικές Διαστάσεις του Hofstede

	Απόσταση εξουσίας	Ατομι- κισμός	Αποφυγή αβεβαιότητας	Αρρενω- πότητα	Μακροπρόθεσμος προσανατολισμός	Ικανοποίηση
Γερμανία	35	67	65	66	83	40
Ελλάδα	60	35	100	57	45	50
Ισλανδία	30	60	50	10	28	67
Ισπανία	57	51	86	42	48	44
Ολλανδία	38	80	53	14	67	68
Πολωνία	68	60	93	64	38	29
Ρουμανία	90	30	90	42	52	20

1.9 Παράγοντες Κινδύνου και Προστατευτικοί Παράγοντες του διαδικτυακού εκφοβισμού

Ένα μεγάλο τμήμα της βιβλιογραφίας σχετικά με τον διαδικτυακό εκφοβισμό αφορά τη μελέτη μεταβλητών που μπορεί να συνδέονται με το φαινόμενο αυτό. Οι έρευνες αυτές διεξάγονται στην προσπάθεια διερεύνησης παραγόντων κινδύνου που καθιστούν πιθανότερη την ανάπτυξη προβληματικής διαδικτυακής συμπεριφοράς και πιο συγκεκριμένα τον διαδικτυακό εκφοβισμό και προστατευτικούς παράγοντες, που μειώνουν την πιθανότητα αυτή. Ωστόσο, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι εξαιτίας της μεθοδολογίας που υιοθετήθηκε από την πλειονότητα των ερευνών, όπου οι μεταβλητές μετριοούνται μόνο σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, καθίσταται ανέφικτο να γνωρίζουμε αν κάποιοι παράγοντες προϋπήρχαν του διαδικτυακού εκφοβισμού ή δημιουργήθηκαν εξαιτίας του, με άλλα λόγια είναι δύσκολο να γνωρίζουμε αν οι μεταβλητές που εξετάζονται αφορούν παράγοντες κινδύνου και προστατευτικούς παράγοντες ή αν αφορούν συνέπειες του διαδικτυακού εκφοβισμού. Παρά το γεγονός ότι στη βιβλιογραφία έχουν ερευνηθεί παράγοντες που σχετίζονται τόσο με τα θύματα όσο και με τους θύτες του φαινομένου η παρούσα διδακτορική διατριβή εστιάζει στα άτομα που υπόκεινται διαδικτυακό εκφοβισμό οπότε η ανάλυση θα περιοριστεί στους παράγοντες που αφορούν τα θύματα. Ωστόσο, δεν είναι περιττό να γίνει και μια συνοπτική αναφορά και σε κάποιους παράγοντες κινδύνου και προστατευτικούς παράγοντες που αφορούν και τους θύτες του διαδικτυακού εκφοβισμού, αφενός διότι υπάρχουν τα άτομα που εμπλέκονται και στους δύο ρόλους του διαδικτυακού εκφοβισμού, όντας δηλαδή και θύτες αλλά και θύματα, και αφετέρου διότι αναλύοντας χαρακτηριστικά που σχετίζονται τόσο με τους θύτες όσο και τα

θύματα του φαινομένου επιτυγχάνεται η καλύτερη κατανόηση των δυναμικών / συνθηκών του και της διαδικασίας δημιουργίας κλίματος άνισης εξουσίας και του αισθήματος της απελπισίας από την πλευρά του θύματος.

1.9.1 Τα χαρακτηριστικά των θυτών

Στην ηλικία της εφηβείας, η επιλογή της εκάστοτε συμπεριφοράς που επιλέγουν να υιοθετήσουν οι νέοι επηρεάζεται και εξαρτάται από το ρόλο των μεγάλων κοινωνικών παραγόντων, συμπεριλαμβανομένων των φίλων, της οικογένειας και των ενηλίκων στο σχολείο (67). Έτσι, το αίσθημα δυστυχίας για τον τόπο διαβίωσης του εφήβου (68), η έλλειψη επιβεβαίωσης και αποδοχής εκ μέρους των συμμαθητών (69), η αίσθηση της απέχθειας για το σχολικό περιβάλλον και της ανάγκης για αποφυγή του (69) και το μη ασφαλές ή φιλόξενο κλίμα εντός του σχολείου είναι πιθανοί παράγοντες για τη δημιουργία αισθημάτων απογοήτευσης και ενόχλησης σε μερικούς μαθητές που ανταποκρινόμενοι σε αυτά τα συναισθήματα μπορεί να αντιδράσουν ενεργώντας επιθετικά διαμέσου του ηλεκτρονικού εκφοβισμού (34). Η αρνητική σχέση που υπάρχει καθώς έχουν αναπτύξει ένα βαθμό εχθρότητας απέναντι στους εκπαιδευτικούς και η χαμηλή αυτοεκτίμηση σχετικά με το σχολείο, η περιφρονητική στάση στις σχέσεις με τους συνομηλίκους αλλά και η αντίληψη περί αστάθειας στο σχολείο αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες κινδύνου (70). Επίσης, άτομα που συγχρωτίζονταν με άτομα που ασκούν εκφοβισμό παρατηρήθηκε μεγάλη πιθανότητα να διαπράξουν παρόμοιες επιθετικές συμπεριφορές εναντίον άλλων ατόμων, ενώ όσοι από τους ερωτηθέντες γνώριζαν εκ των προτέρων ότι πιθανότατα να υπήρχαν κυρώσεις από τους γονείς ή το σχολείο τους ήταν σημαντικά λιγότερο πιθανό να αναφέρουν τη συμμετοχή τους (67).

Η διεθνής βιβλιογραφία τα τελευταία χρόνια, έχει διερευνήσει τη σχέση ανάμεσα στην εκδήλωση επιθετικών συμπεριφορών και στον γονεϊκό τύπο. Ο γονεϊκός τύπος διαπαιδγώγησης επηρεάζει τον τρόπο εμπλοκής του παιδιού σε περιστατικά βίας στο φυσικό και διαδικτυακό κόσμο. Οι έφηβοι που αντιλαμβάνονταν τους γονείς τους ως συναισθηματικά απόμακρους και είχαν αναπτύξει ασθενείς συναισθηματικούς δεσμούς μεταξύ τους – παράγοντας που καθορίζεται από την ποιότητα του χρόνου που θα αφιερώσει ένας γονέας στο παιδί του, την ποιότητα των σχέσεων, εάν δηλαδή καλλιεργείται μια ουσιαστική επικοινωνία, εάν υπάρχει εμπιστοσύνη, εάν συζητούν τα προβλήματα ή τις σκέψεις τους όταν είναι λυπημένοι ή προβληματισμένοι και το πόσο συχνά διασκεδάζουν μαζί- τείνουν να εμπλέκονται περισσότερο στον διαδικτυακό εκφοβισμό (34, 70). Επίσης, η συχνότερη εφαρμογή πειθαρχίας εκ μέρους των γονέων ως κύρια γονεϊκή πρακτική έχει συσχετιστεί με το διαδικτυακό εκφοβισμό (34). Πιο αναλυτικά, η εφαρμοζόμενη πειθαρχία εκ μέρους του πατέρα που

περιλαμβάνει σκληρότερη σωματική πειθαρχία και καταχρηστική συμπεριφορά και αυταρχικό γονικό ύφος σε σύγκριση με τη διαλλακτικότερη και πιο ευαίσθητη μορφή της μητέρας ήταν σημαντικός παράγοντας κινδύνου για τη διάπραξη του διαδικτυακού εκφοβισμού και τα παιδιά που εκτίθενται σε αυτό το είδος συμπεριφοράς έχουν προετοιμαστεί να γίνουν δράστες και τείνουν να στρέφονται πιο συχνά στη θυματοποίηση των άλλων, ενδεχομένως είτε γιατί μιμούνται το διαμορφωθέν πατρικό πρότυπο είτε γιατί θέλουν να εκτονώσουν τα αρνητικά τους βιώματα σε κάποιον πιο αδύναμο (68).

Οι σχολικοί βαθμοί κάτω του μέσου όρου (69) ή η απότομη και απρόσμενη πτώση των σχολικών επιδόσεων (68) αλλά και η γενικότερη παραβατική συμπεριφορά που επιφέρει την εγγραφή στο μητρώο των Αρχών - ενδεικτικά αναφέρονται η σκόπιμη βλάβη της ιδιοκτησίας, η επίθεση που προσβάλλει τη σωματική ακεραιότητα ατόμων που δεν ανήκουν στο οικογενειακό περιβάλλον, η κλοπή - αλλά και η κατάχρηση τσιγάρων ή αλκοόλ (34, 69), περιλαμβάνονται στους παράγοντες αυξημένου κινδύνου για τη διάπραξη διαδικτυακού εκφοβισμού. Όσον αφορά στη χρήση του διαδικτύου, ερευνητικά δεδομένα αποδεικνύουν ότι οι θύτες χρησιμοποιούν περισσότερο τον κυβερνοχώρο και αναφέρουν χαμηλά επίπεδα γονεϊκής εποπτείας των διαδικτυακών τους δραστηριοτήτων (34, 69). Η ψηφιακή τεχνογνωσία βρέθηκε να έχει άμεση σχέση με τη διάπραξη της διαδικτυακής παρενόχλησης (34) και η παθολογική χρήση του Διαδικτύου όπως η ενασχόληση με διαδικτυακά τυχερά παίγνια καθώς και η έκθεση σε ιστοσελίδες με πορνογραφικό περιεχόμενο (68) αποτελούν επίσης παράγοντες αυξημένου κινδύνου. Επιπλέον, άτομα που ανήκουν σε υψηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο ήταν πιο πιθανό να διαπράξουν διαδικτυακό εκφοβισμό πιθανόν λόγω της συχνής πρόσβασης στην τεχνολογία (34).

Σε ατομικό επίπεδο μελέτες έχουν δείξει ότι γνωστικοί και συναισθηματικοί μηχανισμοί που συνδέονται με την ηθική και με τους μηχανισμούς αυτοέλεγχου και αυτορρύθμισης έχουν συσχετιστεί θετικά με τους θύτες του διαδικτυακού εκφοβισμού. Πιο συγκεκριμένα, η ηθική έγκριση του εκφοβισμού (69), η ηθική αποστασιοποίηση, η έλλειψη ενοχών και ανάληψης ευθυνών σε βίαιες καταστάσεις (71), η τάση να αποδυναμώνουν τον αντίκτυπο της συμπεριφοράς τους σε άλλους, τα υψηλά επίπεδα ηθικής δικαιολόγησης και τα χαμηλά επίπεδα ενσυναισθηματικής ανταπόκρισης (34) είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τη διάπραξη διαδικτυακού εκφοβισμού, ενώ η γνωστική και συναισθηματική εν συναίσθηση έχουν υπάρξει προστατευτικοί παράγοντες κατά τη διάπραξη του διαδικτυακού εκφοβισμού (72). Ένας παράγοντας που έχει συσχετιστεί τόσο με το διαδικτυακό εκφοβισμό όσο και με τους παραπάνω παράγοντες κινδύνου είναι η αυξημένη έκθεση στην ηλεκτρονική βία που μπορεί να οδηγήσει σε διαφορετικές ερμηνείες της επιθετικής συμπεριφοράς (73). Ο θύτης ενδέχεται

να αντιληφθεί την επιθετική συμπεριφορά ως κατάλληλη ή και ηθικά αποδεκτή, η οποία είναι πιθανό να αυξήσει την ένταση της επιθετικής συμπεριφοράς και να προκαλέσει τον θύτη να αισθάνεται λιγότερη συμπόνια απέναντι στα θύματα της βίας (73).

Άλλες έρευνες, ασχολήθηκαν με τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά που μπορεί να σχετίζονται με τους θύτες του διαδικτυακού εκφοβισμού. Διαπιστώθηκε ότι τα «callous unemotional» χαρακτηριστικά ήταν παράγοντας κινδύνου για τη διάπραξη διαδικτυακού εκφοβισμού (73). Σε σύγκριση με τη νεολαία που βαθμολογείται χαμηλά σε αυτά τα χαρακτηριστικά, τα νεαρά άτομα με υψηλά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της συνήθως τείνουν να δυσκολεύονται να αναγνωρίσουν ή να αφιερώσουν τη δέουσα προσοχή στα συναισθήματα δυσφορίας των άλλων και γενικότερα τείνουν τελικά να επιδεικνύουν αδιαφορία για αυτά (73). Τέλος, η διάπραξη του διαδικτυακού εκφοβισμού φαίνεται να συνδέεται με την «σκοτεινή τριάδα της προσωπικότητας» που απαρτίζουν τρία χαρακτηριστικά, ο Ναρκισσισμός - τάση του ατόμου να αισθάνεται ανώτερος και μεγαλοπρεπής-, ο Μακιαβελισμός - τάση του ατόμου να χειραγωγεί στρατηγικά άλλους - και η Ψυχοπάθεια - τάση του ατόμου να στερείται εν συναίσθησης και να εμπλέκεται σε παρορμητικές και επιπόλαιες συμπεριφορές (74).

1.9.2 Τα χαρακτηριστικά των θυμάτων

1.9.2.1 Ο ρόλος του φύλου και της ηλικίας

Όσον αφορά τα θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού πολλές έρευνες έχουν ασχοληθεί με μεταβλητές όπως το φύλο και η ηλικία, χωρίς όμως να καταλήγουν σε ομόφωνα και καθολικά αποδεκτά συμπεράσματα σχετικά με το πώς συνδέονται με την παρενόχληση στον κυβερνοχώρο. Όπως διαπιστώνεται, η επίδραση του φύλου τεκμηριώνεται σε όλους τους τύπους του εκφοβισμού. Οι θεωρητικές υποθέσεις σχετικά με το ρόλο του φύλου έχουν διαιρεθεί ως εξής. Ορισμένοι ερευνητές πρότειναν ότι ο διαδικτυακός εκφοβισμός θα πρέπει να θεωρείται ως μια μορφή παραδοσιακού εκφοβισμού και επιθετικής συμπεριφοράς, γεγονός που θα σήμαινε ότι τα αγόρια είναι πιο πιθανό να ασχοληθούν με την παρενόχληση στον κυβερνοχώρο και κατ' επέκταση τα ποσοστά θυματοποίησής τους να είναι υψηλότερα συγκριτικά με εκείνα των κοριτσιών (75, 76). Από την άλλη πλευρά, άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι πρέπει να θεωρηθεί έμμεση μορφή επιθετικότητας, η οποία περιλαμβάνει τη χειραγωγή των κοινωνικών σχέσεων με σκοπό την πρόκληση ψυχολογικής βλάβης (π.χ. διάδοση φημών), ανιχνεύεται πιο δύσκολα και είναι ελαφρώς πιο συνηθισμένη στα κορίτσια (75, 76). Ακόμα υπάρχουν κάποιοι μελετητές που υποστηρίζουν ότι και τα δύο φύλα

συμμετέχουν στο διαδικτυακό εκφοβισμό στον ίδιο βαθμό, αλλά μπορεί να διαφέρει η μορφή του, για παράδειγμα μπορεί να έχει τη μορφή της διάδοσης φημών ή επιθετικών και προσβλητικών μηνυμάτων (77). Πράγματι, έρευνες υποστηρίζουν ότι τα κορίτσια προτιμούν την αποστολή άμεσων μηνυμάτων σε κινητά τηλέφωνα ή στο διαδίκτυο ενώ τα αγόρια χρησιμοποιούν περισσότερο πολυμέσα όπως φωτογραφίες ή βίντεο τα οποία και δημοσιεύουν στο διαδίκτυο (71). Οι υπάρχουσες μελέτες δεν παρέχουν σαφή εικόνα των διαφορών μεταξύ των δύο φύλων όσον αφορά τη θυματοποίηση στον κυβερνοχώρο. Σε κάποιες έρευνες διαπιστώθηκε ότι τα αγόρια ήταν ελαφρώς πιθανότερο να δεχθούν διαδικτυακό εκφοβισμό (73, 78, 79), εντούτοις κάποιες άλλες υποστηρίζουν την απουσία μιας στατιστικά σημαντικής σχέσης μεταξύ των έμφυλων ταυτοτήτων και του διαδικτυακού εκφοβισμού (69, 77, 80, 81, 82) χωρίς όμως απαραίτητα να ελέγχουν εάν συγκεκριμένοι τύποι διαδικτυακού εκφοβισμού σχετίζονται με το ένα ή το άλλο φύλο (77), ενώ σε άλλες βρέθηκε ότι τα κορίτσια ξεπέρασαν τα αγόρια στα ποσοστά θυματοποίησης (75, 83, 84). Ο ρόλος της ηλικίας σε σχέση με τον διαδικτυακό εκφοβισμό επίσης δεν έχει εξακριβωθεί πλήρως, παρόλα αυτά, πολλές έρευνες συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι κλιμακώνεται νωρίς στην εφηβεία διότι αυξάνεται η πιθανότητα των παιδιών να έχουν δικό τους προσωπικό ηλεκτρονικό υπολογιστή ή κινητό τηλέφωνο ή κάποια άλλη «έξυπνη» συσκευή (smartphones, tablets) αποκτώντας την ευχέρεια να διαχειρίζονται τους προσωπικούς τους λογαριασμούς αλλά και επειδή τότε αυξάνονται οι γνώσεις τους για την τεχνολογία, θεωρούνται ψηφιακά εγγραμματισμένοι και αφιερώνουν περισσότερες ώρες στο διαδίκτυο και πιο συγκριμένα στους ιστοτόπους κοινωνικής δικτύωσης (69, 71, 77, 81, 83, 85).

1.9.2.2 Ο ρόλος της ιδιοσυγκρασίας του ατόμου στον διαδικτυακό εκφοβισμό

Όσον αφορά την επίδραση των ψυχολογικών χαρακτηριστικών και των στοιχείων προσωπικότητας και ιδιοσυγκρασίας του ατόμου στην πιθανότητα αντιμετώπισης περιστατικών εκφοβισμού μέσω διαδικτύου, ένα πλήθος μεταβλητών έχει ερευνηθεί σχετικά με το ρόλο τους στη διαδικτυακή θυματοποίηση. Παρόλα αυτά, οι μελετητές τονίζουν ότι πολλές από αυτές τις μεταβλητές μπορεί να είναι παράγοντες πρόβλεψης της διαδικτυακής θυματοποίησης αλλά μπορεί επίσης να είναι και συνέπειες του φαινομένου (34, 69). Πιο αναλυτικά, η αυτοπεποίθηση έχει αποδειχθεί στατιστικά ότι είναι ένας σημαντικός προστατευτικός παράγοντας για τον διαδικτυακό εκφοβισμό (77), ενώ η χαμηλή αυτοεκτίμηση θεωρείται παράγοντας κινδύνου (34, 54, 79). Επίσης, το άγχος σε κοινωνικές περιστάσεις, η συναισθηματική συστολή, η ντροπαλότητα, η χαμηλή κοινωνική και συναισθηματική νοημοσύνη καθώς και η έλλειψη κοινωνικών δεξιοτήτων, φαίνεται να χαρακτηρίζουν τα άτομα που είναι πιο επιρρεπή στη

διαδικτυακή θυματοποίηση (34, 69, 77, 86) ενώ τα άτομα που αναφέρουν συναισθήματα όπως απογοήτευση, θυμό, άγχος και θλίψη είναι πιθανότερο να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό (34, 69). Παρατηρείται εξάλλου, ότι σε πολλά από τα παιδιά που θυματοποιούνται, η συμπεριφορά τους αποτυπώνει την αδυναμία τους να προασπίσουν τα δικαιώματά τους και να υπερασπιστούν με σθένος τον εαυτό τους, επί παραδείγματι είναι άτομα που κλαίνε εύκολα και έχουν την τάση να υποχωρούν από τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους (135). Αντίθετα, ένας προστατευτικός παράγοντας ενάντια στην διαδικτυακή θυματοποίηση είναι η ορθή διαχείριση των συναισθημάτων, όπως για παράδειγμα, η ικανότητα να χειρίζεται κάποιος αποδοτικά τα συναισθήματα του και να ρυθμίζει τη συμπεριφορά του ανάλογα όταν ο συνομιλητής είναι θυμωμένος με σκοπό την αποφυγή μιας διαπροσωπικής σύγκρουσης (71, 86). Ακόμα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον είχαν τα αποτελέσματα που παρουσίασε μια έρευνα σχετικά με το ρόλο της γνωστικής επεξεργασίας των πληροφοριών ως παράγοντα κινδύνου του διαδικτυακού εκφοβισμού. Η έκθεση σε βίαιες και απειλητικές καταστάσεις επηρεάζουν αρνητικά κάποιες γνωστικές λειτουργίες των παιδιών. Αναλυτικότερα, αναφέρθηκε ότι εάν ένα παιδί έχει εμπλακεί σε εκφοβιστικές και απειλητικές καταστάσεις, είναι πολύ πιθανό να ερμηνεύσει με αρνητικό τρόπο, ακόμη και εκείνες τις κοινωνικές καταστάσεις, οι οποίες είναι διαφορούμενες ή έχουν ουδέτερο πρόσημο. Επιπλέον, τείνουν να παράγουν λανθασμένες εχθρικές αναμνήσεις ή να παρερμηνεύουν ως επιθετικές κάποιες στάσεις και συμπεριφορές, οι οποίες δεν είναι ούτε κακόβουλες ούτε κακοπροαίρετες. Πράγματι, η τάση αυτής της νοητικής κατασκευής εχθρικών και συνάμα ψευδών αναμνήσεων, σαν αποκυήματα της φαντασίας τους, οδηγεί σε επιθετικότητα, εξαίρει τα αρνητικά συναισθήματα και αυξάνει την πιθανότητα εμπλοκής σε διαδικτυακές συγκρούσεις. Η προαναφερθείσα γνωστική παρερμηνεία συνδέθηκε θετικά με την διαδικτυακή θυματοποίηση (71). Στην Αναπτυξιακή Ψυχολογία αναφέρεται ότι μέσα από τις πρώιμες εμπειρίες τους στην οικογένεια τα παιδιά, αναπτύσσουν και ενστερνίζονται τις νοητικές και συμπεριφορικές στρατηγικές των ατόμων που έχουν αναλάβει καθ' ολοκληρίαν τη φροντίδα και τη στοργή τους. Για παράδειγμα, οι γονείς που έχουν επιθετικά παιδιά τείνουν να εστιάζουν στα αρνητικά στοιχεία και να τους παρέχουν αρνητική ανατροφοδότηση. Τα παιδιά λοιπόν, μαθαίνουν από τους γονείς του μέσω της παρατήρησης, εφόσον υιοθετήσουν τη συμπεριφορά και τον τρόπο σκέψης των γονιών τους, τις χρησιμοποιούν κατόπιν στην αλληλεπίδραση με τους συμμαθητές και φίλους τους. Σύμφωνα με έρευνες που αναφέρουν ότι γνωστικές προκαταλήψεις, δηλαδή συστηματικά σφάλματα κατά την αξιολόγηση της συμπεριφοράς των άλλων, όπως τα υψηλά επίπεδα εχθρικής αποδιδόμενης απόρριψης (hostile attributional bias) αυξάνουν τις πιθανότητες του ατόμου να θυματοποιηθεί διαδικτυακά (34).

1.9.2.3 Ο ρόλος του σχολείου στον διαδικτυακό εκφοβισμό

Πολλές έρευνες έχουν ασχοληθεί με το ρόλο του σχολείου, στη διαδικτυακή θυματοποίηση. Ένας παράγοντας που έχει συσχετιστεί πολλάκις με τη διαδικτυακή παρενόχληση είναι ο σχολικός εκφοβισμός. Πράγματι, έχει διαπιστωθεί ότι θύματα του παραδοσιακού εκφοβισμού είναι πιο πιθανό να υποστούν επιθετικότητα στον κυβερνοχώρο (54, 69, 70, 71, 77, 87). Ένα ενδιαφέρον φαινόμενο όμως που παρατηρήθηκε από κάποιες έρευνες ήταν η εναλλαγή ρόλων μεταξύ των θυμάτων και των δραστών και μεταξύ των πλαισίων που λαμβάνει χώρα είτε είναι το πλαίσιο του σχολείου είτε του κυβερνοχώρου (78, 86, 87, 88). Πιο συγκεκριμένα, οι θύτες του παραδοσιακού εκφοβισμού συχνά μετατρέπονται σε θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού και αντιστρόφως, θύματα του παραδοσιακού εκφοβισμού γίνονται δράστες στο κυβερνοχώρο, κατάσταση που οι μελετητές περιγράφουν ως κουλτούρα του διαδικτυακού εκφοβισμού (69). Η ακαδημαϊκή ή σχολική επίδοση είναι ακόμα μία μεταβλητή που έχει συσχετιστεί συχνά με την αυξημένη πιθανότητα διαδικτυακής θυματοποίησης (77, 79) και ενώ πράγματι μια θετική και στατιστικά σημαντική σχέση με το φαινόμενο αυτό έχει υποστηριχτεί από την ερευνητική κοινότητα, εντούτοις κάποιοι μελετητές υποστηρίζουν ότι μπορεί να επηρεάζει έμμεσα μόνο την πιθανότητα της διαδικτυακής θυματοποίησης μέσω της σχέσης του με άλλους παράγοντες όπως το φύλο, η αυτοπεποίθηση, η θυματοποίηση στο σχολείο ή η συχνότητα χρήσης του διαδικτύου (77).

Παράλληλα, πολλές έρευνες έχουν αξιολογήσει την αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων παρέμβασης κατά του διαδικτυακού εκφοβισμού και έχουν δημοσιεύσει θετικά αποτελέσματα και αξιολογήσεις ως προς το ρόλο της εκπαίδευσης και της υποστήριξης στο σχολείο για τη μείωση της θυματοποίησης μετά το πέρας των προγραμμάτων, όμως η συγκεκριμένη μεταβλητή δεν υποστηρίχθηκε ως προστατευτικός παράγοντας σε μια μεγάλη έρευνα που δημοσιεύθηκε στην Ισπανία, προσφάτως (77). Οι ερευνητές υποστήριξαν ότι τόσο η οικογένεια όσο και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης ως φορείς ηθικών αρχών και αξιών, έχουν ενεργό ρόλο στην προώθηση της υπεύθυνης και ορθής χρήσης των κινητών τηλεφώνων και του διαδικτύου και παρόλο που το σχολείο παραμένει ένας σημαντικός παράγοντας στην πρόληψη του διαδικτυακού εκφοβισμού, η αλληλεπίδραση του και με τους υπόλοιπους φορείς κοινωνικοποίησης στη ζωή του παιδιού θα μεγιστοποιήσει την επίδραση στην πιθανότητα της θυματοποίησης (77). Παρόμοια, έχουν εντοπίσει ότι οι κανόνες που θεσπίστηκαν από το σχολείο τους για την εύρυθμη λειτουργία του σχολικού πληθυσμού δεν είχαν στατιστικά σημαντική σχέση με τη διαδικτυακή θυματοποίηση, και μάλιστα παιδιά που ανέφεραν ότι βιώνουν ενοχλητικές ή προσβλητικές συμπεριφορές μέσω του διαδικτύου ήταν στην πραγματικότητα πιθανότερο να αναφέρουν ότι υπήρχαν σχολικοί κανόνες ασφαλείας που

περιορίζαν τη χρήση κινητών τηλεφώνων (83). Σύμφωνα με τους μελετητές αυτή η σχέση μπορεί να παρατηρήθηκε επειδή τα παιδιά αντιλαμβάνονται το σχολείο που θεσπίζει περιοριστικούς κανονισμούς ως «κατασταλτικό περιβάλλον» (83). Πράγματι, ένα σχολικό περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από σταθερή και δίκαιη επιβολή των σχολικών κανονισμών, εμπιστοσύνη, έμπρακτο ενδιαφέρον από τους διδάσκοντες και να αποπνέει ένα ευχάριστο κλίμα έχει συσχετιστεί με χαμηλότερα ποσοστά διαδικτυακής θυματοποίησης, ενώ το αρνητικό-μη υποστηρικτικό κλίμα στο σχολείο ενδέχεται να αυξήσει όχι μόνο την πιθανότητα διαδικτυακής θυματοποίησης αλλά θα ενισχύσει την πεποίθηση των παιδιών ότι είναι συναισθηματικά ανήμπορα και ευάλωτα στη διαχείριση και αντιμετώπιση του διαδικτυακού εκφοβισμού (34).

1.9.2.4 Ο ρόλος των γονέων στον διαδικτυακό εκφοβισμό

Επιβάλλεται να τονιστεί ότι εν αντιθέσει με την επιβολή άκαμπτων περιορισμών στη χρήση των τεχνολογικών μέσων, οι θετικές εμπειρίες στο σχολείο αποτελούν δυνητικά μια ασπίδα προστασίας ενάντια στη διαδικτυακή θυματοποίηση, παρόμοιο αντίκτυπο φαίνεται να έχει και το οικογενειακό περιβάλλον. Οι οικογενειακές αλληλεπιδράσεις και η γονεϊκή διαπαιδαγώγηση διαμορφώνουν την κοινωνική συμπεριφορά των νεότερων μελών της οικογένειας. Το οικογενειακό περιβάλλον βρίθκει παραγόντων, οι οποίοι είναι δυνατόν να προκαλέσουν άγχος, ανασφάλεια και συμπεριφορές που ενθαρρύνουν τη θυματοποίηση στα παιδιά. Όπως προαναφέρθηκε, ο ρόλος των γονέων στην διαχείριση των διαδικτυακών δραστηριοτήτων, ο τρόπος επικοινωνίας, η σχέση με το παιδί, ο τρόπος άσκησης της γονεϊκότητας και η σχέση του υποσυστήματος των συζύγων έχουν μελετηθεί από πολλές έρευνες και συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι το ευχάριστο οικογενειακό περιβάλλον και οι ισχυρές γονεϊκές σχέσεις είναι σημαντικοί προστατευτικοί παράγοντες ενάντια στη διαδικτυακή θυματοποίηση ενώ η υπερπροστατευτική συμπεριφορά, οι αυστηροί γονεϊκοί κανόνες, οικογένειες δηλαδή με πολύ αυστηρή δομή που θέτουν κανόνες άκαμπτους, που η τυχόν παραβίασή τους επιφέρει άμεσες επιπτώσεις αποτελούν παράγοντες κινδύνου (54, 83).

Έτσι, μελετητές έχουν στρέψει το ενδιαφέρον τους στην εξακρίβωση συγκεκριμένων τακτικών γονικού ελέγχου και γονεϊκής διαμεσολάβησης που θα ήταν πιο αποτελεσματικές στην πρόληψη της διαδικτυακής θυματοποίησης. Γενικότερα, έχουν παρατηρηθεί δύο είδη γονεϊκής διαμεσολάβησης σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου, α) η περιοριστική διαμεσολάβηση δηλαδή ο καθορισμός κανόνων και η επίβλεψη του χρόνου που αφιερώνεται στα μέσα και β) η ενεργή διαμεσολάβηση που χαρακτηρίζεται από κριτική αξιολόγηση του

περιεχομένου των μέσων ενημέρωσης και / ή παροχή οδηγιών για την ερμηνεία των μέσων ενημέρωσης (89, 90, 91).

Η πλειονότητα των ερευνών που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα, υποστηρίζουν ότι η περιοριστική διαμεσολάβηση είναι αποτελεσματική στην ελαχιστοποίηση των διαδικτυακών συμπεριφορών υψηλού κινδύνου και ιδιαίτερα στα παιδιά με χαμηλό αυτοέλεγχο (91), αλλά δεν μειώνει απαραίτητα την πιθανότητα της διαδικτυακής θυματοποίησης (89), σε αντίθεση με την ενεργή διαμεσολάβηση που είναι προστατευτικός παράγοντας ενάντια στη διαδικτυακή θυματοποίηση (92). Μάλιστα, τα παιδιά των οποίων οι γονείς χρησιμοποιούν αυτήν την τακτική γονικού ελέγχου, την περιοριστική διαμεσολάβηση, είναι λιγότερο πιθανό να ζητήσουν βοήθεια και υποστήριξη από τους γονείς τους σε περίπτωση που θυματοποιηθούν από τον διαδικτυακό εκφοβισμό συγκριτικά με τα παιδιά που οι γονείς τους καταφεύγουν στην τακτική της ενεργής διαμεσολάβησης (92), αφού σύμφωνα με τους μελετητές ο υπερβολικός γονεϊκός έλεγχος μπορεί να αποτελεί σύμπτωμα της έλλειψης εμπιστοσύνης και επικοινωνίας μεταξύ γονέων και παιδιών (77). Επιπρόσθετα, οι γονεϊκές συζητήσεις σχετικά με την ηλεκτρονική συμπεριφορά και τη γνώση της γενικής φύσης των παιδιών έχουν συσχετιστεί με τη μείωση της πιθανότητας της διαδικτυακής θυματοποίησης (34), όπως επίσης και η ποιότητα της οικογενειακής επικοινωνίας έχει βρεθεί ότι αποτελεί σημαντικό προστατευτικό παράγοντα ενάντια στον διαδικτυακό εκφοβισμό (77). Συγκεκριμένα, τα θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού, σε σύγκριση με την ομάδα των μη θυμάτων, ανέφεραν ισχυρότερα συναισθήματα μοναξιάς και μεγαλύτερα προβλήματα στην επικοινωνία τους με τους γονείς σύμφωνα με στοιχεία που παρείχαν και οι γονείς αλλά και τα παιδιά (93).

Ακόμα, πολλές έρευνες έχουν μελετήσει το ρόλο της οικογενειακής συνοχής και της οικογενειακής δομής σχετικά με τη διαδικτυακή θυματοποίηση. Πιο αναλυτικά, η οικογενειακή συνοχή που ορίζεται ως ο συναισθηματικός δεσμός που τα μέλη της οικογένειας έχουν μεταξύ τους, αφορά τη θετική συμμετοχή των γονέων στη ζωή των παιδιών τους, όπως αντανακλάται στις κοινές δραστηριότητες, την υποστηρικτική συμπεριφορά και την αγάπη και πέρα από τις σημαντικές θετικές συνέπειες που έχει για τη συμπεριφορά και την ανάπτυξη των παιδιών -υψηλότερα επιτεύγματα στο σχολείο, λιγότερα συναισθηματικά προβλήματα ή προβλήματα συμπεριφοράς- λειτουργεί ως προστατευτικός παράγοντας ενάντια στη διαδικτυακή θυματοποίηση (90). Γενικά, η υποστήριξη και η φροντίδα από τους γονείς έχει συσχετιστεί με λιγότερες αναφορές θυματοποίησης στον κυβερνοχώρο (68 ,73), ενώ σημαντικός παράγοντας κινδύνου υπήρξε η απόμακρη στάση της μητέρας, η επιθετική επικοινωνία από τους γονείς προς τα παιδιά αλλά και αμφίδρομη ή προσβλητική επικοινωνία από τα παιδιά προς τους γονείς (93) όπως επίσης η κακοποίηση, η παραμέληση και η ακατάλληλη γονεϊκή

φροντίδα (94). Όσον αφορά τη δομή της οικογένειας, μελέτες υποστηρίζουν ότι τα παιδιά που προέρχονται από μονογονεϊκές οικογένειες είναι πιο πιθανό να πέσουν θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού και επιπλέον εκείνα τα παιδιά διέτρεχαν μεγαλύτερο κίνδυνο όταν δεν ανέφεραν σημαντική υποστήριξη και φροντίδα από την οικογένεια (73).

1.9.2.5 Ο ρόλος των συνομηλίκων και των φίλων στον διαδικτυακό εκφοβισμό

Κατά τη διάρκεια της εφηβείας, η σημαντικότητα των κοινωνικών σχέσεων εκτός της οικογένειας παρουσιάζει αλματώδη αύξηση. Καθώς οι έφηβοι αποζητούν να αυτονομηθούν και να ανεξαρτητοποιηθούν από την οικογένεια και τους γονείς τους, στρέφονται προς τους συνομηλίκους για κοινωνική υποστήριξη, στο σημείο εδώ διακρίνεται και ένας από τους αναπτυξιακούς στόχους της εφηβείας και πιο συγκεκριμένα η μετάβαση από την εξάρτηση στην αυτονομία. Οι έφηβοι πάντα έχουν την ανάγκη να συναθροίζονται, να δημιουργούν παρέες και κλίκες, η αίσθηση του «ανήκειν» και «σχετίζεσθαι» σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα, αποκτά ιδιαίτερη αξία για εκείνους. Σε πολλές έρευνες έχει μελετηθεί εάν η ομάδα των συνομηλίκων μπορεί να προφυλάξει τα παιδιά από τις επιπτώσεις της διαδικτυακής θυματοποίησης. Αναγνωρίζεται μάλιστα, ότι ο υποστηρικτικός ρόλος των συμμαθητών έχει συσχετιστεί αρνητικά με τη διαδικτυακή θυματοποίηση (34), εντούτοις οι περιορισμένες κοινωνικές συναναστροφές μεταξύ των συνομηλίκων και συγκεκριμένα το μικρότερο κοινωνικό δίκτυο ή το χαμηλό επίπεδο δημοτικότητας θεωρούνται παράγοντες κινδύνου (54, 86). Μια έρευνα που εξέτασε την αλληλεπίδραση μεταξύ των διαφόρων πηγών κοινωνικής στήριξης, παρουσίασε ότι οι έφηβοι που ανέφεραν χαμηλά επίπεδα φιλικής κοινωνικής υποστήριξης σε σύγκριση με τους εφήβους που ανέφεραν χαμηλά επίπεδα οικογενειακής υποστήριξης ήταν πιο πιθανό να έχουν δεχτεί διαδικτυακό εκφοβισμό από εκείνους που ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα οικογενειακής υποστήριξης (73).

Ο κοινωνικός περίγυρος εκτός της οικογένειας συμβάλλει επίσης στην εκμάθηση και τη βελτίωση των κοινωνικο-συναισθηματικών δεξιοτήτων, στη συναισθηματική ασφάλεια, στην εξέλιξη των πεποιθήσεων και ευνοεί την προσαρμογή των ατόμων σ' ένα σύνολο αρχών και αξιών, που συνδέονται με την κοινωνική ζωή και συγκροτούν ένα σύστημα αναφοράς, το οποίο συχνά ανταγωνίζεται το σύστημα αξιών των γονέων για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα του ατόμου (90). Έτσι, οι έφηβοι που θεωρούσαν ότι οι φίλοι τους θα εκδηλώσουν συμπεριφορές υψηλού κινδύνου στο διαδίκτυο ήταν πιο πιθανό να μιμηθούν ανάλογες συμπεριφορές, για παράδειγμα αναζητούσαν ριψοκίνδυνες δραστηριότητες (90) και κατ' επέκταση να αισθάνονται πιο ευάλωτοι να θυματοποιηθούν διαδικτυακά (34, 77). Επίσης, οι έφηβοι είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι στις επιρροές καθώς θέλουν να ταιριάζουν με τους συνομηλίκους τους (90).

Οι συμπεριφορές που είναι συμβατές με τα κοινωνικά πρότυπα έχουν συσχετιστεί με μειωμένη πιθανότητα εκδήλωσης διαδικτυακής θυματοποίησης, ενώ συμπεριφορές που δεν είναι ευρέως αποδεκτές ή κατανοητές αποτελούν παράγοντες κινδύνου του φαινομένου αυτού (84). Πιο αναλυτικά, η συμμετοχή σε αθλητικές ομάδες, η σωματική άσκηση και δραστηριότητα αποτελούν προστατευτικούς παράγοντες ενάντια στη διαδικτυακή θυματοποίηση, αφού αντικατοπτρίζουν την καλύτερη υγεία, την ευεξία, τη συνοχή της ομάδας που αποπνέει διάθεση προστασίας σε όλα τα μέλη της εν αντιθέσει με εκείνους τους εφήβους που είναι πιο πιθανό να υποστούν διαδικτυακό εκφοβισμό καθώς είτε καταχρώνται ουσίες και αλκοόλ, είτε είναι σεξουαλικά ενεργοί, είτε έχουν διαστρεβλωμένη εικόνα σώματος-προβλήματα βάρους, άσθμα, είτε αντιμετωπίζουν μαθησιακές δυσκολίες, δυσλεξία ή διαταραχή ελλειμματικής προσοχής/υπερκινητικότητας, είτε μπορεί να ανήκουν σε κάποια σεξουαλική μειονότητα, είτε αντιμετωπίζουν ψυχοκοινωνικές δυσκολίες όπως καταθλιπτικό συναίσθημα, αγχώδη συμπτωματολογία ή είναι παιδιά με ειδικές ανάγκες (34, 79, 84, 95).

1.9.2.6 Ο ρόλος της χρήσης του διαδικτύου στον διαδικτυακό εκφοβισμό

Τέλος, ένας παράγοντας που έχει απασχολήσει πολύ τους ερευνητές σχετικά με το ρόλο του στη διαδικτυακή θυματοποίηση είναι η χρήση του διαδικτύου. Όπως έχει προαναφερθεί οι συμπεριφορές υψηλού κινδύνου στο διαδίκτυο (δημοσίευση προσωπικών δεδομένων, επικοινωνία με αγνώστους, υπερβολική ενασχόληση με τα διαδικτυακά παιχνίδια, έκθεση σε ακατάλληλο περιεχόμενο κ.α.) έχουν αποδειχθεί ότι αποτελούν σημαντικούς παράγοντες κινδύνου (77). Συγκεκριμένα, οι έφηβοι που επισκέπτονται συχνά ιστοσελίδες που σχετίζονται με ρατσιστικό, εξτρεμιστικό, πορνογραφικό περιεχόμενο, τυχερά παιχνίδια ή επικοινωνούν σε χουλιγκανικά δωμάτια συνομιλίας είναι πιο πιθανό να δεχθούν διαδικτυακό εκφοβισμό. Γενικά, πολλές μελέτες υποστηρίζουν ότι η αυξημένη συχνότητα χρήσης του διαδικτύου είναι ένας σημαντικός παράγοντας κινδύνου που πυροδοτεί τη διαδικτυακή θυματοποίηση (34, 77). Κάποιες έρευνες ανέφεραν ότι η αυξημένη χρήση των υπολογιστών ενοχοποιείται για την θυματοποίηση στον κυβερνοχώρο (81), άλλες μελέτες εντόπισαν διαφορετικά αποτελέσματα και ανέφεραν ότι τα άτομα που αφιερώνουν περισσότερο χρόνο της καθημερινότητάς τους χρησιμοποιώντας το κινητό τους τηλέφωνο, είχαν περισσότερες πιθανότητες να αναφέρουν ότι έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό (83), αντίθετα μερικές υποστήριξαν ότι η συχνή χρήση των ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης είναι πιο πιθανό να συνδέεται με τη διαδικτυακή θυματοποίηση (87), ενώ άλλες κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τα άτομα που συμμετείχαν σε περισσότερες δραστηριότητες στο διαδίκτυο ήταν πιο πιθανό να βιώσουν διαδικτυακό εκφοβισμό και συγκεκριμένα, η χρήση του διαχειριστή άμεσων μηνυμάτων (instant messaging)

και των διαδικτυακών καμερών (web cams) θα αύξανε την πιθανότητα διαδικτυακής θυματοποίησης (69). Ακόμα, μελέτες υποστηρίζουν ότι τα άτομα που αναφέρουν ότι δίνουν τον κωδικό πρόσβασής τους σε φίλους ή ότι παρέχουν προσωπικά δεδομένα σε άγνωστους στο διαδίκτυο είναι πιο πιθανό να θυματοποιηθούν στον κυβερνοχώρο (34, 81). Όσον αφορά τα μέτρα ασφαλείας και προστασίας, που πρέπει να εφαρμόζουν οι γονείς για να ελέγχουν τη χρήση του διαδικτύου είναι η εγκατάσταση φίλτρων προστασίας σε ιστοσελίδες ακατάλληλου περιεχομένου (68,89), και η τοποθέτηση του υπολογιστή σε κοινόχρηστους χώρους εντός της οικίας (81), οι συγκεκριμένες τακτικές αποδείχθηκε ότι σχετίζονται με μειωμένες αναφορές διαδικτυακής θυματοποίησης.

1.10 Οι Επιπτώσεις του διαδικτυακού εκφοβισμού

Πλήθος ερευνών έχουν ασχοληθεί με τη μελέτη των επιπτώσεων του διαδικτυακού εκφοβισμού στο άτομο και ιδιαίτερα με την επίδραση της διαδικτυακής θυματοποίησης στα προβλήματα ψυχικής υγείας. Η ερευνητική κοινότητα υποστηρίζει ότι τα θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού έχουν την τάση να εσωτερικεύουν τα προβλήματά τους. Ως συμπεριφορές εσωτερικευμένων προβλημάτων αναφέρονται οι συναισθηματικές διαταραχές όπως η αγχώδη συμπτωματολογία, το καταθλιπτικό συναίσθημα, ο αυτοκτονικός ιδεασμός και τα ψυχοσωματικά συμπτώματα. Ακόμα πολλές έρευνες έχουν ασχοληθεί και με τον αντίκτυπο της διαδικτυακής θυματοποίησης στην τάση εξωτερίκευσης των προβλημάτων που αφορά τη χρήση ναρκωτικών ουσιών και την συμμετοχή σε παραβατικές συμπεριφορές.

Όπως έχει προαναφερθεί οι περισσότερες μελέτες που εξετάζουν μεταβλητές που συσχετίζονται με το διαδικτυακό εκφοβισμό υιοθετούν συγχρονικές μελέτες παρατήρησης (cross-sectional designs), δηλαδή μετρούν τις μεταβλητές σε μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Ως εκ τούτου, καθίσταται αδύνατο να υποστηρίζουν αιτιώδη σχέση μεταξύ των μεταβλητών αφού δεν γνωρίζουν ποια προηγείται και ποια έπεται. Τα προβλήματα ψυχικής υγείας είναι μια μεταβλητή που έχει συσχετιστεί πολύ με το διαδικτυακό εκφοβισμό και έρευνες που εξέτασαν τα άτομα σε πολλαπλά χρονικά σημεία υιοθετώντας διαχρονικές μελέτες παρατήρησης (longitudinal designs) έχουν αποδείξει ότι η σχέση τους αυτή είναι αμφίδρομη (96). Υπάρχει έντονη αμφίδρομη σχέση μεταξύ των ψυχικών δυσκολιών και της διαδικτυακής θυματοποίησης. Δηλαδή, τόσο τα προβλήματα ψυχικής υγείας είναι πιθανό να αποτελέσουν προβλεπτικό παράγοντα εμφάνισης διαδικτυακής θυματοποίησης όσο και η διαδικτυακή θυματοποίηση είναι σημαντικός παράγοντας κινδύνου για την εμφάνιση προβλημάτων ψυχικής υγείας. Έτσι λοιπόν, ενώ είναι πιθανό ένα άτομο να παρενοχλείται διαδικτυακά λόγω των

ψυχικών του προβλημάτων, η εμπειρία ή το βίωμα της διαδικτυακής θυματοποίησης με τη σειρά της προκαλεί επίσης προβλήματα ψυχικής υγείας. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το «stress generation model of depression», τα άτομα που καλύπτουν τα χαρακτηριστικά της κατάθλιψης τείνουν να θεωρούνται πιο ευπαθή πληθυσμιακή ομάδα στην εκδήλωση πρόσθετου άγχους στη ζωή τους, συμπεριλαμβανομένης της θυματοποίησης (96). Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι οι συγκεκριμένοι έφηβοι μπορεί να έχουν περιορισμένες κοινωνικές δεξιότητες και μια τάση απομόνωσης και ασηκτισμού, που τους καθιστά λιγότερο αρεστούς στους συνομηλίκους τους, αυξάνοντας έτσι την πιθανότητα να υποστούν διαδικτυακή επιθετικότητα (96). Από την άλλη μεριά, τα συναισθήματα μοναξιάς και απομόνωσης που εκλύονται σε περιπτώσεις διαδικτυακού εκφοβισμού μπορεί να συντελέσουν στη συνειδητοποίηση της ανεπάρκειας του ατόμου στις προσωπικές και κοινωνικές του συναναστροφές επιτείνοντας μ' αυτόν τον τρόπο τυχόν συναισθήματα θλίψης και απελπισίας (96).

1.10.1 Εσωτερικευμένα προβλήματα/ Internalizing problems

Προηγούμενες μελέτες έχουν αποκαλύψει μια σημαντική σχέση μεταξύ της διαδικτυακής θυματοποίησης και των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων. Συγκεκριμένα, η ικανότητα διαχείρισης και προσαρμογής σε μια αγχώδη κατάσταση δύναται να ελαχιστοποιήσει σημαντικά τη συναισθηματική βλάβη που θα υποστεί το άτομο από το διαδικτυακό εκφοβισμό. Μάλιστα, υπάρχει ένα ποσοστό θυμάτων που καταφέρνουν να διαχειριστούν με επιτυχία την επώδυνη κατάσταση είτε αξιοποιώντας το σύστημα υποστήριξης που διαθέτουν όπως είναι οι γονείς, οι δάσκαλοι, οι φίλοι, είτε λόγω υψηλής αυτοεκτίμησης και ψυχολογικής ανθεκτικότητας σε αντίξοες συνθήκες. Ωστόσο, φαίνεται ότι για τα περισσότερα θύματα οι συναισθηματικές επιπτώσεις είναι επιβλαβείς (97). Έτσι, η πλειονότητα των θυμάτων του διαδικτυακού εκφοβισμού αναφέρουν αυξημένα επίπεδα δυσφορίας (98) και συναισθήματα θλίψης, απελπισίας και αδυναμίας (99). Ακόμα, δηλώνουν εξαιρετικά αναστατωμένα ως αποτέλεσμα της παρενόχλησης στο διαδίκτυο καθώς φοβούνται ότι διακυβεύεται η ασφάλειά τους (99) αλλά και η σωματική τους ακεραιότητα ιδιαίτερα αν οι δράστες είναι άγνωστοι ή ανώνυμοι (97, 100). Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι ο διαδικτυακός εκφοβισμός είναι πιο αγχωτικός από τον παραδοσιακό λόγω της συχνής ανωνυμίας του δράστη (99), αλλά και επειδή οι επιθέσεις στο διαδίκτυο μπορούν να συμβούν ανά πάσα στιγμή, ακόμα και σε ένα θεωρητικά ασφαλές περιβάλλον, όπως θεωρείται το σπίτι του θύματος (97). Επιπλέον, τα άτομα που γίνονται στόχοι της διαδικτυακής παρενόχλησης αναφέρουν χαμηλά επίπεδα αυτοεκτίμησης (97, 99, 101, 102), αυξημένα αισθήματα ντροπής και συστολής,

ταπείνωσης και ενοχής (99, 102), όπως επίσης και αισθήματα ανικανότητας και αδυναμίας να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους και τα δικαιώματά τους, γενικότερα (97).

Πέρα από τα αρνητικά συναισθήματα που προκαλούνται στο θύμα λόγω των έντονων και απρόκλητων διαδικτυακών επιθέσεων, το φαινόμενο αυτό έχει συσχετιστεί και με διαταραχές στις διαπροσωπικές σχέσεις των ατόμων. Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι τα θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού συχνά αναφέρουν μειωμένη συναισθηματική σύνδεση με το γονέα (100), λιγότερες φιλίες, προβλήματα σύναψης σχέσεων με τους συνομήλικους (99) και έλλειψη αποδοχής από τις ομάδες των ομηλίκων (101). Συνεπώς, παρά το γεγονός ότι ο διαδικτυακός εκφοβισμός συμβαίνει συχνά εκτός του σχολικού περιβάλλοντος, τα ερευνητικά πορίσματα συνηγορούν στο ότι έχει επίσης σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στις σχολικές εμπειρίες. Πράγματι, τα άτομα που έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό αναφέρουν χαμηλότερα επίπεδα σχολικής ικανοποίησης, όσον αφορά τις σχέσεις με τους συνομήλικους αλλά και τους διδάσκοντες, πιο σημαντικό όμως είναι ότι αναφέρουν πως δεν αισθάνονται ασφαλείς κατά τη διάρκεια της σχολικής ημέρας (101, 102). Οι μελετητές υποστηρίζουν ότι η ανωνυμία του δράστη μπορεί να συμβάλλει στην αυξημένη ευαισθησία στον κίνδυνο οδηγώντας έτσι τα θύματα να αισθάνονται εντονότερα τυχόν διακρίσεις, δυσκολίες και κινδύνους που ενυπάρχουν στο σχολικό πλαίσιο (102). Τέλος, τα θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού δηλώνουν συχνά ότι έχουν απωλέσει την εμπιστοσύνη τους στους άλλους και αναφέρουν αυξημένα αισθήματα απομόνωσης και κοινωνικής ανησυχίας (99).

Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η παρατήρηση των ερευνητών ότι η σχέση μεταξύ της διαδικτυακής θυματοποίησης και των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων των εφήβων παραμένει ακόμα και μετά τον έλεγχο της επίδρασης του παραδοσιακού εκφοβισμού (99, 102). Έτσι, επιχειρηματολογείται ότι η διαδικτυακή θυματοποίηση μπορεί να θεωρηθεί περίπτωση διαπροσωπικού τραύματος, που προκαλεί βλάβη σε όλους τους αναπτυξιακούς τομείς, όπως είναι οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, οι ψυχικές διεργασίες και οι ακαδημαϊκές εμπειρίες (102). Επιπλέον, τα συναισθήματα ντροπής, ταπείνωσης και ενοχής σε συνδυασμό με την μοναξιά, την απομόνωση και την επακόλουθη κοινωνική απόσυρση οδηγούν σε βαθιά βλάβη της ταυτότητας του ατόμου, της αυτοδιάθεσης και της διαπροσωπικής λειτουργίας (101, 102). Οι συγκεκριμένες κοινωνικές και συναισθηματικές δυσκολίες μπορεί να καταλήξουν στη μειωμένη ικανότητα επεξεργασίας των συναισθημάτων, στη διαβρωτική εμπειρία του εαυτού και αργότερα στην εμφάνιση ψυχοπαθολογίας (101, 102). Μάλιστα, οι δυσκολίες στην ρύθμιση αρνητικών συναισθημάτων και στην ανάπτυξη προσαρμοστικών στρατηγικών μπορεί να εκδηλωθούν σε συμπεριφορές εσωτερικευμένων προβλημάτων, όπως η κατάθλιψη και το άγχος (103).

Πράγματι πολλές έρευνες έχουν αποδείξει ότι η διαδικτυακή θυματοποίηση είναι παράγοντας κινδύνου για την ανάπτυξη ψυχοπαθολογίας και συγκεκριμένα εσωτερικευμένων προβλημάτων. Αξιοσημείωτα είναι τα αποτελέσματα των ερευνών που αποδεικνύουν ότι η επίδραση της διαδικτυακής θυματοποίησης στην ανάπτυξη εσωτερικευμένων προβλημάτων παραμένει στατιστικά σημαντική και ανεξάρτητη από την παραδοσιακή θυματοποίηση (103, 104, 105) αλλά και από κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες (105), όπως αποδείχθηκε μετά τον έλεγχο της επίδρασης αυτών των μεταβλητών. Πιο αναλυτικά, τα ευρήματα συμφωνούν ότι η διαδικτυακή θυματοποίηση συμβάλλει σημαντικά στην πρόβλεψη συναισθηματικών και ψυχοκοινωνικών προβλημάτων όπως συναισθηματικό στρες, κοινωνικό άγχος, φόβο, ανησυχία, κατάθλιψη ακόμα και παράνοια (97, 98, 101, 104, 106-108). Μάλιστα, ερευνητές διαπίστωσαν ότι τα άτομα που ανέφεραν ότι υπήρξαν θύματα ηλεκτρονικής παρενόχλησης ήταν δύο έως τρεις φορές πιο πιθανό να αναφέρουν συμπτώματα κατάθλιψης (100), ενώ μια μεγάλη και εθνικά αντιπροσωπευτική έρευνα που διεξήχθη στις ΗΠΑ αποκάλυψε ότι όσοι αναφέρουν οποιαδήποτε μορφή εκφοβισμού διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να αναφέρουν θλίψη διάρκειας τουλάχιστον δύο εβδομάδων (109).

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να συζητηθούν τα αποτελέσματα μίας μακροχρόνιας έρευνας μεγάλης κλίμακας που συνέκριναν τις επιπτώσεις της χρόνιας, της τρέχουσας και της παλιάς διαδικτυακής θυματοποίησης στη Νοτιοανατολική Αμερική (102). Γενικότερα, και οι τρεις συσχετίστηκαν με χαμηλότερα επίπεδα ικανοποίησης από το σχολείο, με χαμηλότερη κοινωνική στήριξη όπως την αντιλαμβάνονται οι συμμετέχοντες και με προβλήματα ψυχικής υγείας, γεγονός που υποδηλώνει ότι ακόμα και μεμονωμένες περιπτώσεις εκφοβισμού που δεν εμμένουν στην επόμενη σχολική χρονιά, μπορούν να έχουν σοβαρές και επιβλαβείς συνέπειες για τα παιδιά (102). Παρόλα αυτά, η χρόνια διαδικτυακή θυματοποίηση εμφάνισε τις σοβαρότερες επιπτώσεις σε όλους τους αναπτυξιακούς τομείς, δηλαδή τα θύματα του χρόνιου εκφοβισμού παρουσίασαν χαμηλότερα επίπεδα ικανοποίησης από το σχολείο, κοινωνικής στήριξης, αισιοδοξίας για το μέλλον και αυτοεκτίμησης, ενώ παράλληλα ανέφεραν και υψηλότερα επίπεδα παρενοχλήσεων και διακρίσεων στο σχολείο και απόρριψης από τους συνομήλικους, αλλά και τα υψηλότερα επίπεδα ανησυχίας, άγχους και κατάθλιψης (102). Όσον αφορά την επεισοδιακή θυματοποίηση, η θυματοποίηση του τρέχοντος έτους συνδέθηκε με την χειρίστη αναπτυξιακή πορεία των παιδιών από ότι η θυματοποίηση του παρελθόντος έτους, τα επίπεδα κινδύνου όμως που ανέφεραν τα θύματα της θυματοποίησης του παρελθόντος έτους παρέμεναν υψηλά και κατά το τρέχον έτος (102). Τα αποτελέσματα αυτά υπογραμμίζουν τις μακροχρόνιες επιπτώσεις του διαδικτυακού εκφοβισμού, τόσο του χρόνιου όσο και μεμονωμένων περιστατικών, στην ανάπτυξη και την συναισθηματική ευημερία των παιδιών.

Ακόμα, πολλές έρευνες που μελετούν τις επιπτώσεις του διαδικτυακού εκφοβισμού έχουν εξετάσει την επίδραση της διαδικτυακής θυματοποίησης στην αυτοκτονικότητα. Αποτελέσματα από έρευνες μεγάλης κλίμακας και μετα-αναλύσεις υποστηρίζουν μια θετική και στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ της διαδικτυακής θυματοποίησης και των συμπεριφορών αυτοτραυματισμού (108, 110). Επίσης, έχει αποδειχθεί ότι η διαδικτυακή θυματοποίηση συμβάλλει στην πρόβλεψη απόπειρας αυτοκτονίας (111, 112) και ότι τα θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού διατρέχουν σημαντικά υψηλότερο κίνδυνο να αναπτύξουν αυτοκτονικές τάσεις, να εισέλθουν σε διαδικασία σχεδιασμού και απόπειρας αυτοκτονίας σε σύγκριση με τους συνομήλικους τους που δεν είναι θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού (97, 108-110, 113, 114). Ακόμη, ερευνητές υποστηρίζουν ότι τα θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού είναι δύο φορές πιο πιθανό να προβούν σε απόπειρα αυτοκτονίας συγκριτικά με τους συνομήλικους τους (99, 115). Τέλος, μία ακόμα συνέπεια της διαδικτυακής επιθετικότητας είναι τα ψυχοσωματικά συμπτώματα που εκδηλώνουν τα παιδιά που εμπλέκονται στη θυματοποίηση, στο πλαίσιο των εσωτερικευμένων προβλημάτων. Η συγκεκριμένη κατάσταση συχνά δεν υποπίπτει στην αντίληψη των γονιών και των εκπαιδευτικών, οι οποίοι με δυσκολία αντιλαμβάνονται ότι τα συγκεκριμένα συμπτώματα είναι το αποτέλεσμα των τραυματικών εμπειριών του εκφοβισμού και αποτελούν εξαιρετικά ανησυχητική ένδειξη για την ευημερία των παιδιών. Η αυξημένη δυσκολία στον ύπνο, τα κοιλιακά άλγη, οι συχνές κεφαλαλγίες, η έλλειψη όρεξης για φαγητό (97, 99, 100, 101, 107, 116), αλλά και τα δερματικά προβλήματα (99) έχουν συσχετιστεί συχνά με τη διαδικτυακή θυματοποίηση. Τα ψυχοσωματικά, όπως και τα ψυχοκοινωνικά συμπτώματα, εμποδίζουν σημαντικά την ανάπτυξη και την ευημερία του παιδιού, αφενός γιατί επικαλύπτουν σοβαρά συναισθηματικά προβλήματα και αφετέρου διότι συσχετίζονται με αυξημένο αριθμό απουσιών από το σχολείο, γεγονός που δυσχεραίνει τη δημιουργία, τη συντήρηση ενός κοινωνικού συνόλου υποστήριξης και την προσαρμογή με τους συνομήλικους (116).

1.10.2 Εξωτερικευμένα προβλήματα/ Externalizing problems

Σύμφωνα με πληθώρα μελετών, η πιο κοινή απάντηση που δόθηκε σχετικά με το είδος των συναισθημάτων που ανέφεραν τα θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού από αυτήν τους την εμπειρία ήταν ο θυμός, ακολουθούμενος από έντονη αναστάτωση και ανησυχία (97, 99). Έχει διατυπωθεί λοιπόν η άποψη ότι, οι νέοι μπορεί να στερούνται τη στήριξη και τις δεξιότητες για να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά το διαδικτυακό εκφοβισμό και στην προσπάθεια διαχείρισης αυτών των συναισθημάτων που τους προκαλεί είναι πιθανό να καταφύγουν στη χρήση ουσιών ή όπως έχει προαναφερθεί σε αυτοτραυματικές συμπεριφορές (115). Αυτή η

εξήγηση είναι σύμφωνη με την αιτιολογία κατάχρησης ναρκωτικών στην εφηβεία, που όπως έχει αποδειχθεί χρησιμοποιούνται ως τρόπο αντιμετώπισης των αρνητικών συναισθημάτων που σχετίζονται με την επιθετικότητα (97). Ακόμα, ερευνητές αποσαφηνίζουν ότι το αίσθημα της ταπείνωσης δημιουργεί μια αρνητική άποψη για το δράστη και τρέφει το αίσθημα θυμού προς αυτόν, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει στην υιοθέτηση επιθετικών συμπεριφορών στις συναναστροφές του ατόμου γενικότερα (97, 99). Πράγματι, η διαδικτυακή θυματοποίηση έχει συσχετιστεί με συμπεριφορές εξωτερίκευσης προβλημάτων όπως είναι η χρήση ναρκωτικών ουσιών και οι παραβατικές συμπεριφορές (97). Βέβαια, παρόμοια με τα προβλήματα ψυχικής υγείας που μπορεί να αποτελούν και παράγοντα κινδύνου αλλά και συνέπεια του διαδικτυακού εκφοβισμού, έχει διατυπωθεί ότι και η χρήση ναρκωτικών ουσιών και οι παραβατικές συμπεριφορές ενδέχεται να συνδέονται αμφίδρομα με τη διαδικτυακή θυματοποίηση. Αφενός λοιπόν, αφού η «παράνομη» χρήση και η παραβατική συμπεριφορά συσχετίζονται με τη συναναστροφή με αντικοινωνικούς συνομηλίκους, είναι πιθανό να αυξάνουν τον κίνδυνο θυματοποίησης (96) αλλά παράλληλα μπορεί να αποτελούν και τις επιπτώσεις της αφού οι νέοι καταφεύγουν στα συγκεκριμένα μονοπάτια για να αποφορτίσουν τόσο τον σωματικό πόνο όσο και την οδύνη που σχετίζεται με τις εμπειρίες τους από τη διαδικτυακή θυματοποίηση (99).

Έχει διαπιστωθεί ότι το βίωμα της διαδικτυακής θυματοποίησης διπλασιάζει ή ακόμα και τριπλασιάζει τις πιθανότητες κατάχρησης ουσιών και εμπλοκής σε παραβατικές συμπεριφορές (100). Συγκεκριμένα, τα θύματα της διαδικτυακής θυματοποίησης είναι τρεις φορές πιο πιθανό να αναφέρουν υπερβολική κατανάλωση αλκοόλ και δύο φορές πιο πιθανό να αναφέρουν χρήση μαριχουάνας συγκριτικά με τους συνομηλίκους τους (115). Επίσης, είναι πιο πιθανό να αναφέρουν ότι φέρνουν όπλα στο σχολείο και ότι παίρνουν πολλές αποβολές και τιμωρίες στο σχολείο (100). Ακόμα, έρευνες έχουν αποκαλύψει ότι ο διαδικτυακός εκφοβισμός προέβλεψε θετικά τη χρήση ουσιών, τη βίαιη συμπεριφορά και τη μη ασφαλή σεξουαλική συμπεριφορά (112).

1.10.3 Μεταβλητές που επηρεάζουν ή εξηγούν τη σχέση της διαδικτυακής θυματοποίησης και των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων στη συμπεριφορά

Μερικές έρευνες υποστηρίζουν ότι το φύλο επηρεάζει διαφορετικά την επίδραση του διαδικτυακού εκφοβισμού στην ψυχική υγεία. Συγκεκριμένα, έχει διατυπωθεί ότι πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στις έφηβες καθώς σε σχέση με τους εφήβους, αντιλαμβάνονταν έντονες κοινωνικές διακρίσεις και ανέφεραν περισσότερο άγχος, έντονο καταθλιπτικό συναίσθημα και χαμηλότερη αυτοεικόνα (102, 111, 113). Μια εξήγηση που έχει δοθεί για την παραπάνω παρατήρηση είναι ότι τα κορίτσια συνήθως έχουν υψηλότερες βαθμολογίες από τα

αγόρια στην Κλίμακα του φανταστικού ακροατηρίου που μετρά τα επίπεδα εγωκεντρικής σκέψης στους εφήβους (111). Ο εγωκεντρισμός ή εγωκεντρική σκέψη παγιώνεται κατά τη χρονική περίοδο της μέσης και όψιμης εφηβείας. Έτσι, επειδή πολλές επιθέσεις στο διαδίκτυο είναι προσπάθειες να απαξιωθεί το άτομο-«στόχος» ή να καταστραφούν οι φιλικές σχέσεις που έχει συνάψει και να αμαυρωθεί η κοινωνική του υπόσταση, η εκτίμηση του ατόμου σχετικά με το φανταστικό κοινό μπορεί να μεγεθύνει την πεποίθηση του ότι ολόκληρος ο κοινωνικός κύκλος στον οποίο αλληλεπιδρά το θύμα γίνεται θεατής του εξευτελισμού και της ταπείνωσής του, συμβάλλοντας έτσι στην ανάπτυξη καταθλιπτικού συναισθήματος (111). Παρόλα αυτά, η διαφορετική επίδραση της διαδικτυακής θυματοποίησης στην ψυχική υγεία αναλόγως του φύλου δεν έχει υποστηριχθεί από όλες τις έρευνες (104).

Με την ίδια λογική, πολλές έρευνες έχουν εξετάσει την επίδραση του φύλου και της ηλικίας στη σχέση της διαδικτυακής θυματοποίησης και της αυτοχειρίας. Ορισμένοι μελετητές προτείνουν ότι για τα κορίτσια η θυματοποίηση αυξάνει αμέσως τον κίνδυνο ανάπτυξης αυτοκτονικού ιδεασμού, ενώ για τα αγόρια μόνο η παρατεταμένη θυματοποίηση σχετίζεται με αυτοκτονικές τάσεις, όμως έρευνες μεγάλης κλίμακας και μετα-αναλύσεις που διενεργήθηκαν απέρριψαν αυτήν την ιδέα (103, 110). Σύμφωνα με τις προαναφερθείσες μελέτες, η διαδικτυακή θυματοποίηση από τους συνομήλικους αποτελεί παράγοντα κινδύνου τόσο για τον αυτοκτονικό ιδεασμό όσο και για τις απόπειρες αυτοκτονίας και η σχέση αυτή είναι ανεξάρτητη από τις φυλετικές, ηλικιακές και μεθοδολογικές διαφορές που εξετάστηκαν (103, 110).

Ένα διαφορετικό ζήτημα με το οποίο έχουν ασχοληθεί κάποιες μελέτες είναι η διερεύνηση μεταβλητών που μπορεί να εξηγούν ή να διαμεσολαβούν της επίδρασης της διαδικτυακής θυματοποίησης στους αυτοκτονικούς ιδεασμούς και απόπειρες. Παρόλα αυτά όμως η ερευνητική κοινότητα εκφράζει ότι οι συγκεκριμένες συσχετίσεις χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης καθώς εκλείπουν σχετικές έρευνες στη βιβλιογραφία. Συγκεκριμένα, οι αναλύσεις διαμεσολάβησης (mediation analyses) περιγράφουν τον μηχανισμό με τον οποίο μία μεταβλητή επηρεάζει μία άλλη. Έτσι, μελετήθηκε αρχικά ο ρόλος της κατάθλιψης στη σχέση της διαδικτυακής θυματοποίησης και της αυτοκτονίας. Μόνο λίγες έρευνες υπάρχουν διαθέσιμες που να εξετάζουν αυτή τη σχέση, όμως όλες συγκλίνουν στην άποψη ότι η κατάθλιψη διαμεσολαβεί πλήρως στη σχέση αυτή τόσο σχετικά με τον αυτοκτονικό ιδεασμό, το σχεδιασμό αλλά και τις απόπειρες (111, 114), το προαναφερθέν αποτέλεσμα ήταν ιδιαίτερα σημαντικό για τις έφηβες (111).

Άλλες δύο μεταβλητές που έχουν μελετηθεί σχετικά με το ρόλο τους στην επίδραση της διαδικτυακής θυματοποίησης στην αυτοκτονία, αφορούν τις συμπεριφορές εξωτερίκευσης προβλημάτων και είναι η χρήση ναρκωτικών ουσιών και η βίαιη συμπεριφορά. Συγκεκριμένα,

η χρήση ουσιών και η βίαιη συμπεριφορά έχει αποδειχθεί ότι προβλέπουν θετικά την αυτοκτονική συμπεριφορά και διαμεσολαβούν εν μέρει στη σχέση αυτής με τη διαδικτυακή θυματοποίηση (112). Με άλλα λόγια, η αυξημένη χρήση ουσιών και η συμμετοχή στη σωματική βία προβλέπουν αυξημένη αυτοκτονική συμπεριφορά που σχετίζεται με τη διαδικτυακή θυματοποίηση (99). Η ιδέα ότι η χρήση ουσιών θα μπορούσε να βοηθήσει τους εφήβους να καταστούν πιο ικανοί στο να εκτελέσουν αυτοκτονική συμπεριφορά δεν αποτελεί νέο εύρημα, αλλά έχει υποστηριχθεί ότι αποτελεί έναν από τους πιο συχνά προσδιορισμένους παράγοντες πρόβλεψης της αυτοκτονικής συμπεριφοράς των εφήβων (112). Σχετικά με το διαδικτυακό εκφοβισμό, συναισθήματα όπως η χαμηλή αυτοεκτίμηση, το άγχος και η κατάθλιψη θα μπορούσαν να παρακινήσουν τους εφήβους να χρησιμοποιούν ουσίες για να τα αντιμετωπίσουν (112). Αντί όμως να επιλύσουν τα προβλήματα, μπορεί να επιδεινώσουν την αστάθεια και την απελπισία ενός εφήβου σε μια εποχή που ήδη αγωνίζονται σε αγχωτικές συνθήκες ζωής (97). Ακόμα, η χρήση ουσιών έχει διαπιστωθεί ότι αυξάνει τις συμπεριφορές αυτό-τραυματισμού και μειώνει τις αναστολές (97). Έτσι, το άτομο εξοικειώνεται με οδυνηρές ή προκλητικές συμπεριφορές (κάνοντας ένεση ο ίδιος στον εαυτό του), αποκτά την ικανότητα να ξεπεράσει το σωματικό πόνο και την ψυχολογική πίεση και αποτρέπει πολλούς εφήβους που πάσχουν από αυτοκτονικό ιδεασμό να προβούν σε απόπειρα αυτοκτονίας (112). Επιπλέον, η βίαιη συμπεριφορά έχει παρόμοιο ρόλο με τη χρήση ουσιών σχετικά με την εξοικείωση των εφήβων στις ψυχολογικές και σωματικές πιέσεις και την αποτροπή της αυτοκτονίας (112). Ορισμένες συμπεριφορές που σχετίζονται με τη βίαιη συμπεριφορά, όπως η συμμετοχή σε καυγάδες, έχουν αποδειχθεί ότι αυξάνουν την ικανότητα αυτοκτονικής συμπεριφοράς αφού τα αποτελέσματα των τραυματισμών, ο πόνος και οι σωματικές δυσκολίες θα μπορούσαν σταδιακά να ενθαρρύνουν τους εφήβους με αυτοκτονικές τάσεις στην πραγματοποίηση της απόπειρας αυτοκτονίας (112).

Ένας παράγοντας που έχει αποδειχθεί επανειλημμένα ότι αυξάνει τις επιπτώσεις της διαδικτυακής θυματοποίησης είναι η συμμετοχή στο διαδικτυακό εκφοβισμό και ως θύτης. Όπως έχει προαναφερθεί, πολλές έρευνες υποστηρίζουν ότι υπάρχει ένα σημαντικό ποσοστό παιδιών που είναι και θύτες αλλά και θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού και συχνά οι μελετητές αναφέρονται σε αυτό το φαινόμενο ως κύκλο του διαδικτυακού εκφοβισμού. Τα αποτελέσματα των ερευνών έχουν δείξει ότι και οι θύτες του διαδικτυακού εκφοβισμού διατρέχουν υψηλό κίνδυνο να αντιμετωπίσουν ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών και συναισθηματικών προβλημάτων (101). Συγκεκριμένα, αναφέρουν υψηλό ποσοστό από σωματικές ενοχλήσεις όπως κεφαλαλγίες, διατρέχουν κίνδυνο εξάρτησης από το αλκοόλ και τα ναρκωτικά, έχουν αυξημένο κίνδυνο εμφάνισης καταθλιπτικού συναισθήματος και

αυτοκτονικού ιδεασμού, είναι πιο πιθανό να εμπλακούν σε αντικοινωνικές συμπεριφορές και αναφέρουν έλλειψη προσοχής και υποστήριξης από το προσωπικό του σχολείου και ότι αισθάνονται λιγότερη ασφάλεια στο χώρο του σχολείου (97, 99, 101, 104, 116). Έτσι λοιπόν, τα θύματα-θύτες θεωρούνται μια ιδιαίτερα ευάλωτη πληθυσμιακή ομάδα που αντιμετωπίζει γενικά ένα πλήθος αγχωτικών καταστάσεων και παραγόντων, καθώς και προβλήματα διαγωγής, συναισθήματος και συμπεριφοράς (100, 116). Έχει διαπιστωθεί ότι τα θύματα-θύτες αναφέρουν περισσότερα ψυχοκοινωνικά προβλήματα και προβλήματα εσωτερίκευσης και εξωτερίκευσης από τα θύματα ή τους θύτες μόνο (96, 100, 105, 116). Τα προβλήματα αυτά αφορούν την κατάθλιψη, τη χρήση ουσιών, ψυχοσωματικά προβλήματα, ασθενέστερο συναισθηματικό δεσμό με τον γονιό, προβλήματα συμπεριφοράς και συναναστροφή με αντικοινωνικούς συνομήλικους (96, 100, 105, 116). Επιπλέον, έχει υποστηριχθεί ότι ο συνδυασμός διαδικτυακής και της παραδοσιακής θυματοποίησης έχει χειρότερες συνέπειες στην ψυχική υγεία και την αυτοκτονική συμπεριφορά των θυμάτων από οποιαδήποτε μορφή εκφοβισμού ξεχωριστά (98, 107).

Τέλος, έχει διατυπωθεί ότι υπάρχουν μεταβλητές που μπορούν να λειτουργήσουν προστατευτικά όσον αφορά τις επιπτώσεις του διαδικτυακού εκφοβισμού στους εφήβους. Συγκεκριμένα, οι ερευνητές υποδεικνύουν ότι πιθανόν διαφορετικές μορφές κοινωνικής στήριξης δύναται να μετριάσουν την επίδραση του διαδικτυακού εκφοβισμού στην ψυχική υγεία, όμως αυτή η σχέση δεν έχει εξεταστεί από πολλές μελέτες (99). Παρόλα αυτά, τα αποτελέσματα μίας έρευνας στην Ελβετία έδειξαν ότι η κοινωνική υποστήριξη των εφήβων προβλέπει την καταθλιπτική συμπτωματολογία τους και συγκεκριμένα, τα στενά συναισθήματα κοινωνικής στήριξης μειώνουν τις αρνητικές επιπτώσεις της διαδικτυακής παρενόχλησης στην καταθλιπτική συμπτωματολογία (99). Ακόμα, μια έρευνα μεγάλης κλίμακας μελέτησε την επίδραση της συχνότητας των οικογενειακών δείπνων στη σχέση της διαδικτυακής θυματοποίησης και των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων των εφήβων (108). Όπως παρουσίασαν, η διαδικτυακή θυματοποίηση σχετίζεται με αυξημένα επίπεδα προβλημάτων ψυχικής υγείας και χρήσης ναρκωτικών ουσιών στους εφήβους που είχαν παραστεί σε λιγότερα οικογενειακά γεύματα, ενώ παράλληλα η αυξημένη συχνότητα των οικογενειακών γευμάτων συσχετίστηκε με λιγότερα προβλήματα ψυχικής υγείας και χρήσης ουσιών και μάλιστα η σχέση αυτή γινόταν στατιστικά πιο ισχυρή όσο η συχνότητα του διαδικτυακού εκφοβισμού αυξανόταν (108). Σύμφωνα με τους μελετητές, τα οικογενειακά γεύματα είναι ενδεικτικά πολλών χαρακτηριστικών της λειτουργίας της οικογένειας, αποτελούν το κλειδί για την ύπαρξη σχέσεων αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών της οικογένειας, να προωθούν την υγεία των εφήβων, την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη και να έχουν

τη δυνατότητα να μειώνουν την επίδραση των αγχωτικών καταστάσεων (108). Τα χαρακτηριστικά αυτά αφορούν τη συχνή οικογενειακή επαφή, η οποία διευκολύνει την καθοδήγηση και υποστήριξη των γονέων, τη δεκτικότητα, την ανοικτή επικοινωνία με τους γονείς και τα αδέλφια και τις ευκαιρίες για τον έφηβο να εκφράσει τα προβλήματα και τις ανησυχίες που αντιμετωπίζει ενώ παράλληλα καλλιεργείται σε αυτόν η αίσθηση ότι ανήκει σε ένα σύστημα, αυτοπροσδιορίζεται ως μέλος μιας οικογένειας και διεκδικεί τη θέση του στον κόσμο των ενηλίκων (108).

Ειδικό Μέρος

2.1 Εισαγωγή

Η παρούσα διδακτορική διατριβή εστιάζει στο διαδικτυακό εκφοβισμό σε μαθητές από ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα της μέσης εφηβείας, σε ηλικίες δηλαδή από 14 έως 17 χρονών. Η εφηβική ηλικία είναι η περίοδος της μετάβασης από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση. Ένα πλέγμα διεργασιών που επιτελούνται στην συγκεκριμένη ηλικιακή περίοδο (βαθιά βιοσωματική ανάπτυξη και σεξουαλικότητα, έντονη συναισθηματικότητα, γνωστικός εγωκεντρισμός, η κρίση ταυτότητας, προσωπικός μύθος, η αφηρημένη σκέψη) αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής του ανθρώπου και κύρια αναπτυξιακή απαίτηση της εφηβείας. Οι έφηβοι καλούνται να αντιμετωπίσουν και να διαχειριστούν αποτελεσματικά μια σειρά από επερχόμενες αλλαγές στον εφηβικό τρόπο σκέψης, έχουν επίγνωση ότι υπάρχουν περισσότεροι τρόποι για να αντιμετωπίζουν μια κατάσταση καθώς διαθέτουν ψυχική ανθεκτικότητα εντούτοις διανύουν μια ιδιαίτερα ευαίσθητη περίοδο που χαρακτηρίζεται από αλλαγές στον εγκέφαλο, από έντονη παρορμητικότητα και ριψοκίνδυνες συμπεριφορές. Η προσαρμογή του εφήβου και η επιτυχής αντιμετώπιση των αναπόδραστων προκλήσεων (βιολογικών, γνωστικών, ψυχολογικών, κοινωνικών, πνευματικών) προϋποθέτει εσωτερικές μεταβολές. Στην παρούσα διδακτορική διατριβή επιχειρείται να υπολογισθεί ο επιπολασμός των διαφόρων μορφών του διαδικτυακού εκφοβισμού σε επτά (7) χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης μεταξύ των οποίων βρίσκονται: Η Γερμανία, η Ελλάδα, η Ισλανδία, η Ισπανία, η Ολλανδία, η Πολωνία και τέλος η Ρουμανία. Ο διαδικτυακός εκφοβισμός είναι ένα σοβαρό κοινωνικό ζήτημα παγκοσμίως και προβλέπεται ότι ο επιπολασμός του θα αυξηθεί καθώς οι τεχνολογίες της πληροφορίας και της επικοινωνίας θα συνεχίσουν να αναπτύσσονται και να γίνονται πιο προσιτές στους νέους ανά τον κόσμο οπότε η μελέτη του φαινομένου αυτού από διεθνή άποψη είναι σημαντική (117).

Παρόλα αυτά μόνο σε δύο έρευνες έχει μελετηθεί διαπολιτισμικά ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού, στην έρευνα της EU Kids Online και της HBSC (117, 118). Ωστόσο, σε διάφορες έρευνες όπου μελετήθηκε το φαινόμενο αυτό σε πολλές χώρες ακολουθώντας την ίδια μεθοδολογία αποδείχθηκε πως ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού μεταβάλλεται σημαντικά ανάλογα με τη χώρα (118). Έτσι γίνεται προφανές ότι πέρα από τα άμεσα συστήματα στα οποία εντάσσεται και δρα το άτομο και επηρεάζουν την πιθανότητα της διαδικτυακής θυματοποίησης, όπως η οικογένεια, το σχολείο αλλά και ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά, σημαντική επίδραση ασκεί και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον όπως διαμορφώνεται λόγω των ιδιαίτερων εθνικών χαρακτηριστικών της κάθε χώρας. Συνεπώς, είναι πιθανόν οι αντιλήψεις των ατόμων σχετικά με τη βία, οι στρατηγικές αντιμετώπισης του άγχους, οι γονεϊκές πρακτικές και οι σχετιζόμενες με το διαδίκτυο

συνήθειες να επηρεάζονται από την κουλτούρα της εκάστοτε κοινωνίας δημιουργώντας κατά αυτόν τον τρόπο τις ιδιαίτερες συνθήκες σε κάθε χώρα ώστε να παρατηρείται μεταβλητότητα στον επιπολασμό (117).

Σύμφωνα με την βιο-οικολογική προσέγγιση για την ανθρώπινη ανάπτυξη, η εμπειρία ενός παιδιού στο διαδίκτυο διαμορφώνεται από τις αλληλεπιδράσεις που λαμβάνουν χώρα σε πολλαπλά επίπεδα διαφόρων περιβαλλοντικών συστημάτων, όπως των αλληλεπιδράσεων που συμβαίνουν μεταξύ των γνωστικών και ιδιοσυγκρασιακών χαρακτηριστικών του παιδιού, των χαρακτηριστικών του οικογενειακού συστήματος που ανήκει καθώς και των χαρακτηριστικών του εκάστοτε κοινωνικού και πολιτισμικού του πλαισίου (119). Σύμφωνα με την παιδοκεντρική προσέγγιση για τη μελέτη αυτών των συστημάτων, απαιτείται η διερεύνηση των «ενδο προσωπικών» ικανοτήτων (within-person competencies), των διαπροσωπικών μεταβλητών (οικογένεια και συνομήλικοι) καθώς και των μεταβλητών που εξαρτώνται από τις εκάστοτε κοινωνικές και πολιτιστικές συνθήκες, ούτως ώστε να ληφθούν υπόψη οι παράγοντες κινδύνου και οι προστατευτικοί παράγοντες που ενδεχομένως σχετίζονται με τον διαδικτυακό εκφοβισμό. Η συγκριτική προσέγγιση των παραπάνω μεταβλητών μπορεί να οδηγήσει στην κατανόηση της διαδικασίας με την οποία εθνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά επηρεάζουν τη χρήση του διαδικτύου από τον έφηβο.

2.2 Σκοπός και Ερευνητικές υποθέσεις

Σύμφωνα με τις υπάρχουσες ενδείξεις η επικρατούσα κοινωνική και πολιτισμική δομή που αναφέρθηκε παραπάνω επηρεάζει σημαντικά το φαινόμενο του διαδικτυακού εκφοβισμού στην εφηβεία. Ωστόσο, μέχρι στιγμής οι συγκεκριμένες παράμετροι δεν έχουν αναλυθεί σε σχέση με τις διαπολιτισμικές διαφορές της κάθε χώρας και των εκάστοτε συνθηκών που επικρατούν σε αυτές. Στη διεθνή βιβλιογραφία περιέχεται εκτεταμένη μελέτη και συζήτηση για το ψυχολογικό προφίλ των θυμάτων και των θυτών του διαδικτυακού εκφοβισμού και για τη σύγκριση διακρατικών ποσοστών επικράτησης του φαινομένου αλλά οι αναφορές στους παράγοντες που είναι πιθανό να σχετίζονται με την πιθανότητα εκδήλωσης του διαδικτυακού εκφοβισμού στις Ευρωπαϊκές χώρες είναι περιορισμένες. Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι οι χώρες παρουσιάζουν διαφορετικούς ρυθμούς ανάπτυξης και ενσωμάτωσης των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνιών. Ως εκ τούτου – σε συνδυασμό με τις κοινωνικές και πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των χωρών - οι παράγοντες που σχετίζονται με τον διαδικτυακό εκφοβισμό ενδέχεται να μην ταυτίζονται σε όλες τις χώρες της Ευρώπης. Ένεκα της έλλειψης αναφορών στους παράγοντες που καθιστούν πιθανή την εκδήλωση του φαινομένου, η παρούσα

μελέτη στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού προγράμματος EU.NET.ADB (120) αποσκοπεί στη σύγκριση των μορφών θυματοποίησης στον κυβερνοχώρο σε επτά Ευρωπαϊκές χώρες στοχεύοντας στη διερεύνηση των διαφορών μεταξύ των δημογραφικών παραγόντων (φύλο, ηλικία, μορφωτικό επίπεδο γονιών, ηλικία κατά την πρώτη επαφή με το διαδίκτυο) αλλά και των οικογενειακών παραγόντων (δομή της οικογένειας, γονεϊκός έλεγχος και επίβλεψη της χρήσης του διαδικτύου) οι οποίοι αυξάνουν την πιθανότητα εκδήλωσης του διαδικτυακού εκφοβισμού στις υπό μελέτη χώρες. Πιο αναλυτικά, ο γονεϊκός έλεγχος αποτελεί τη μόνη μεταβλητή που έχει διερευνηθεί σε διεθνές επίπεδο και μόνο στη μελέτη «EU Kids Online» όπου υποστηρίχθηκε ότι αποτελεί προστατευτικό παράγοντα ενάντια στην ηλεκτρονική θυματοποίηση. Η ύπαρξη τέτοιας συσχέτισης αποτελεί μία εκ των υποθέσεων της παρούσας μελέτης.

Μία ακόμη υπόθεση της μελέτης ήταν ότι η καθημερινή χρήση των ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης και του διαδικτύου γενικώς, συσχετίζεται με τη συχνότητα εκδήλωσης φαινομένων διαδικτυακού εκφοβισμού σε κάθε χώρα, λαμβάνοντας υπόψη την υπόθεση κατά την οποία η αυξημένη ενασχόληση με το διαδίκτυο σχετίζεται με εμφάνιση περισσότερων κινδύνων όπως η διαδικτυακή αποπλάνηση, η έκθεση σε ακατάλληλο περιεχόμενο, η ενασχόληση με ψηφιακό στοιχηματισμό και τυχερά παίγνια κ.ά. Στην παρούσα μελέτη, όπως συνέβη και στα πλαίσια προηγούμενων ερευνών, όπου αξιολογήθηκαν οι συναισθηματικές επιπτώσεις του διαδικτυακού εκφοβισμού, αναμένεται αύξηση της πιθανότητας εκδήλωσης του διαδικτυακού εκφοβισμού με συνυπάρχοντα προβλήματα συμπεριφοράς, τόσο εξωτερίκευσης, όσο και εσωτερίκευσης.

Η μελέτη είναι πρωτότυπη καθώς διεξάγεται για πρώτη φορά σε Ευρωπαϊκό πληθυσμό και πιο συγκεκριμένα σε μαθητές ηλικίας 14-17 ετών, που ανήκουν στη μέση εφηβεία, στην πιο κρίσιμη ηλικία εμφάνισης συμπεριφορών υψηλού κινδύνου που επιδεικνύουν οι έφηβοι τόσο στο φυσικό όσο και στον διαδικτυακό κόσμο. Αποτελεί μια εμπειριστατωμένη μελέτη που επιτρέπει τη διαπολιτισμική σύγκριση των κοινωνικών και πολιτισμικών παραγόντων που σχετίζονται με τον διαδικτυακό εκφοβισμό. Η προσπάθεια ερμηνείας των αποτελεσμάτων της δύναται να επιτρέψει και να προωθήσει την ανάπτυξη πιο αποτελεσματικών στρατηγικών πρόληψης και παρέμβασης σε κάθε χώρα.

2.3 Μεθοδολογία

2.3.1 Η μελέτη EU.NET.ADB

Τα δεδομένα που αναλύονται στην παρούσα διατριβή προέρχονται από μία μελέτη με ερωτηματολόγιο σε σχολεία σε επτά Ευρωπαϊκές χώρες, η οποία αποτελεί το ποσοτικό σκέλος του ερευνητικού προγράμματος EU.NET.ADB (120). Η έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Safer Internet Programme (SI-2011-KEP-4101007) της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Ο γενικός στόχος της έρευνας ήταν η ενίσχυση του γνωστικού υπόβαθρου του κινδύνου της συμπεριφοράς εθισμού στο διαδίκτυο σε εφήβους.

Συμμετείχαν οι χώρες: Ελλάδα, Ισπανία, Ρουμανία, Πολωνία, Γερμανία, Ολλανδία και Ισλανδία. Εφαρμόστηκε κοινό ερευνητικό πρωτόκολλο και χρησιμοποιήθηκε - με την εξαίρεση της απουσίας του YSR του Achenbach (βλ. παρακάτω) από την έρευνα στη Γερμανία – κοινό ερωτηματολόγιο.

Ο στόχος της ποσοτικής μελέτης ήταν η επίτευξη εθνικά αντιπροσωπευτικού δείγματος πιθανότητας εφήβων μαθητών ηλικίας 14-17 ετών. Το σχεδιασμένο μέγεθος του δείγματος ήταν 2.000 μαθητές σε κάθε χώρα.

2.3.2 Το δείγμα

Η δειγματοληπτική διαδικασία ήταν σε γενικές γραμμές η εξής. Όπως και σε σχεδόν όλες τις μεγάλες έρευνες σε άτομα σχολικής ηλικίας, σχεδιάστηκε μία δειγματοληψία σε συστάδες (cluster sampling). Σε αυτή τη διαδικασία δύο σταδίων, πρώτα επιλέγεται ένα τυχαίο δείγμα σχολικών τάξεων και στη συνέχεια όλοι οι μαθητές εγγεγραμμένοι στις επιλεγμένες τάξεις συμμετέχουν στο δείγμα. Στο πρώτο στάδιο, μπορεί να γίνει στρωματοποίηση κατά είδος σχολείου (όπως, στην Ελλάδα, τα Γενικά Λύκεια και τα ΕΠΑΛ) και γεωγραφικά (π.χ. οι περιφέρειες όπως ορίζονται στο σύστημα NUTS της Ευρωπαϊκής Ένωσης) εξασφαλίζοντας έτσι τη σωστή κάλυψη του πληθυσμού. Μέσα σε κάθε στρώμα, επιλέγεται το δείγμα τάξεων από τη λίστα όλων των τάξεων στις οποίες βρίσκονται οι μαθητές της απαιτούμενης ηλικίας με συστηματική δειγματοληψία. Πιο συγκεκριμένα, υπολογίστηκε ένα διάστημα δειγματοληψίας Δ ίσο με το πηλίκο της διαίρεσης του πλήθους τάξεων με το επιθυμητό αριθμό τάξεων στο δείγμα (το οποίο είχε υπολογιστεί από τον στόχο των 2.000 συμμετοχές και τον αναμενόμενο μέσο αριθμό απαντήσεων ανά τάξη). Δημιουργήθηκε στον υπολογιστή ένα τυχαίο σημείο

εκκίνησης από τις πρώτες Δ τάξεις της λίστας, έστω E . Στη συνέχεια, το δείγμα των τάξεων αποτελείται από τις τάξεις που βρίσκονται στις θέσεις $E, E+\Delta, E+2\Delta, E+3\Delta$ κ.ο.κ. στη λίστα.

Η παραπάνω διαδικασία εφαρμόστηκε ξεχωριστά σε κάθε χώρα. Οι λεπτομέρειες της προσαρμογής της στις ιδιαίτερες συνθήκες περιγράφονται στη σχετική έκθεση του προγράμματος EU.NET.ADB (120). Σημαντικές αποκλίσεις από αυτή τη δειγματοληπτική διαδικασία σημειώθηκαν κυρίως στην Ολλανδία και Ισλανδία. Στην Ολλανδία, κάποια σχολεία εκδήλωσαν απροθυμία να συμμετάσχουν σε έρευνες, η πρόσκληση συμμετοχής απευθύνθηκε στο σύνολο των σχολείων της χώρας. Στην Ισλανδία δεν έγινε δειγματοληψία, λόγω του χαμηλού πληθυσμού.

2.3.3 Διεξαγωγή της συλλογής δεδομένων

Μετά από τη χορήγηση άδειας για τη διεξαγωγή της έρευνας από τους υπεύθυνους φορείς και επιτροπές, σύμφωνα με τις τοπικά απαιτούμενες διαδικασίες, οι ερευνητές σε κάθε χώρα ήρθαν σε επαφή με τους υπεύθυνους των σχολείων στα οποία βρισκόταν οι επιλεγμένες τάξεις. Τα σχολεία έλαβαν επεξηγηματικό υλικό σχετικά με την έρευνα.

Ενώ ο σκοπός του σχεδίου δειγματοληψίας ήταν να συμμετάσχουν στην έρευνα όλοι οι μαθητές των επιλεγμένων τάξεων – και πάλι, όπως συμβαίνει γενικώς σε έρευνες στα σχολεία – δεν ήταν δυνατό να επιτευχθεί, για δύο λόγους. Πρώτα, η συμμετοχή υπόκειται στη συμφωνία του ίδιου του μαθητή καθώς και την άδεια των γονέων, πάντα ακολουθώντας τις καθιερωμένες ερευνητικές διαδικασίες σε κάθε χώρα. Δεύτερον, η συμμετοχή περιορίστηκε στους εγγεγραμμένους μαθητές οι οποίοι ήταν παρόντες στην τάξη την ημέρα συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου. Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει το ποσοστό απόκρισης των μαθητών σε κάθε χώρα. Με εξαίρεση την Ισλανδία, το ποσοστό απόκρισης των μαθητών ήταν πάνω από 86% παντού, με βασικό λόγο μη απόκρισης την απουσία τους από το σχολείο την ημέρα της συλλογής των δεδομένων. Η Ισλανδία είχε το μεγαλύτερο ποσοστό απουσιών καθώς και αρνήσεων από τους ίδιους τους μαθητές, αλλά το χαμηλό ποσοστό απόκρισης ήταν κυρίως λόγω του μεγάλου αριθμού μαθητών, που οι γονείς τους δεν είχαν συμπληρώσει το έντυπο γονεϊκής συναίνεσης για τη συμμετοχή των παιδιών τους στην έρευνα. Ωστόσο, αυτό το τελευταίο – σύμφωνα με τους Ισλανδούς ερευνητές – οφείλεται στο γεγονός ότι ήταν στα χέρια των καθηγητών να ζητήσουν την απαραίτητη γραπτή συναίνεση και να υπενθυμίσουν τους γονείς. Οι ερευνητές δεν είχαν δικαίωμα παρέμβασης στη διαδικασία. Τα αποτελέσματα μιας σύγκρισης μεταξύ σχολείων με υψηλά και χαμηλά ποσοστά απόκρισης δείχνουν ότι στη μη απόκριση δε δημιουργήθηκε μεροληψία (120).

Πίνακας 2. Λόγοι για μη απόκριση και τελικό ποσοστό απόκρισης μαθητών, κατά χώρα

Χώρα	Απόντες μαθητές %	Μαθητές χωρίς γονεϊκή συναίνεση %	Άρνηση του ίδιου του μαθητή %	Άλλοι λόγοι μη απόκρισης %	Συνολική απόκριση %
Ελλάδα	6,05	0,54	0,81	0,23	92,37
Ισπανία	4,57	1,59	0,05	0,00	93,79
Ρουμανία	12,27	0,00	0,00	1,49	86,23
Πολωνία	11,84	0,04	0,04	0,00	88,07
Γερμανία	9,38	2,41	1,04	0,61	86,57
Ολλανδία	8,65	0,07	1,16	0,89	89,24
Ισλανδία	13,66	20,77	2,44	5,38	57,13

2.3.4 Η ανάπτυξη του ερωτηματολογίου

Το ερωτηματολόγιο αναπτύχθηκε από τη Μονάδα Εφηβικής Υγείας της Β΄ Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Νοσοκομείο Παίδων «Π. & Α. Κυριακού» βασιζόμενο σε ερωτηματολόγια από προηγούμενες επιδημιολογικές έρευνες στην Ελλάδα και με την εισφορά όλων των εταίρων και των μελών της Συμβουλευτικής Επιτροπής της μελέτης της EU.NET.ADB. Το κύριο ερωτηματολόγιο στα Αγγλικά μεταφράστηκε στις επτά γλώσσες της μελέτης και η μετάφραση ελέγχθηκε με τη διαδικασία της αντίστροφης μετάφρασης. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε γνωστική δοκιμασία σε ομάδες εστίασης περιλαμβάνοντας συνολικά 155 παιδιά και έγιναν μερικές διορθώσεις. Περαιτέρω διορθώσεις ακολούθησαν την πιλοτική εφαρμογή του ερωτηματολογίου σε κάθε χώρα. Μεταξύ άλλων αλλαγών, το ερωτηματολόγιο έγινε πιο φιλικό προς τον χρήστη και το εργαλείο του Young διορθώθηκε όπως εξηγείται παρακάτω. Μία δεύτερη πιλοτική εφαρμογή μικρής κλίμακας έλεγξε το τελικό ερωτηματολόγιο.

2.3.5 Το περιεχόμενο του ερωτηματολογίου

Τα βασικά σκέλη του ερωτηματολογίου ήταν τα εξής.

Ένα βασικό ερωτηματολόγιο 52 στοιχείων, περιλαμβάνοντας ερωτήσεις για τα δημογραφικά στοιχεία σχετικά με το παιδί, την οικογένεια και τη χρήση του διαδικτύου. Οι ερωτήσεις που αξιοποιούνται στην παρούσα διατριβή παρουσιάζονται λεπτομερώς παρακάτω.

Το *Internet Addiction Test (IAT)* (121). Πρόκειται για μία κλίμακα 20 στοιχείων η οποία μετρά την ενασχόληση (preoccupation), εθισμό, προβλήματα συμπεριφοράς, αλλαγές συναισθημάτων και επίδραση στη λειτουργικότητα, ως συνέχεια της χρήσης του διαδικτύου.

Στο φως της ανατροφοδότησης από την πιλοτική μελέτη, διορθώθηκε η διατύπωση μερικών ερωτήσεων έτσι ώστε να είναι πιο κατάλληλες για εφήβους. Καθώς η ανάγκη χρήσης υποκλιμάκων δεν έχει τεκμηριωθεί στη βιβλιογραφία, χρησιμοποιήθηκε μία συνολική βαθμολογία. Η εσωτερική συνοχή ήταν υψηλή: α του Cronbach = 0.92.

Η κλίμακα για *Assessment of Internet and Computer Game Addiction (AICA-S)* (122) αποτελείται από μία σειρά 15 ερωτήσεων στο θέμα του εθισμού σε διαδικτυακά παιχνίδια.

Το *South Oaks Gambling Screen – Revised for Adolescents (SOGS-RA)* (123) είναι μία σειρά 16 ερωτήσεων σχετικά με τα τυχερά παιχνίδια. Από τη συνολική βαθμολογία, δημιουργούνται κατηγορίες ατόμων που δεν έχουν πρόβλημα, είναι σε κίνδυνο ανάπτυξης προβλημάτων ή ήδη παρουσιάζουν προβλήματα.

Το *Youth Self-Report (YSR)* (124) είναι ένα πολύ γνωστό εργαλείο σε ευρεία χρήση για την εκτίμηση των προβλημάτων συμπεριφοράς και των συναισθηματικών προβλημάτων σε εφήβους. Η αξιοπιστία και η εγκυρότητα του YSR έχει αποδειχθεί και σε πολλές μελέτες στη βιβλιογραφία. Εφαρμόζεται τόσο στην κλινική πράξη, όσο και σε επιδημιολογικές μελέτες. Ένα σκέλος του εργαλείου δίνει βαθμολογίες για τις ικανότητες του εφήβου. Το μεγαλύτερο μέρος, το οποίο αφορά την παρούσα διατριβή, αποτελείται από 112 προτάσεις (π.χ. «Αισθάνομαι ότι πρέπει να είμαι τέλειος», «Μπλέκω σε πολλούς καβγάδες», «Είμαι απρόσεκτος, η προσοχή μου διασπάται εύκολα») οι οποίες βαθμολογούνται από τον ίδιο τον έφηβο για το κατά πόσο περιγράφουν τη συμπεριφορά του τους τελευταίους έξι μήνες, σε κλίμακα τριών σημείων: δεν ταιριάζει (0), ταιριάζει κάπως ή μερικές φορές (1), ταιριάζει πολύ ή πολύ συχνά (2). Αθροίζοντας τα σχετικά στοιχεία, προκύπτει μία συνολική βαθμολογία προβλημάτων, δύο κλίμακες που μετρούν τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα και οκτώ υποκλίμακες. Στην παρούσα διατριβή, χρησιμοποιούνται οι δύο κλίμακες εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων.

Σημειώνεται ότι το YSR δεν περιλήφθηκε στο ερωτηματολόγιο της Γερμανίας, λόγω έλλειψης έγκρισης της χρήσης ενός κλινικού εργαλείου σε έρευνα στα σχολεία. Κατά συνέπεια, η Γερμανία αποκλείστηκε από ορισμένες αναλύσεις.

2.4 Η παρούσα έρευνα

2.4.1 Ερωτηματολόγιο

Διαδικτυακός εκφοβισμός

Ο διαδικτυακός εκφοβισμός μετρήθηκε στην έρευνα μέσω της ερώτησης «Έχει κάποιος συμπεριφερθεί απέναντί σου με άσχημο ή κακό τρόπο τους ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥΣ 12 ΜΗΝΕΣ στο διαδίκτυο;», με επιλογή της απάντησης μεταξύ «Ναι», «Όχι» και «Δεν ξέρω/Προτιμώ να μην πω». Προηγήθηκε το εξής κείμενο επεξήγησης του φαινομένου του εκφοβισμού:

ΠΑΡΑΚΑΛΩ ΔΙΑΒΑΣΕ: Μερικές φορές οι έφηβοι λένε ή κάνουν σε άλλους πράγματα άσχημα ή πράγματα που πληγώνουν. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει:

- Το να πειράζουν κάποιον/α επανειλημμένα με τρόπο που δεν του/της αρέσει
- Το να διαδίδουν ψεύτικες/κακόβουλες φήμες
- Το να στέλνουν σε κάποιον/α απειλητικά μηνύματα
- Το να τον/την αποκλείουν επίτηδες από πράγματα που κάνουν οι ίδιοι

Όταν οι άνθρωποι πληγώνουν ή κάνουν κακό σε κάποιον με αυτόν τον τρόπο, αυτό μπορεί να γίνει μέσω διαδικτύου (ηλεκτρονική αλληλογραφία, άμεσο μήνυμα, κοινωνική δικτύωση, δωμάτια συνομιλιών κτλ.).

Παράγοντες κινδύνου

Οι πιθανοί παράγοντες κινδύνου που εξετάστηκαν για τη σχέση τους με τον διαδικτυακό εκφοβισμό, πέρα από την ηλικία, το φύλο και τις δύο κλίμακες του YSR, ήταν οι εξής.

Το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως δείκτης της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης της οικογένειας. Ο έφηβος απάντησε ξεχωριστά για τη μητέρα και τον πατέρα, και κατηγοριοποιήθηκε το ανώτερο επίπεδο των δύο ως «Υψηλό» (τριτοβάθμια εκπαίδευση) ή «Μέτριο/Χαμηλό» (αλλιώς).

Η οικογενειακή κατάσταση των γονέων λήφθηκε από μία ερώτηση που ρώτησε ακριβώς αυτό, με δυνατές απαντήσεις «Παντρεμένοι», «Ανύπαντροι αλλά ζουν μαζί», «Σε διάσταση», «Διαζευγμένοι», «Οικογένεια με ένα γονιό», «Ο ένας γονιός έχει πεθάνει», «Και οι δύο γονείς έχουν πεθάνει», «Προτιμώ να μην πω». Ομαδοποιήθηκαν οι πρώτες δύο απαντήσεις μαζί («Εγγαμοι/Συμβίωση») και οι υπόλοιπες μαζί εκτός από την τελευταία (μη διαθέσιμη τιμή).

Η ηλικία στην πρώτη χρήση του διαδικτύου λήφθηκε από την ερώτηση «Ποιά ήταν περίπου η ηλικία σου όταν χρησιμοποίησες το διαδίκτυο για πρώτη φορά;».

Η ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης υπολογίστηκε από τις δύο απαντήσεις στην ερώτηση «Κατά τη διάρκεια των τελευταίων 12 μηνών, περίπου πόση ώρα πέρασες σε ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Hi5, κ.λπ.);», με ξεχωριστές απαντήσεις για (α) μία κανονική σχολική ημέρα, και (β) μία κανονική μη-σχολική μέρα (π.χ. Σαββατοκύριακα και ημέρες αργίες, καλοκαιρινές διακοπές κλπ.). Οι απαντήσεις ήταν από «Καθόλου» έως «Πάνω από τέσσερις ώρες», σε βήματα μισής ώρας. Υπολογίστηκε ένας σταθμικός μέσος των δύο απαντήσεων ως μέτρο της μέσης ημερήσιας χρήσης κατά τη διάρκεια όλης της εβδομάδας, το οποίο στη συνέχεια κατηγοριοποιήθηκε ως «Μέχρι 2 ώρες» και «Πάνω από 2 ώρες».

Η ημερήσια χρήση του διαδικτύου υπολογίστηκε με τον ίδιο ακριβώς τρόπο από τις δύο απαντήσεις στην παρόμοια ερώτηση για πόσες ώρες της ημέρας ο έφηβος πέρασε στο διαδίκτυο κατά τη διάρκεια των τελευταίων 12 μηνών.

Ο γονεϊκός έλεγχος της χρήσης του διαδικτύου από τον έφηβο εξετάστηκε με δύο ερωτήσεις. Η πρώτη ήταν «Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όποιους ιστότοπους θέλω» με απαντήσεις στην κλίμακα «Ποτέ», «Σπάνια», «Μερικές φορές», «Αρκετά συχνά» και «Πολύ συχνά» και ακόμα μία απάντηση «Οι γονείς μου δε ξέρουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτομαι». Για την ανάλυση, δημιουργήθηκαν τρεις κατηγορίες: «Ποτέ/Σπάνια», «Μερικές φορές» και «Αρκετά συχνά/Πολύ συχνά/Οι γονείς δε ξέρουν». Η ίδια ομαδοποίηση χρησιμοποιήθηκε για τη δεύτερη ερώτηση: «Πόσο συχνά λένε οι γονείς σου ότι επιτρέπεται να μπεις στο διαδίκτυο μόνο μέχρι κάποια συγκεκριμένη ώρα;», με τη διαφορά ότι σε αυτή την περίπτωση δεν υπήρχε απάντηση αντίστοιχη με «Οι γονείς μου δε ξέρουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτομαι».

Τέλος, υπήρχαν πληροφορίες για τον τρόπο πρόσβασης του εφήβου στον διαδίκτυο. Ο έφηβος απάντησε στην ερώτηση «Κατά τη διάρκεια των τελευταίων 12 μηνών, πόσο συχνά χρησιμοποιήσατε τις ακόλουθες συσκευές για να μπειτε στο διαδίκτυο;» στην κλίμακα «Ποτέ», «Λίγες φορές το χρόνο», «Μία ή δύο φορές το μήνα», «Τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα», «Σχεδόν καθημερινά» και «Δεν ξέρω/προτιμώ να μην πω», ξεχωριστά για την καθεμία από οκτώ είδη ηλεκτρονικών συσκευών: ο δικός του προσωπικός υπολογιστής (PC), ένα PC που μοιράζεται με άλλα μέλη της οικογένειας, το δικό του φορητό, ένα φορητό που μοιράζεται με άλλα μέλη της οικογένειας, ένα κινητό τηλέφωνο, μία κονσόλα παιχνιδιών (τύπου Playstation), μία τηλεόραση, και άλλες φορητές συσκευές χειρός. Οι απαντήσεις ομαδοποιήθηκαν ως «Ποτέ», «Το πολύ μία φορά την εβδομάδα», «Εβδομαδιαία» και «Καθημερινά».

2.4.2 Στατιστική Ανάλυση

Η βασική μέθοδος της στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων στην παρούσα διατριβή ήταν η λογιστική παλινδρόμηση (logistic regression) με εξαρτημένη μεταβλητή τον διαδικτυακό εκφοβισμό (ναι/όχι, σύμφωνα με την απάντηση του εφήβου στη σχετική ερώτηση). Πρώτα, και ξεχωριστά σε κάθε χώρα, πραγματοποιήθηκαν μονοπαραγοντικές αναλύσεις έτσι ώστε να εξεταστεί η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με κάθε παράγοντα κινδύνου (φύλο, ηλικία κ.ο.κ.) ξεχωριστά. Στην περίπτωση του φύλου, παραδείγματος χάριν, το στατιστικό μοντέλο είναι:

$$\log (p / (1 - p)) = \alpha + \beta x$$

οπού p είναι η πιθανότητα του εφήβου να απαντήσει «ναι» στην ερώτηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό και η μεταβλητή X παίρνει την τιμή 1 για αγόρια ή 0 για κορίτσι. Έτσι, η λογιστική παλινδρόμηση αποτελεί γραμμικό μοντέλο για τον λογάριθμο του odds $p / (1 - p)$. Το odds είναι ο λόγος των συμπληρωματικών πιθανοτήτων, δηλαδή η πιθανότητα να γίνει το γεγονός (εδώ, ο έφηβος απαντάει «ναι») προς την πιθανότητα να μη γίνει (ο έφηβος απαντάει «όχι»). Από την εκτίμηση b του συντελεστή β υπολογίζεται η ποσότητα e^b η οποία δείχνει κατά πόσο αυξάνεται ή μειώνεται (πολλαπλασιαστικά) το odds να γίνει το γεγονός όταν η τιμή της μεταβλητής X αυξάνεται κατά μία μονάδα. Στο προκείμενο παράδειγμα, η ποσότητα αυτή αντιπροσωπεύει τον λόγο του odds να έχει υποστεί διαδικτυακό εκφοβισμό ένα αγόρι και του αντίστοιχου odds για ένα κορίτσι. Κατά συνέπεια, αυτό το odds ratio (OR) – ή ο σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων - μετράει την επίδραση του παράγοντα «φύλου» στο odds (και, με κατάλληλο απλό μετασχηματισμό, στην πιθανότητα) του να γίνει διαδικτυακός εκφοβισμός.

Η δεύτερη εφαρμογή της μεθόδου έγινε στη μορφή της πολυπαραγοντικής λογιστικής παλινδρόμησης, στην οποία λαμβάνονται υπόψη περισσότερες από μία ανεξάρτητες μεταβλητές. Το μοντέλο διαμορφώνεται ως:

$$\log (p / (1 - p)) = \alpha + \beta_1 x_1 + \beta_2 x_2 + \beta_3 x_3 + \dots + \beta_k x_k$$

όπου $x_1, x_2, x_3, \dots, x_k$ είναι οι τιμές των διαφόρων επεξηγηματικών μεταβλητών. Το OR της μεταβλητής X_i σε αυτή την περίπτωση δείχνει πάλι την επίδραση μίας μεταβολής της τιμής αυτής της μεταβλητής όπως πριν, αλλά υπό τη συνθήκη ότι οι τιμές των άλλων μεταβλητών δε μεταβάλλονται. Επειδή η εκτίμηση b_i του συντελεστή β_i σε αυτό το πολυπαραγοντικό μοντέλο λαμβάνει υπόψη τις άλλες μεταβλητές του μοντέλου, η ποσότητα e^{b_i} συμβολίζεται aOR για «adjusted» (διορθωμένο) OR.

Ένα OR (ή aOR) πάνω από τη μονάδα (που συμβαίνει όταν $b > 0$), δείχνει αύξηση του odds, άρα και της πιθανότητας, να γίνει διαδικτυακός εκφοβισμός. Ένα $OR < 1$ ($b < 0$) δείχνει μείωση, ενώ ένα $OR = 1$ ($b = 0$) σημαίνει ότι ο αντίστοιχος παράγοντας κινδύνου δεν έχει επίδραση στην πιθανότητα του διαδικτυακού εκφοβισμού. Ο έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας αυτού του παράγοντα κινδύνου αποτελείται από έλεγχο για τη μηδενική υπόθεση $H_0: \beta = 0$. Ισοδύναμα, κατασκευάζεται ένα διάστημα εμπιστοσύνης για το συντελεστή β και παρατηρείται αν περιέχει την τιμή 0 ή όχι.

Η βασική μεθοδολογία των στατιστικών ελέγχων και διαστημάτων εμπιστοσύνης θεωρεί ένα απλό τυχαίο δείγμα στατιστικών μονάδων (εδώ, εφήβων) από τον πληθυσμό (εδώ, το σύνολο όλων των εφήβων μαθητών της χώρας). Αν εφαρμόστηκε άλλο σχέδιο δειγματοληψίας, αυτό πρέπει να ληφθεί υπόψη στον υπολογισμό των ελεγχουσυναρτήσεων και των διαστημάτων εμπιστοσύνης. Στην προκειμένη περίπτωση, όπως περιεγράφηκε παραπάνω, το βασικό στοιχείο του σχεδίου ήταν η δειγματοληψία κατά συστάδες. Αυτός ο τρόπος δειγματοληψίας, σε σύγκριση με την απλή τυχαία δειγματοληψία (του ίδιου συνολικού μεγέθους), μειώνει την ακρίβεια των εκτιμήσεων διότι δύο μέλη του πληθυσμού που ανήκουν στην ίδια συστάδα ενδέχεται να έχουν σε ένα βαθμό κοινά χαρακτηριστικά: μοιάζει το ένα με το άλλο περισσότερο από ό,τι μοιάζουν δύο τυχαία μέλη του πληθυσμού. Είναι προφανές ότι αυτό μπορεί να συμβεί σε μεγάλο βαθμό με ένα θέμα όπως ο διαδικτυακός εκφοβισμός, όπου η συμπεριφορά μπορεί να εμφανιστεί συχνά σε ένα σχολικό τμήμα και σπάνια σε άλλο.

Κατάλληλο λογισμικό εφαρμόζει την απαραίτητη διόρθωση της στατιστικής ανάλυσης. Στην παρούσα περίπτωση, η ανάλυση έγινε με τη χρήση του στατιστικού πακέτου SPSS (έκδοση 19.0) και πιο συγκεκριμένα με τις εντολές Complex Samples.

2.4.3 Αποτελέσματα

Το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε από 13.708 εφήβους. Σε 295 περιπτώσεις (2,2%), δεν υπήρχε πληροφορία για το φύλο ή την ηλικία. Επίσης, οι 129 (0,9%) δήλωσαν μία ηλικία που έπεσε έξω από το εύρος 14-17 ετών που είχε οριστεί για τη μελέτη. Αφαιρέθηκαν όλες αυτές οι 424 περιπτώσεις, αφήνοντας έτσι 13.284 εφήβους για την ανάλυση. Ωστόσο, οι 912 (6,9%) από αυτούς δεν είχαν απαντήσει στη βασική ερώτηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό και αναγκαστικά αφαιρέθηκαν και αυτοί. Το τελικό δείγμα αποτελείται από 12.372 εφήβους στις επτά Ευρωπαϊκές χώρες της μελέτης. Στον Πίνακα 3 δίνονται τα κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία των εφήβων και των γονέων τους, στο σύνολο του δείγματος και ανά χώρα.

Οι περισσότεροι έφηβοι που συμμετείχαν στη μελέτη ήταν κορίτσια, τόσο στο σύνολο (53,2%), όσο σε κάθε χώρα, με τα ποσοστά να κυμαίνονταν από 50,8% στην Ολλανδία έως

56,9% στη Ρουμανία. Στο σύνολο του δείγματος, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων (61,6%) ήταν έφηβοι 14 -15,9 ετών, ενώ στη Ρουμανία και την Ολλανδία η πλειοψηφία ήταν έφηβοι 16 έως 17,9 ετών. Σε κάθε χώρα, οι περισσότεροι έφηβοι είχαν γονείς με υψηλό μορφωτικό επίπεδο. Τα υψηλότερα ποσοστά σημειώθηκαν στην Ολλανδία και στην Ισλανδία (80,7% και 79,3% αντίστοιχα) ενώ τα χαμηλότερα στην Πολωνία και τη Ρουμανία (50,0% και 50,3% αντίστοιχα). Επιπλέον, οι γονείς των περισσότερων εφήβων ήταν παντρεμένοι ή συζούσαν, τόσο στο σύνολο του δείγματος και σε κάθε χώρα, με τα ποσοστά να κυμαίνονται από 73,5% (Ισλανδία) μέχρι 85,9% (Ελλάδα).

Πληροφορίες σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου, τη χρήση κοινωνικών ιστοσελίδων δικτύωσης και του γονικού ελέγχου για τη χρήση του διαδικτύου από τους εφήβους, παρουσιάζονται στον Πίνακα 4 για όλους τους συμμετέχοντες και ξεχωριστά για κάθε χώρα.

Η μέση ηλικία πρώτης χρήσης του διαδικτύου από τους εφήβους που συμμετείχαν στη μελέτη ήταν 9,6 έτη ($SD = 2,5$) με μεγάλες διαφορές μεταξύ των χωρών. Στην Ελλάδα και στη Ρουμανία, οι έφηβοι χρησιμοποίησαν το διαδίκτυο για πρώτη φορά σε ηλικία των 11 ετών περίπου, ενώ στην Ισλανδία κοντά στην ηλικία των 7 ετών. Επίσης, το 36,4% των εφήβων γενικά χρησιμοποιεί ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης τουλάχιστον δύο (2) ώρες την ημέρα. Το ποσοστό αυτό, ανά χώρα, κυμαινόταν από 28,7% έως 41,6%, με τη Γερμανία να έχει το υψηλότερο. Το 51,0% των εφήβων του συνολικού δείγματος χρησιμοποιεί το διαδίκτυο τουλάχιστον δύο ώρες την ημέρα. Το ποσοστό αυτό στις χώρες της μελέτης, κυμαινόταν από 41,6% (Ισπανία) έως 59,3% (Ολλανδία). Το 77,9% των εφήβων είχαν χαμηλό γονεϊκό έλεγχο αναφορικά με την επισκεψιμότητα των διαφόρων ιστοσελίδων, αφού οι γονείς τους, τούς επέτρεπαν συχνά ή πολύ συχνά να επισκέπτονται όλες τις ιστοσελίδες ή δεν γνώριζαν καν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτονταν. Ανά χώρα, το ποσοστό αυτό κυμαινόταν από 53,0% (Ρουμανία) μέχρι 87,7% (Ολλανδία). Το 54,1% των εφήβων είχαν χαμηλό γονεϊκό έλεγχο αναφορικά με τη διάρκεια χρήσης του διαδικτύου, αφού οι γονείς τους, τούς έλεγαν ποτέ ή σπάνια πόση ώρα θα το χρησιμοποιούν. Ανά χώρα, το ποσοστό αυτό κυμαινόταν από 32,2% (Ισπανία) μέχρι 72,3% (Ολλανδία).

Οι τιμές στις κλίμακες εξωτερικευμένων και εσωτερικευμένων προβλημάτων παρουσιάζονται στον Πίνακα 5. (Υπενθυμίζεται ότι η Γερμανία δε συμπεριλαμβάνεται στην ανάλυση αυτή καθώς δε χρησιμοποιήθηκε εκεί το ερωτηματολόγιο YSR του Achenbach).

Πίνακας 3. Κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων και των γονέων τους, στο σύνολο του δείγματος και ανά χώρα

	Σύνολο δείγματος (N=12372)	Χώρα						
		Ελλάδα (N=1894)	Ισπανία (N=1873)	Ρουμανία (N=1612)	Πολωνία (N=1849)	Γερμανία (N=2178)	Ολλανδία (N=1176)	Ισλανδία (N=1790)
	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
Φύλο								
Κορίτσια	6586 (53,2)	982 (51,8)	977 (52,2)	917 (56,9)	973 (52,6)	1196 (54,9)	597 (50,8)	944 (52,7)
Αγόρια	5786 (46,8)	912 (48,2)	896 (47,8)	695 (43,1)	876 (47,4)	982 (45,1)	579 (49,2)	846 (47,3)
Ηλικία (έτη)								
14-15,9	7627 (61,6)	1330 (70,2)	1226 (65,5)	420 (26,1)	1368 (74,0)	1249 (57,3)	455 (38,7)	1579 (88,2)
16-17,9	4745 (38,4)	564 (29,8)	647 (34,5)	1192 (73,9)	481 (26,0)	929 (42,7)	721 (61,3)	211 (11,8)
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών								
Χαμηλό / Μέσο	3903 (37,2)	787 (44,1)	672 (40,1)	705 (49,7)	721 (50,0)	532 (30,0)	173 (19,3)	313 (20,7)
Υψηλό	6603 (62,8)	997 (55,9)	1005 (59,9)	714 (50,3)	722 (50,0)	1242 (70,0)	722 (80,7)	1201 (79,3)
Οικογενειακή κατάσταση γονέων								
Έγγαμοι/ Συμβίωση	9662 (80,1)	1602 (85,9)	1570 (84,5)	1345 (84,8)	1470 (81,8)	1537 (74,4)	853 (74,8)	1285 (73,5)
Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/ Μονογονεϊκή οικογένεια	2399 (19,9)	263 (14,1)	288 (15,5)	242 (15,2)	328 (18,2)	528 (25,6)	287 (25,2)	463 (26,5)

Πίνακας 4. Η χρήση του διαδικτύου, η χρήση κοινωνικών ιστοσελίδων δικτύωσης και ο γονεϊκός έλεγχος για τη χρήση του διαδικτύου, στο σύνολο του δείγματος και κατά χώρα

	Σύνολο δείγματος (N=12372)	Χώρα						
		Ελλάδα (N=1894)	Ισπανία (N=1873)	Ρουμανία (N=1612)	Πολωνία (N=1849)	Γερμανία (N=2178)	Ολλανδία (N=1176)	Ισλανδία (N=1790)
		N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδικτύου, μέση τιμή (SD)	9,6 (2,5)	11,2 (2,1)	10,1 (2,1)	11,1 (2,4)	9,1 (2)	9,6 (2,1)	8,5 (2,1)	7,3 (2,0)
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης								
Λιγότερο από 2 ώρες	7411 (63,6)	1203 (65,4)	1140 (63,3)	910 (60,2)	1264 (71,3)	1173 (58,4)	664 (62,4)	1057 (63,6)
Τουλάχιστον 2 ώρες	4250 (36,4)	637 (34,6)	661 (36,7)	601 (39,8)	510 (28,7)	835 (41,6)	400 (37,6)	606 (36,4)
Ημερήσια χρήση διαδικτύου								
Λιγότερο από 2 ώρες	5635 (49,0)	1038 (57,8)	1051 (58,4)	637 (42,6)	800 (46,4)	957 (48,5)	432 (40,7)	720 (43,5)
Τουλάχιστον 2 ώρες	5874 (51,0)	759 (42,2)	749 (41,6)	860 (57,4)	924 (53,6)	1017 (51,5)	629 (59,3)	936 (56,5)
Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όλες τις ιστοσελίδες								
Ποτέ/ Σπάνια	1186 (10,3)	268 (14,3)	195 (10,5)	161 (19,2)	153 (8,3)	127 (6,0)	73 (6,3)	209 (11,8)
Μερικές φορές	1351 (11,8)	337 (18,0)	221 (11,8)	233 (27,8)	135 (7,3)	162 (7,6)	68 (5,9)	195 (11,0)
Συχνά/ Πολύ συχνά*	8928 (77,9)	1271 (67,8)	1449 (77,7)	444 (53)	1553 (84,4)	1835 (86,4)	1010 (87,7)	1366 (77,2)
Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο								
Ποτέ/ Σπάνια	6652 (54,1)	712 (37,9)	601 (32,2)	971 (60,5)	1069 (58,1)	1424 (65,7)	843 (72,3)	1032 (57,9)
Μερικές φορές	3031 (24,6)	495 (26,3)	526 (28,2)	416 (25,9)	476 (25,9)	432 (19,9)	211 (18,1)	475 (26,7)
Συχνά/ Πολύ συχνά	2621 (21,3)	672 (35,8)	740 (39,6)	218 (13,6)	295 (16,0)	310 (14,3)	112 (9,6)	274 (15,4)

*Περιλαμβάνει και την απάντηση « Οι γονείς μου δεν ξέρουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτομαι»

Πίνακας 5 . Τιμές στις κλίμακες εξωτερικευμένων και εσωτερικευμένων προβλημάτων του Youth Self-Report του Achenbach: μέση τιμή (SD) στο σύνολο των εφήβων και κατά χώρα.

	Σύνολο δείγματος (N=12372)	Χώρα					
		Ελλάδα (N=1894)	Ισπανία (N=1873)	Ρουμανία (N=1612)	Πολωνία (N=1849)	Ολλανδία (N=1176)	Ισλανδία (N=1790)
	Μέση τιμή (SD)	Μέση τιμή (SD)	Μέση τιμή (SD)	Μέση τιμή (SD)	Μέση τιμή (SD)	Μέση τιμή (SD)	Μέση τιμή (SD)
Κλίμακα εσωτερικευμένων προβλημάτων	10,9 (8,6)	10,9 (8,7)	10,8 (7,6)	9,5 (6,7)	13,7 (10,3)	9,9 (8,8)	10,0 (8,4)
Κλίμακα εξωτερικευμένων προβλημάτων	11,5 (8,5)	12,8 (9,0)	11,8 (8,5)	12,3 (8,2)	13,0 (8,8)	9,8 (8,3)	8,9 (7,5)

Στο σύνολο του δείγματος η μέση τιμή στην κλίμακα εσωτερίκευσης προβλημάτων ήταν 10,9 μονάδες (SD=8,6) και στην κλίμακα εξωτερίκευσης προβλημάτων ήταν 11,5 μονάδες (SD=8,5). Στις διάφορες χώρες η μέση τιμή στην κλίμακα εσωτερίκευσης προβλημάτων κυμαινόταν από 9,5 μονάδες (Ρουμανία) μέχρι 13,7 μονάδες (Πολωνία). Αντίστοιχα, η μέση τιμή στην κλίμακα εξωτερίκευσης προβλημάτων κυμαινόταν από 8,9 μονάδες (Ισλανδία) μέχρι 13,0 μονάδες (Πολωνία).

Οι πιο δημοφιλείς τρόποι πρόσβασης των εφήβων στο διαδίκτυο ήταν το κινητό τους τηλέφωνο, οι προσωπικοί τους υπολογιστές και οι προσωπικοί τους φορητοί υπολογιστές, αφού σε αυτά σημειώθηκαν τα υψηλότερα ποσοστά καθημερινής χρήσης. Πιο αναλυτικά, στην Ελλάδα, την Ισπανία και την Ολλανδία οι πιο δημοφιλείς τρόποι για πρόσβαση στο διαδίκτυο ήταν οι ίδιοι με αυτούς του συνολικού δείγματος. Στη Ρουμανία και την Πολωνία, πιο δημοφιλής τρόπος για πρόσβαση στο διαδίκτυο ήταν ο προσωπικός υπολογιστής των εφήβων και ακολουθούν το κινητό τους τηλέφωνο και ο κοινόχρηστος υπολογιστής της οικογένειά τους. Επίσης, στη Γερμανία οι πιο δημοφιλείς τρόποι για πρόσβαση στο διαδίκτυο ήταν ο προσωπικός φορητός υπολογιστής των συμμετεχόντων και το κινητό τους, ενώ στην Ισλανδία ως επί το πλείστον ήταν ο δικός τους φορητός υπολογιστής.

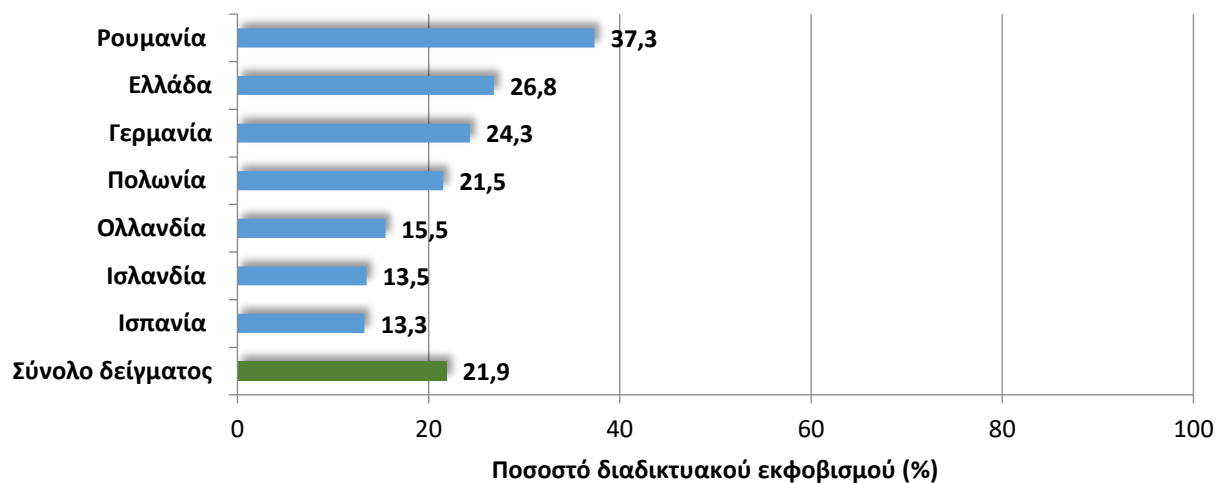
2.4.4 Διαδικτυακός εκφοβισμός

Τα ποσοστά των εφήβων που απάντησαν ότι είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό, στο σύνολο του δείγματος αλλά και ανά χώρα, παρουσιάζεται στον Πίνακα 6 καθώς και γραφικά στο Σχήμα 1.

Πίνακας 6. Θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού, στο σύνολο του δείγματος και κατά χώρα.

Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο	Σύνολο δείγματος (N=12372)	Χώρα						
		Ελλάδα (N=1894)	Ισπανία (N=1873)	Ρουμανία (N=1612)	Πολωνία (N=1849)	Γερμανία (N=2178)	Ολλανδία (N=1176)	Ισλανδία (N=1790)
	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
Όχι	9661 (78,1)	1386 (73,2)	1624 (86,7)	1010 (62,7)	1451 (78,5)	1648 (75,7)	994 (84,5)	1548 (86,5)
Ναι	2711 (21,9)	508 (26,8)	249 (13,3)	602 (37,3)	398 (21,5)	530 (24,3)	182 (15,5)	242 (13,5)

Συνολικά, το 21,9% των εφήβων είχε δεχτεί διαδικτυακό εκφοβισμό. Στις διάφορες χώρες, το ποσοστό αυτό κυμαινόταν από 13,3% (Ισπανία) μέχρι 37,3% (Ρουμανία).

Σχήμα 1. Το ποσοστό των εφήβων που απάντησε πως έχει δεχτεί διαδικτυακό εκφοβισμό, στο σύνολο του δείγματος και κατά χώρα.

2.4.5 Συσχέτιση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικά και άλλα στοιχεία των εφήβων, ξεχωριστά για κάθε χώρα

2.4.5.1 Ελλάδα

Στον Πίνακα 7 δίνεται ο επιπολασμός διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ελλάδα ανάλογα με τα δημογραφικά και άλλα στοιχεία των εφήβων και των γονιών τους, καθώς και τα odds ratio (OR) από λογιστική παλινδρόμηση.

Τα κορίτσια είχαν δεχθεί σε στατιστικά σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τα αγόρια (28,9% και 24,6%, αντίστοιχα, $p=.033$). Επίσης, οι έφηβοι των οποίων οι γονείς ήταν χαμηλού/μέσου εκπαιδευτικού επιπέδου είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό (29,1%) σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς ήταν υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου (25,0%, $p=.05$). Οι έφηβοι των οποίων οι γονείς ήταν διαζευγμένοι/ σε διάσταση/ μονογονεϊκή οικογένεια είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε πολύ υψηλότερο ποσοστό (35,7%) σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς ήταν έγγαμοι/ σε συμβίωση

Πίνακας 7. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ελλάδα

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Φύλο	Κορίτσια	698 (71,1)	284 (28,9)	1,00 ⁺	
	Αγόρια	688 (75,4)	224 (24,6)	0,80 (0,65 - 0,98)	0,033
Ηλικία (έτη)	14-15,9	979 (73,6)	351 (26,4)	1,00	
	16-17,9	407 (72,2)	157 (27,8)	1,08 (0,86 - 1,34)	0,52
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Χαμηλό/ Μέσο	558 (70,9)	229 (29,1)	1,00	
	Υψηλό	748 (75,0)	249 (25,0)	0,81 (0,66 - 0,99)	0,050
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση	1193 (74,5)	409 (25,5)	1,00	
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/				
	Μονογονεϊκή οικογένεια	169 (64,3)	94 (35,7)	1,62 (1,23 - 2,14)	0,001

Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδικτύου, μέση τιμή (SD)		11,2 (2,1)	11,1 (2,1)	0,97 (0,92 - 1,01)	0,17
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	< 2 ώρες	951 (79,1)	252 (20,9)	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	394 (61,9)	243 (38,1)	2,33 (1,88 - 2,88)	<0,001
Ημερήσια χρήση διαδικτύου	< 2 ώρες	820 (79,0)	218 (21,0)	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	494 (65,1)	265 (34,9)	2,02 (1,63 - 2,49)	<0,001
Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όλες τις ιστοσελίδες	Ποτέ/ Σπάνια	199 (74,3)	69 (25,7)	1,00	
	Μερικές φορές	252 (74,8)	85 (25,2)	0,97 (0,67 - 1,41)	0,88
	Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν				
	ξέρουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτομαι	919 (72,3)	352 (27,7)	1,1 (0,82 - 1,49)	0,52
Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο	Ποτέ/ Σπάνια	532 (74,7)	180 (25,3)	1,00	
	Μερικές φορές	357 (72,1)	138 (27,9)	1,14 (0,88 - 1,48)	0,31
	Συχνά/ Πολύ συχνά	484 (72,0)	188 (28)	1,15 (0,90 - 1,46)	0,26
Κλίμακα εσωτερικευμένων προβλημάτων, μέση τιμή (SD)		9,7 (7,8)	14,2 (10,1)	1,06 (1,05 - 1,07)	<0,001
Κλίμακα εξωτερικευμένων προβλημάτων, μέση τιμή (SD)		11,6 (8,2)	16,3 (10,0)	1,06 (1,05 - 1,07)	<0,001

*odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

+ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

(25,5%, $p=.001$). Ακόμα, οι έφηβοι που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τουλάχιστον δύο ώρες τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχεδόν το διπλάσιο ποσοστό σε σύγκριση με τους εφήβους που τις χρησιμοποιούσαν λιγότερη ώρα (38.1% και 20,9%, αντίστοιχα, $p<.001$). Παρόμοια διαφορά βρέθηκε και για τη χρήση του διαδικτύου γενικώς. Επιπροσθέτως, οι έφηβοι που είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό είχαν σημαντικά υψηλότερες τιμές στις κλίμακες εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων ($p<.001$ και για τις δύο κλίμακες).

Ο Πίνακας 8 παρουσιάζει το ποσοστό διαδικτυακού εκφοβισμού ανάλογα με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους.

Τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν στατιστικά σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τον προσωπικό τους φορητό υπολογιστή, το κινητό τους τηλέφωνο, την τηλεόραση και τις λοιπές φορητές συσκευές για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δε χρησιμοποιούσαν ποτέ τις συγκεκριμένες συσκευές.

Πίνακας 8. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους στην Ελλάδα

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Προσωπικού υπολογιστή	Ποτέ	319 (73,5)	115 (26,5)	1,00 ⁺	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	138 (76,7)	42 (23,3)	0,84 (0,56 - 1,27)	0,41
	Εβδομαδιαία	192 (78,4)	53 (21,6)	0,77 (0,53 - 1,11)	0,16
	Καθημερινά	659 (71,2)	267 (28,8)	1,12 (0,87 - 1,45)	0,37
Προσωπικού φορητού υπολογιστή	Ποτέ	428 (76,7)	130 (23,3)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	172 (76,8)	52 (23,2)	1,00 (0,69 - 1,44)	0,98
	Εβδομαδιαία	171 (73,1)	63 (26,9)	1,21 (0,86 - 1,72)	0,28
	Καθημερινά	494 (69,4)	218 (30,6)	1,45 (1,13 - 1,87)	0,00 4
Υπολογιστή κοινού με άλλα μέλη της οικογένειας	Ποτέ	372 (73,4)	135 (26,6)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	219 (73,7)	78 (26,3)	0,98 (0,71 - 1,36)	0,91
	Εβδομαδιαία	269 (77,1)	80 (22,9)	0,82 (0,60 - 1,13)	0,22
	Καθημερινά	427 (69,2)	190 (30,8)	1,23 (0,94 - 1,59)	0,13
Φορητού υπολογιστή κοινού με	Ποτέ	669 (72,6)	252 (27,4)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	209 (71,1)	85 (28,9)	1,08 (0,81 - 1,44)	0,61

άλλα μέλη της οικογένειας	Εβδομαδιαία	171 (79,9)	43 (20,1)	0,67 (0,46 - 1,06)	0,056
	Καθημερινά	190 (68,1)	89 (31,9)	1,24 (0,93 - 1,66)	0,14
Κινητού τηλεφώνου	Ποτέ	344 (77,7)	99 (22,3)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	191 (73,7)	68 (26,3)	1,24 (0,87 - 1,77)	0,24
	Εβδομαδιαία	117 (73,1)	43 (26,9)	1,28 (0,84 - 1,93)	0,25
	Καθημερινά	670 (71,3)	270 (28,7)	1,40 (1,07 - 1,82)	0,013
	Ποτέ	626 (73,0)	231 (27,0)	1,00	
Κονσόλας παιχνιδιών	≤ 1 φορά την εβδομάδα	356 (73,1)	131 (26,9)	1,00 (0,78 - 1,28)	0,98
	Εβδομαδιαία	149 (75,3)	49 (24,7)	0,89 (0,62 - 1,27)	0,53
	Καθημερινά	162 (72,0)	63 (28,0)	1,05 (0,76 - 1,46)	0,75
	Ποτέ	860 (74)	302 (26)	1,00	
Τηλεόρασης	≤ 1 φορά την εβδομάδα	216 (75)	72 (25)	0,95 (0,71 - 1,28)	0,73
	Εβδομαδιαία	82 (73,2)	30 (26,8)	1,04 (0,67 - 1,61)	0,86
	Καθημερινά	115 (62,8)	68 (37,2)	1,68 (1,21 - 2,34)	0,002
	Ποτέ	816 (75,1)	270 (24,9)	1,00	
Άλλες φορητές συσκευές	≤ 1 φορά την εβδομάδα	221 (72,2)	85 (27,8)	1,16 (0,87 - 1,55)	0,30
	Εβδομαδιαία	84 (71,2)	34 (28,8)	1,22 (0,80 - 1,86)	0,35
	Καθημερινά	145 (65,9)	75 (34,1)	1,56 (1,15 - 2,13)	0,005
	Ποτέ	816 (75,1)	270 (24,9)	1,00	

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

⁺ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Στον Πίνακα 9 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της πολυπαραγοντικής λογιστικής παλινδρόμησης έχοντας σαν εξαρτημένη μεταβλητή τον διαδικτυακό εκφοβισμό και σαν ανεξάρτητες τα κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία εφήβων και γονιών.

Πίνακας 9. Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες

		aOR (95% ΔΕ)*	P
Φύλο	Κορίτσια	1,00 ⁺	
	Αγόρια	0,79 (0,62 - 1,03)	0,078
Ηλικία (έτη)	14-15,9		
	16-17,9	1,08 (0,84 - 1,40)	0,55
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Χαμηλό/ Μέσο		
	Υψηλό	0,94 (0,74 - 1,20)	0,64
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση		
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/ Μονογονεϊκή οικογένεια	1,36 (0,98 - 1,87)	0,063
Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδίκτυο		0,99 (0,93 - 1,05)	0,77
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	Λιγότερο από 2 ώρες		
	Τουλάχιστον 2 ώρες	1,34 (0,94 - 1,91)	0,10
Ημερήσια χρήση διαδικτύου	Λιγότερο από 2 ώρες		
	Τουλάχιστον 2 ώρες	1,34 (0,95 - 1,90)	0,10
Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όλες τις ιστοσελίδες	Ποτέ/ Σπάνια		
	Μερικές φορές	1,16 (0,75 - 1,77)	0,51
	Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν ξέρουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτομαι	1,08 (0,74 - 1,56)	0,70
Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο	Ποτέ/ Σπάνια		
	Μερικές φορές	1,17 (0,87 - 1,58)	0,31
	Συχνά/ Πολύ συχνά	1,20 (0,91 - 1,59)	0,19
Κλίμακα εσωτερικευμένων προβλημάτων		1,04 (1,02 - 1,05)	<0,001
Κλίμακα εξωτερικευμένων προβλημάτων		1,04 (1,02 - 1,05)	<0,001

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

⁺ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Από τις διάφορες επεξηγηματικές μεταβλητές στην ανάλυση, μόνο οι βαθμολογίες στις κλίμακες εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων βρέθηκαν να σχετίζονται ανεξάρτητα με το διαδικτυακό εκφοβισμό. Συγκεκριμένα, όσο αυξάνεται η βαθμολογία των εφήβων στην κλίμακα εσωτερικευμένων προβλημάτων τόσο αυξάνεται η πιθανότητα να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό. Το ίδιο ισχύει και για τη βαθμολογία των εφήβων στην κλίμακα εξωτερικευμένων προβλημάτων, και με την ίδια τιμή του odds ratio.

2.4.5.2 Ισπανία

Ο Πίνακας 10 δίνει τα ποσοστά των συμμετεχόντων στην Ισπανία που απάντησαν ότι είχαν υποστεί διαδικτυακό εκφοβισμό ανάλογα με τα κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία τους και των γονιών τους.

Τα κορίτσια είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό (15,7%) σε σύγκριση με τα αγόρια (10,7%, $p=.002$). Επίσης, οι έφηβοι των οποίων οι γονείς ήταν διαζευγμένοι/ σε διάσταση/ μονογονεϊκή οικογένεια είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό (17,4%) σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς ήταν έγγαμοι/ σε συμβίωση (12,4%, $p=.023$). Ακόμα, οι έφηβοι που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τουλάχιστον δύο ώρες τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους που τα χρησιμοποιούσαν λιγότερη ώρα (17,5% και 10,5%, αντίστοιχα, $p<.001$). Το ίδιο αποτέλεσμα βρέθηκε και για τη χρήση του διαδικτύου γενικώς. Επιπροσθέτως, οι έφηβοι που είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό είχαν σημαντικά υψηλότερες τιμές στις κλίμακες εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων (αμφότερες με $p <.001$).

Πίνακας 10. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ισπανία

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Φύλο	Κορίτσια	824 (84,3)	153 (15,7)	1,00 ⁺	0,002
	Αγόρια	800 (89,3)	96 (10,7)	0,65 (0,49 - 0,85)	
Ηλικία (έτη)	14-15,9	1072 (87,4)	154 (12,6)	1,00	0,20
	16-17,9	552 (85,3)	95 (14,7)	1,20 (0,91 - 1,58)	
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Χαμηλό/ Μέσο	579 (86,2)	93 (13,8)	1,00	0,68
	Υψηλό	873 (86,9)	132 (13,1)	0,94 (0,71 - 1,25)	
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση	1375 (87,6)	195 (12,4)	1,00	0,023
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/ Μονογονεϊκή οικογένεια	238 (82,6)	50 (17,4)	1,48 (1,05 - 2,08)	
Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδίκτυο, μέση τιμή (SD)		10,1 (2,1)	10 (2,3)	0,99 (0,93 - 1,05)	0,68
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	< 2 ώρες	1020 (89,5)	120 (10,5)	1,00	<0,00 1
	Τουλάχιστον 2 ώρες	545 (82,5)	116 (17,5)	1,81 (1,37 - 2,38)	
Ημερήσια χρήση διαδικτύου	< 2 ώρες	942 (89,6)	109 (10,4)	1,00	<0,00 1
	Τουλάχιστον 2 ώρες	619 (82,6)	130 (17,4)	1,82 (1,38 - 2,39)	
Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι	Ποτέ/ Σπάνια	167 (85,6)	28 (14,4)	1,00	0,17
	Μερικές φορές	199 (90,0)	22 (10,0)	0,66 (0,36 - 1,20)	

όλες τις ιστοσελίδες	Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν ξέρουν	1250 (86,3)	199 (13,7)	0,95 (0,62 - 1,46)	0,81
Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο	Ποτέ/ Σπάνια	523 (87,0)	78 (13,0)	1,00	
	Μερικές φορές	459 (87,3)	67 (12,7)	0,98 (0,69 - 1,39)	0,90
	Συχνά/ Πολύ συχνά	636 (85,9)	104 (14,1)	1,10 (0,80 - 1,50)	0,57
Κλίμακα εσωτερικευμένων προβλημάτων, μέση τιμή (SD)		10,1 (7,1)	15,4 (9,5)	1,08 (1,06 - 1,10)	<0,001
Κλίμακα εξωτερικευμένων προβλημάτων, μέση τιμή (SD)		11,1 (8,2)	16,4 (9,5)	1,06 (1,05 - 1,08)	<0,001

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

+ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Στον Πίνακα 11 παρουσιάζονται ο επιπολασμός διαδικτυακού εκφοβισμού ανάλογα με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους.

Πίνακας 11. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους στην Ισπανία

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Προσωπικού υπολογιστή	Ποτέ	488 (90,2)	53 (9,8)	1,00+	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	197 (87,9)	27 (12,1)	1,26 (0,77 - 2,06)	0,35
	Εβδομαδιαία	260 (85,2)	45 (14,8)	1,59 (1,04 - 2,44)	0,032
	Καθημερινά	634 (84,8)	114 (15,2)	1,66 (1,17 - 2,34)	0,004
Προσωπικού φορητού υπολογιστή	Ποτέ	499 (90,4)	53 (9,6)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	133 (86,4)	21 (13,6)	1,49 (0,87 - 2,55)	0,15
	Εβδομαδιαία	222 (85,4)	38 (14,6)	1,61 (1,03 - 2,52)	0,036
	Καθημερινά	705 (84,8)	126 (15,2)	1,68 (1,20 - 2,37)	0,003

Υπολογιστή	Ποτέ	553 (87,6)	78 (12,4)	1,00	
κοινού με	≤ 1 φορά την εβδομάδα	334 (86,1)	54 (13,9)	1,15 (0,79 - 1,66)	0,47
άλλα μέλη	Εβδομαδιαία	264 (85,7)	44 (14,3)	1,18 (0,79 - 1,76)	0,41
της	Καθημερινά	409 (87,4)	59 (12,6)	1,02 (0,71 - 1,47)	0,90
οικογένειας					
Φορητού	Ποτέ	788 (87,3)	115 (12,7)	1,00	
υπολογιστή	≤ 1 φορά την εβδομάδα	274 (85,9)	45 (14,1)	1,08 (0,81 - 1,44)	0,61
κοινού με	Εβδομαδιαία	218 (88,3)	29 (11,7)	0,67 (0,46 - 1,26)	0,060
άλλα μέλη	Καθημερινά	239 (86,6)	37 (13,4)	1,24 (0,93 - 1,66)	0,14
της					
οικογένειας					
	Ποτέ	393 (90,6)	41 (9,4)	1,00	
Κινητού	≤ 1 φορά την εβδομάδα	173 (88,3)	23 (11,7)	1,27 (0,74 - 2,19)	0,38
τηλεφώνου	Εβδομαδιαία	166 (86,0)	27 (14,0)	1,56 (0,93 - 2,62)	0,09
	Καθημερινά	853 (85,0)	150 (15,0)	1,69 (1,17 - 2,43)	0,005
	Ποτέ	909 (86,9)	137 (13,1)	1,00	
Κονσόλας	≤ 1 φορά την εβδομάδα	332 (86,0)	54 (14,0)	1,07 (0,79 - 1,47)	0,65
παιχνιδιών	Εβδομαδιαία	182 (91,0)	18 (9,0)	1,04 (0,65 - 1,67)	0,86
	Καθημερινά	160 (84,7)	29 (15,3)	1,05 (0,67 - 1,62)	0,84
	Ποτέ	1287 (87,7)	180 (12,3)	1,00	
Τηλεόρασης	≤ 1 φορά την εβδομάδα	120 (82,2)	26 (17,8)	1,55 (0,99 - 2,43)	0,058
	Εβδομαδιαία	50 (73,5)	18 (26,5)	2,57 (1,47 - 4,51)	0,001
	Καθημερινά	108 (90,0)	12 (10,0)	0,79 (0,43 - 1,47)	0,46
	Ποτέ	991 (88,1)	134 (11,9)	1,00	
Άλλες	≤ 1 φορά την εβδομάδα	260 (84,1)	49 (15,9)	1,42 (1,02 - 1,99)	0,041
φορητές	Εβδομαδιαία	140 (88,6)	18 (11,4)	1,49 (0,94 - 2,36)	0,09
συσκευές	Καθημερινά	169 (82,8)	35 (17,2)	1,52 (1,04 - 2,23)	0,030

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

+ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τον προσωπικό τους υπολογιστή, τον προσωπικό τους φορητό υπολογιστή, το κινητό τους τηλέφωνο καθώς και λοιπές φορητές συσκευές για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δε χρησιμοποιούσαν ποτέ τις

συγκεκριμένες συσκευές. Επίσης, τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν εβδομαδιαία τον προσωπικό τους υπολογιστή, τον προσωπικό τους φορητό υπολογιστή και την τηλεόραση σε σύγκριση με τους εφήβους που δε χρησιμοποιούσαν ποτέ τις συγκεκριμένες συσκευές. Ακόμα, το ποσοστό διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερο στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν το πολύ μια φορά την εβδομάδα λοιπές φορητές συσκευές για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν χρησιμοποιούσαν ποτέ τις συγκεκριμένες συσκευές.

Στον Πίνακα 12 δίνονται τα αποτελέσματα της πολυπαραγοντικής λογιστικής παλινδρόμησης έχοντας σαν εξαρτημένη μεταβλητή τον διαδικτυακό εκφοβισμό και σαν ανεξάρτητες τα κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία εφήβων και γονιών. Οι βαθμολογίες στις κλίμακες εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων βρέθηκαν να σχετίζονται ανεξάρτητα με το διαδικτυακό εκφοβισμό. Και για τις δύο κλίμακες, όσο αυξάνεται η βαθμολογία του εφήβου, τόσο αυξάνεται η πιθανότητα να έχει δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό.

Πίνακας 12. Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ισπανία

		OR (95% ΔΕ)*	P
Φύλο	Κορίτσια	1,00 ⁺	
	Αγόρια	0,79 (0,57 - 1,11)	0,18
Ηλικία (έτη)	14-15,9	1,00	
	16-17,9	1,26 (0,91 - 1,74)	0,16
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Χαμηλό/ Μέσο	1,00	
	Υψηλό	1,15 (0,83 - 1,60)	0,39
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση	1,00	
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/ Μονογονεϊκή οικογένεια	1,33 (0,90 - 1,97)	0,16
Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδικτύου		0,99 (0,92 - 1,07)	0,79
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	Λιγότερο από 2 ώρες	1,00	

Ημερήσια χρήση διαδικτύου	Τουλάχιστον 2 ώρες	0,96 (0,6 - 1,52)	0,86
	Λιγότερο από 2 ώρες	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	1,34 (0,85 - 2,1)	0,21
Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όλες τις ιστοσελίδες	Ποτέ/ Σπάνια	1,00	
	Μερικές φορές	0,89 (0,45 - 1,76)	0,75
	Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν ξέρουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτομαι	1,05 (0,62 - 1,76)	0,87
Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο	Ποτέ/ Σπάνια	1,00	
	Μερικές φορές	1,13 (0,75 - 1,70)	0,56
	Συχνά/ Πολύ συχνά	1,18 (0,81 - 1,73)	0,39
Κλίμακα εσωτερικευμένων προβλημάτων		1,06 (1,04 - 1,08)	<0,001
Κλίμακα εξωτερικευμένων προβλημάτων		1,04 (1,02 - 1,06)	<0,001

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

+ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

2.4.5.3 Ρουμανία

Ο Πίνακας 13 παρουσιάζει το επιπολασμό του διαδικτυακού εκφοβισμού στη Ρουμανία ανάλογα με τα κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία των εφήβων και των γονιών τους.

Δε βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ των αγοριών και κοριτσιών. Οι έφηβοι ηλικίας 14-15,9 ετών είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό (42,6%) σε σύγκριση με τους εφήβους 16-17,9 ετών (35,5%, $p=.009$). Επίσης, οι έφηβοι που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τουλάχιστον δύο ώρες τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό σε σύγκριση με τους εφήβους που τα χρησιμοποιούσαν λιγότερη ώρα (48,1% και 30,0%, αντίστοιχα, $p<.001$), με παρόμοιο αποτέλεσμα για τη χρήση του διαδικτύου γενικώς. Ακόμα, οι έφηβοι των οποίων οι γονείς τους αφήνουν συχνά/πολύ συχνά να επισκέπτονται όλες τις ιστοσελίδες ή δεν γνωρίζουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτονται είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό

σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς τους δεν τους άφηναν ποτέ/ σπάνια να επισκέπτονται όλες τις ιστοσελίδες (34,9% και 24,2%, αντίστοιχα, $p=.013$). Παρομοίως, οι έφηβοι των οποίων οι γονείς τους έλεγαν συχνά/πολύ συχνά πόση ώρα να μείνουν στο διαδίκτυο είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς τους δεν τους έλεγαν ποτέ ή σπάνια έλεγαν πόση ώρα να μείνουν στο διαδίκτυο (45,0% και 35,4%, αντίστοιχα, $p=.009$). Επιπροσθέτως, οι έφηβοι που είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό είχαν χρησιμοποιήσει πρώτη φορά το διαδίκτυο σε σημαντικά μικρότερη ηλικία ($p=.034$), και είχαν σημαντικά υψηλότερες τιμές στις κλίμακες εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων (αμφότερες με $p < .001$).

Πίνακας 13. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στη Ρουμανία

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Φύλο	Κορίτσια	559 (61,0)	358 (39,0)	1,00 ⁺	
	Αγόρια	451 (64,9)	244 (35,1)	0,84 (0,69 - 1,04)	0,11
Ηλικία (έτη)	14-15,9	241 (57,4)	179 (42,6)	1,00	
	16-17,9	769 (64,5)	423 (35,5)	0,74 (0,59 - 0,93)	0,009
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Χαμηλό/ Μέσο	432 (61,3)	273 (38,7)	1,00	
	Υψηλό	438 (61,3)	276 (38,7)	1,00 (0,81 - 1,23)	0,98
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση	854 (63,5)	491 (36,5)	1,00	
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/				
	Μονογονεϊκή οικογένεια	141 (58,3)	101 (41,7)	1,25 (0,94 - 1,65)	0,12
Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδικτύου, μέση τιμή (SD)		11,2 (2,4)	11,0 (2,4)	0,96 (0,92 - 0,97)	0,034
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	< 2 ώρες	637 (70,0)	273 (30,0)	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	312 (51,9)	289 (48,1)	2,16 (1,75 - 2,68)	<0,001

Ημερήσια χρήση διαδικτύου	< 2 ώρες	460 (72,2)	177 (27,8)	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	483 (56,2)	377 (43,8)	2,03 (1,63 - 2,53)	<0,001
Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όλες τις ιστοσελίδες	Ποτέ/ Σπάνια	122 (75,8)	39 (24,2)	1,00	
	Μερικές φορές	158 (67,8)	75 (32,2)	1,48 (0,94 - 2,34)	0,09
	Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν ξέρουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτομαι				
		289 (65,1)	155 (34,9)	1,68 (1,11 - 2,53)	0,013
Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο	Ποτέ/ Σπάνια	627 (64,6)	344 (35,4)	1,00	
	Μερικές φορές	256 (61,5)	160 (38,5)	1,14 (0,90 - 1,44)	0,28
	Συχνά/ Πολύ συχνά	120 (55,0)	98 (45,0)	1,49 (1,11 - 2,00)	0,009
Κλίμακα εσωτερικευμένων προβλημάτων, μέση τιμή (SD)		8,4 (6,0)	11,3 (7,3)	1,07 (1,05 - 1,08)	<0,001
Κλίμακα εξωτερικευμένων προβλημάτων, μέση τιμή (SD)		10,8 (7,5)	14,6 (8,7)	1,06 (1,05 - 1,08)	<0,001

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

⁺ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Πίνακας 14. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους στη Ρουμανία

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Προσωπικού υπολογιστή	Ποτέ	147 (73,5)	53 (26,5)	1,00 ⁺	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	51 (66,2)	26 (33,8)	1,26 (0,77 - 2,06)	0,35
	Εβδομαδιαία	136 (75,6)	44 (24,4)	1,59 (1,04 - 2,44)	0,032
	Καθημερινά	592 (57,3)	441 (42,7)	1,66 (1,17 - 2,34)	0,004
Προσωπικού φορητού υπολογιστή	Ποτέ	451 (64,8)	245 (35,2)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	61 (61,0)	39 (39,0)	1,18 (0,76 - 1,81)	0,46

	Εβδομαδιαία	68 (58,1)	49 (41,9)	1,33 (0,89 - 1,98)	0,17
	Καθημερινά	256 (56,4)	198 (43,6)	1,42 (1,12 - 1,81)	0,004
Υπολογιστή	Ποτέ	304 (70,4)	128 (29,6)	1,00	
κοινού με	≤ 1 φορά την	138 (60,8)	89 (39,2)	1,53 (1,09 - 2,15)	0,013
άλλα μέλη	εβδομάδα				
της	Εβδομαδιαία	138 (62,7)	82 (37,3)	1,41 (1,00 - 1,99)	0,049
οικογένειας	Καθημερινά	338 (56,5)	260 (43,5)	1,83 (1,41 - 2,37)	<0,001
Φορητού	Ποτέ	618 (64,0)	348 (36,0)	1,00	
κοινού με	≤ 1 φορά την	99 (63,5)	57 (36,5)	1,13 (0,78 - 1,63)	0,53
άλλα μέλη	εβδομάδα				
της	Εβδομαδιαία	73 (59,3)	50 (40,7)	0,91 (0,59 - 1,41)	0,68
οικογένειας	Καθημερινά	88 (63,3)	51 (36,7)	1,06 (0,71 - 1,58)	0,77
	Ποτέ	304 (69,7)	132 (30,3)	1,00	
Κινητού	≤ 1 φορά την	142 (65,1)	76 (34,9)	1,23 (0,87 - 1,74)	0,24
τηλεφώνου	εβδομάδα				
	Εβδομαδιαία	88 (55,3)	71 (44,7)	1,86 (1,28 - 2,70)	0,001
	Καθημερινά	394 (57,8)	288 (42,2)	1,68 (1,31 - 2,17)	<0,001
	Ποτέ	674 (63,0)	396 (37,0)	1,00	
Κονσόλας	≤ 1 φορά την	122 (61,3)	77 (38,7)	1,39 (1,05 - 1,83)	0,020
παιχνιδιών	εβδομάδα				
	Εβδομαδιαία	49 (62,0)	30 (38,0)	1,23 (0,78 - 1,93)	0,38
	Καθημερινά	57 (62,0)	35 (38,0)	1,54 (1,03 - 2,32)	0,036
	Ποτέ	708 (64,1)	396 (35,9)	1,00	
Τηλεόρασης	≤ 1 φορά την	76 (58,0)	55 (42,0)	1,29 (0,90 - 1,87)	0,17
	εβδομάδα				
	Εβδομαδιαία	43 (53,1)	38 (46,9)	1,58 (1,00 - 2,49)	0,048
	Καθημερινά	73 (54,9)	60 (45,1)	1,47 (1,02 - 2,11)	0,038
	Ποτέ	689 (64,6)	377 (35,4)	1,00	
Άλλες	≤ 1 φορά την	90 (56,3)	70 (43,8)	1,63 (1,20 - 2,20)	0,002
φορητές	εβδομάδα				
συσκευές	Εβδομαδιαία	43 (55,1)	35 (44,9)	0,87 (0,52 - 1,46)	0,59
	Καθημερινά	66 (54,5)	55 (45,5)	1,59 (1,12 - 2,26)	0,010

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

+ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Στον Πίνακα 14 δίνονται τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ανάλογα με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους.

Τα ποσοστά εφήβων που απάντησαν ότι είχαν δεχτεί διαδικτυακό εκφοβισμό ήταν σημαντικά υψηλότερα σε όσους χρησιμοποιούσαν καθημερινά ή εβδομαδιαία τον προσωπικό τους υπολογιστή, το κινητό τους τηλέφωνο και την τηλεόραση για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δε χρησιμοποιούσαν ποτέ τις συγκεκριμένες συσκευές. Επίσης, τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τον προσωπικό τους φορητό υπολογιστή για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δε τον χρησιμοποιούσαν ποτέ. Τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά, εβδομαδιαία ή τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα τον κοινόχρηστο υπολογιστή της οικογένειας για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν τον χρησιμοποιούσαν ποτέ. Επίσης, τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά ή τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα την κονσόλα παιχνιδιού και άλλες φορητές συσκευές για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν χρησιμοποιούσαν ποτέ τις συγκεκριμένες συσκευές.

Στον Πίνακα 15 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της πολυπαραγοντικής λογιστικής παλινδρόμησης έχοντας σαν εξαρτημένη μεταβλητή τον διαδικτυακό εκφοβισμό και σαν ανεξάρτητες τα κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία εφήβων και γονιών. Η ηλικία, η ημερήσια χρήση του διαδικτύου και ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης καθώς και η βαθμολογία στην κλίμακα εσωτερίκευσης προβλημάτων βρέθηκαν να σχετίζονται ανεξάρτητα με το διαδικτυακό εκφοβισμό. Συγκεκριμένα, οι έφηβοι ηλικίας 16-17,9 ετών είχαν κατά 48% μικρότερη odds να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους ηλικίας 14-15,9 ετών. Όσοι έφηβοι χρησιμοποιούσαν τουλάχιστον δύο ώρες την ημέρα ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης είχαν 1,83 φορές το odds να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους που τις χρησιμοποιούν το πολύ δύο ώρες. Παρομοίως, αλλά σε μικρότερο βαθμό, οι έφηβοι που χρησιμοποιούσαν τουλάχιστον δυο ώρες την ημέρα το διαδίκτυο είχαν μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους που το χρησιμοποιούν το πολύ δύο ώρες. Τέλος, όσο αυξάνεται η βαθμολογία των εφήβων στην κλίμακα εσωτερίκευσης προβλημάτων τόσο αυξάνεται η πιθανότητα να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό.

Πίνακας 15. Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες στη Ρουμανία

		OR (95% ΔΕ)*	P
Φύλο	Κορίτσια	1,00 ⁺	
	Αγόρια	1,06 (0,73 - 1,53)	0,77
Ηλικία (έτη)	14-15,9	1,00	
	16-17,9	0,52 (0,35 - 0,75)	0,001
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Χαμηλό/ Μέσο	1,00	
	Υψηλό	1,14 (0,80 - 1,62)	0,47
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση	1,00	
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/ Μονογονεϊκή οικογένεια	1,06 (0,67 - 1,70)	0,80
Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδίκτυο		1,07 (0,99 - 1,17)	0,08
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	Λιγότερο από 2 ώρες	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	1,83 (1,21 - 2,76)	0,004
Ημερήσια χρήση διαδικτύου	Λιγότερο από 2 ώρες	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	1,57 (1,02 - 2,42)	0,041
Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όλες τις ιστοσελίδες	Ποτέ/ Σπάνια	1,00	
	Μερικές φορές	1,28 (0,73 - 2,22)	0,39
	Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν ξέρουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτομαι	1,29 (0,75 - 2,21)	0,36
	Ποτέ/ Σπάνια	1,00	
Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο	Μερικές φορές	1,11 (0,74 - 1,64)	0,62
	Συχνά/ Πολύ συχνά	1,32 (0,81 - 2,16)	0,27
Κλίμακα εσωτερικευμένων προβλημάτων		1,05 (1,02 - 1,08)	0,004
Κλίμακα εξωτερικευμένων προβλημάτων		1,02 (1,00 - 1,05)	0,063

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

⁺ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

2.4.5.4 Πολωνία

Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Πολωνία παρουσιάζεται στον Πίνακα 16 σε σχέση με τα κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία των εφήβων και των γονιών τους.

Τα κορίτσια είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τα αγόρια (23,4% και 19,4%, αντίστοιχα, $p=.036$). Επίσης, οι έφηβοι που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τουλάχιστον δύο ώρες τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης και γενικά το διαδίκτυο είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους που τα χρησιμοποιούσαν λιγότερη ώρα. Οι έφηβοι των οποίων οι γονείς τους έλεγαν συχνά ή πολύ συχνά πόση ώρα να μείνουν στο διαδίκτυο είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό (26,4%) σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς τους δεν τους έλεγαν ποτέ ή σπάνια πόση ώρα να μείνουν στο διαδίκτυο (19,5%, $p=.009$). Επιπροσθέτως, οι έφηβοι που είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό είχαν σημαντικά υψηλότερες τιμές στις κλίμακες εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων.

Στον Πίνακα 17 παρουσιάζονται τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ανάλογα με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους. Τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τον προσωπικό τους υπολογιστή για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν τον χρησιμοποιούσαν ποτέ. Ακόμα, τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά, εβδομαδιαία ή το πολύ μια φορά την εβδομάδα τον προσωπικό τους φορητό υπολογιστή για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν τον χρησιμοποιούσαν ποτέ. Τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά ή το πολύ μια φορά την εβδομάδα την κονσόλα παιχνιδιών για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν την χρησιμοποιούσαν ποτέ. Επιπλέον, τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν το πολύ μια φορά την εβδομάδα άλλες φορητές συσκευές για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν τις χρησιμοποιούσαν ποτέ.

Πίνακας 16. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Πολωνία

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Φύλο	Κορίτσια	745 (76,6)	228 (23,4)	1,00 ⁺	
	Αγόρια	706 (80,6)	170 (19,4)	0,79 (0,63 - 0,98)	0,036
Ηλικία (έτη)	14-15,9	1080 (78,9)	288 (21,1)	1,00	
	16-17,9	371 (77,1)	110 (22,9)	1,11 (0,87 - 1,43)	0,41
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Χαμηλό/ Μέσο	574 (79,6)	147 (20,4)	1,00	
	Υψηλό	552 (76,5)	170 (23,5)	1,20 (0,94 - 1,54)	0,15
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση	1161 (79,0)	309 (21,0)	1,00	
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/ Μονογονεϊκή οικογένεια	252 (76,8)	76 (23,2)	1,13 (0,85 - 1,51)	0,39
	Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδικτύου, μέση τιμή (SD)	9,1 (2,0)	9 (2,0)	0,96 (0,91 - 1,02)	0,21
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	< 2 ώρες	1025 (81,1)	239 (18,9)	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	367 (72,0)	143 (28,0)	1,67 (1,32 - 2,12)	<0,001
Ημερήσια χρήση διαδικτύου	< 2 ώρες	652 (81,5)	148 (18,5)	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	697 (75,4)	227 (24,6)	1,43 (1,14 - 1,81)	0,002
Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όλες τις ιστοσελίδες	Ποτέ/ Σπάνια	128 (83,7)	25 (16,3)	1,00	
	Μερικές φορές	115 (85,2)	20 (14,8)	0,89 (0,47 - 1,69)	0,72
	Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν ξέρουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτομαι	1202 (77,4)	351 (22,6)	1,50 (0,96 - 2,33)	0,076

Πόσο συχνά οι	Ποτέ/ Σπάνια	861 (80,5)	208 (19,5)	1,00	
γονείς λένε πόση	Μερικές φορές	366 (76,9)	110 (23,1)	1,24 (0,96 - 1,62)	0,10
ώρα θα μείνεις	Συχνά/ Πολύ συχνά	217 (73,6)	78 (26,4)	1,49 (1,10 - 2,01)	0,009
στο διαδίκτυο					
Κλίμακα εσωτερικευμένων					
προβλημάτων, μέση τιμή (SD)		12,3 (9,6)	18,4 (11,3)	1,05 (1,04 - 1,07)	<0,001
Κλίμακα εξωτερικευμένων					
προβλημάτων, μέση τιμή (SD)		11,8 (8,3)	17,2 (9,1)	1,06 (1,04 - 1,07)	<0,001

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

+ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Πίνακας 17. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους στην Πολωνία

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Προσωπικού υπολογιστή	Ποτέ	276 (83,1)	56 (16,9)	1,00 ⁺	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	113 (75,8)	36 (24,2)	1,57 (0,98 - 2,52)	0,061
	Εβδομαδιαία	132 (78,1)	37 (21,9)	1,38 (0,87 - 2,20)	0,17
	Καθημερινά	845 (77,4)	247 (22,6)	1,44 (1,05 - 1,98)	0,025
Προσωπικού φορητού υπολογιστή	Ποτέ	600 (81,6)	135 (18,4)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	137 (71,7)	54 (28,3)	1,75 (1,21 - 2,53)	0,003
	Εβδομαδιαία	125 (74,4)	43 (25,6)	1,53 (1,03 - 2,27)	0,035
	Καθημερινά	455 (77,1)	135 (22,9)	1,32 (1,01 - 1,72)	0,043
Υπολογιστή κοινού με άλλα μέλη της οικογένειας	Ποτέ	347 (80,9)	82 (19,1)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	198 (78,0)	56 (22,0)	1,20 (0,82 - 1,75)	0,36
	Εβδομαδιαία	192 (78,4)	53 (21,6)	1,17 (0,79 - 1,72)	0,43
	Καθημερινά	602 (77,3)	177 (22,7)	1,24 (0,93 - 1,67)	0,14
Ποτέ		620 (79,2)	163 (20,8)	1,00	

Φορητού υπολογιστή κοινού με άλλα μέλη της οικογένειας	≤ 1 φορά την εβδομάδα	242 (76,8)	73 (23,2)	1,02 (0,72 - 1,45)	0,90
	Εβδομαδιαία	170 (76,6)	52 (23,4)	1,22 (0,83 - 1,78)	0,32
	Καθημερινά	273 (79,8)	69 (20,2)	1,03 (0,71 - 1,49)	0,88
	Ποτέ	294 (80,5)	71 (19,5)	1,00	
Κινητού τηλεφώνου	≤ 1 φορά την εβδομάδα	213 (81,0)	50 (19,0)	0,97 (0,65 - 1,45)	0,89
	Εβδομαδιαία	133 (77,3)	39 (22,7)	1,21 (0,78 - 1,89)	0,39
	Καθημερινά	720 (76,8)	218 (23,2)	1,25 (0,93 - 1,69)	0,14
	Ποτέ	872 (80,5)	211 (19,5)	1,00	
Κονσόλας παιχνιδιών	≤ 1 φορά την εβδομάδα	289 (74,9)	97 (25,1)	1,51 (1,18 - 1,93)	0,001
	Εβδομαδιαία	91 (77,1)	27 (22,9)	1,33 (0,94 - 1,89)	0,11
	Καθημερινά	99 (72,8)	37 (27,2)	1,42 (1,02 - 1,98)	0,039
	Ποτέ	1018 (79,0)	271 (21,0)	1,00	
Τηλεόρασης	≤ 1 φορά την εβδομάδα	124 (78,0)	35 (22,0)	1,06 (0,71 - 1,58)	0,77
	Εβδομαδιαία	56 (74,7)	19 (25,3)	1,27 (0,74 - 2,18)	0,38
	Καθημερινά	132 (74,6)	45 (25,4)	1,28 (0,89 - 1,84)	0,18
	Ποτέ	907 (79,9)	228 (20,1)	1,00	
Άλλες φορητές συσκευές	≤ 1 φορά την εβδομάδα	186 (71,0)	76 (29,0)	1,36 (1,01 - 1,82)	0,040
	Εβδομαδιαία	87 (82,1)	19 (17,9)	1,10 (0,76 - 1,58)	0,61
	Καθημερινά	130 (71,4)	52 (28,6)	1,14 (0,86 - 1,52)	0,35
	Ποτέ	907 (79,9)	228 (20,1)	1,00	

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

+ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Ο Πίνακας 18 δείχνει τα αποτελέσματα της πολυπαραγοντικής λογιστικής παλινδρόμησης έχοντας σαν εξαρτημένη μεταβλητή τον διαδικτυακό εκφοβισμό και σαν ανεξάρτητες τα κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία εφήβων και γονιών.

Η ημερήσια συχνότητα χρήσης ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης, ο γονεϊκός έλεγχος σχετικά με την ώρα παραμονής στο διαδίκτυο και οι βαθμολογίες στις κλίμακες εσωτερικευμένων

και εξωτερικευμένων προβλημάτων βρέθηκαν να σχετίζονται ανεξάρτητα με το διαδικτυακό εκφοβισμό. Οι έφηβοι που χρησιμοποιούσαν τουλάχιστον 2 ώρες την ημέρα ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης είχαν 1,53 φορές μεγαλύτερο odds να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους που τις χρησιμοποιούν το πολύ 2 ώρες. Οι έφηβοι των οποίων οι γονείς τους έλεγαν μερικές φορές πόση ώρα να μείνουν στο διαδίκτυο είχαν 1,49 φορές μεγαλύτερο odds να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς τους δεν τους έλεγαν ποτέ/ σπάνια πόση ώρα να μείνουν στο διαδίκτυο. Ακόμα, οι έφηβοι των οποίων οι γονείς τους έλεγαν συχνά/πολύ συχνά πόση ώρα να μείνουν στο διαδίκτυο είχαν 1,63 φορές μεγαλύτερο odds να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς τους δεν τους έλεγαν ποτέ/ σπάνια πόση ώρα να μείνουν στο διαδίκτυο. Τέλος, όσο αυξάνεται η βαθμολογία των εφήβων στην κλίμακα εσωτερίκευσης προβλημάτων τόσο αυξάνεται η πιθανότητα να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό, με παρόμοιο αποτέλεσμα και για την κλίμακα εξωτερίκευσης προβλημάτων.

Πίνακας 18. Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Πολωνία

		OR (95% ΔΕ)*	P
Φύλο	Κορίτσια	1,00 ⁺	
	Αγόρια	1,09 (0,79 - 1,49)	0,61
Ηλικία (έτη)	14-15,9	1,00	
	16-17,9	1,05 (0,75 - 1,46)	0,78
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Χαμηλό/ Μέσο	1,00	
	Υψηλό	1,10 (0,82 - 1,49)	0,52
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση	1,00	
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/ Μονογονεϊκή οικογένεια	1,00 (0,68 - 1,47)	0,99
Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδίκτυο		1,04 (0,96 - 1,12)	0,39
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	Λιγότερο από 2 ώρες	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	1,53 (1,05 - 2,24)	0,028
Ημερήσια χρήση διαδικτύου	Λιγότερο από 2 ώρες	1,00	

Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όλες τις ιστοσελίδες	Τουλάχιστον 2 ώρες	0,98 (0,69 - 1,41)	0,93
	Ποτέ/ Σπάνια		
		1,00	
Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο	Μερικές φορές	0,85 (0,37 - 1,96)	0,71
	Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν ξέρουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτομαι		
	Ποτέ/ Σπάνια		
		1,00	
Κλίμακα εσωτερικευμένων προβλημάτων	Μερικές φορές	1,49 (1,06 - 2,1)	0,022
	Συχνά/ Πολύ συχνά	1,63 (1,08 - 2,47)	0,021
		1,03 (1,01 - 1,05)	0,005
Κλίμακα εξωτερικευμένων προβλημάτων		1,05 (1,02 - 1,07)	<0,001

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

+ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

2.4.5.5 Γερμανία

Ο Πίνακας 19 παρουσιάζει τον επιπολασμό του διαδικτυακού εκφοβισμού στη Γερμανία ανάλογα με τα δημογραφικά στοιχεία των εφήβων και των γονιών τους.

Οι έφηβοι των οποίων οι γονείς ήταν διαζευγμένοι/ σε διάσταση/ μονογονεϊκή οικογένεια είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς ήταν έγγαμοι/ σε συμβίωση. Ακόμα, οι έφηβοι που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τουλάχιστον 2 ώρες τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης και γενικά το διαδίκτυο είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους που τα χρησιμοποιούσαν λιγότερη ώρα. Επιπροσθέτως, οι έφηβοι των οποίων οι γονείς τους έλεγαν συχνά/πολύ συχνά πόση ώρα να μείνουν στο διαδίκτυο είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς τους δεν τους έλεγαν ποτέ/ σπάνια πόση ώρα να μείνουν στο διαδίκτυο.

Στον Πίνακα 20 παρουσιάζονται τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ανάλογα με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους. Το ποσοστό διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν

σημαντικά υψηλότερο στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν το πολύ μια φορά την εβδομάδα την κονσόλα των παιχνιδιών για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν την χρησιμοποιούσαν ποτέ.

Πίνακας 19. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στη Γερμανία

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Φύλο	Κορίτσια	901 (75,3)	295 (24,7)	1,00+	
	Αγόρια	747 (76,1)	235 (23,9)	0,96 (0,79 - 1,17)	0,69
Ηλικία (έτη)	14-15,9	945 (75,7)	304 (24,3)	1,00	
	16-17,9	703 (75,7)	226 (24,3)	1,00 (0,82 - 1,22)	0,99
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Χαμηλό/ Μέσο	399 (75,0)	133 (25,0)	1,00	
	Υψηλό	939 (75,6)	303 (24,4)	0,97 (0,77 - 1,22)	0,79
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση	1187 (77,2)	350 (22,8)	1,00	
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/ Μονογονεϊκή οικογένεια	380 (72,0)	148 (28,0)	1,32 (1,06 - 1,65)	0,015
Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδίκτυο, μέση τιμή (SD)		9,6 (2,1)	9,6 (2,2)	1,00 (0,96 - 1,05)	0,93
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	< 2 ώρες	938 (80,0)	235 (20,0)	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	586 (70,2)	249 (29,8)	1,70 (1,38 - 2,08)	<0,001
Ημερήσια χρήση διαδικτύου	< 2 ώρες	758 (79,2)	199 (20,8)	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	739 (72,7)	278 (27,3)	1,43 (1,16 - 1,76)	0,001

Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όλες τις ιστοσελίδες	Ποτέ/ Σπάνια	88 (69,3)	39 (30,7)	1,00	
	Μερικές φορές	128 (79)	34 (21)	0,60 (0,35 - 1,02)	0,060
	Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν ξέρουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτομαι				
		1391 (75,8)	444 (24,2)	0,72 (0,49 - 1,07)	0,10
Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο	Ποτέ/ Σπάνια	1092 (76,7)	332 (23,3)	1,00	
	Μερικές φορές	329 (76,2)	103 (23,8)	1,03 (0,80 - 1,33)	0,82
	Συχνά/ Πολύ συχνά	218 (70,3)	92 (29,7)	1,39 (1,06 - 1,82)	0,019

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

+ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Πίνακας 20. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους στη Γερμανία

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Προσωπικού υπολογιστή	Ποτέ	614 (77,4)	179 (22,6)	1,00+	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	136 (73,5)	49 (26,5)	1,24 (0,86 - 1,78)	0,257
	Εβδομαδιαία	153 (76,9)	46 (23,1)	1,03 (0,71 - 1,49)	0,870
	Καθημερινά	529 (74,5)	181 (25,5)	1,17 (0,93 - 1,49)	0,186
Προσωπικού φορητού υπολογιστή	Ποτέ	440 (77,2)	130 (22,8)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	107 (79,9)	27 (20,1)	0,85 (0,54 - 1,36)	0,506
	Εβδομαδιαία	174 (74,7)	59 (25,3)	1,15 (0,81 - 1,64)	0,446
	Καθημερινά	750 (74,3)	260 (25,7)	1,17 (0,92 - 1,49)	0,194
Ποτέ		775 (77)	231 (23)	1,00	

Υπολογιστή κοινού με άλλα μέλη της οικογένειας	≤ 1 φορά την εβδομάδα	296 (74,2)	103 (25,8)	1,17 (0,89 - 1,53)	0,25 8
	Εβδομαδιαία	133 (71,9)	52 (28,1)	1,31 (0,92 - 1,87)	0,13 2
	Καθημερινά	177 (76)	56 (24)	1,06 (0,76 - 1,48)	0,72 7
Φορητού κοινού με άλλα μέλη της οικογένειας	Ποτέ	900 (76)	284 (24)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	200 (73,3)	73 (26,7)	1,15 (0,84 - 1,57)	0,39 0
	Εβδομαδιαία	102 (71,3)	41 (28,7)	1,16 (0,82 - 1,66)	0,40 4
	Καθημερινά	129 (78,2)	36 (21,8)	0,96 (0,70 - 1,32)	0,80 7
Κινητού τηλεφώνου	Ποτέ	411 (81,5)	93 (18,5)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	195 (77,1)	58 (22,9)	1,94 (0,91 - 4,15)	0,08 8
	Εβδομαδιαία	148 (76,7)	45 (23,3)	2,03 (0,92 - 4,45)	0,07 9
	Καθημερινά	763 (72,2)	294 (27,8)	1,53 (0,96 - 2,43)	0,07 4
Κονσόλας παιχνιδιών	Ποτέ	820 (78,5)	225 (21,5)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	331 (70,7)	137 (29,3)	1,51 (1,01 - 2,25)	0,04 3
	Εβδομαδιαία	145 (73,2)	53 (26,8)	1,15 (0,70 - 1,88)	0,58
	Καθημερινά	154 (72)	60 (28)	1,03 (0,65 - 1,64)	0,89
Τηλεόρασης	Ποτέ	1064 (75,5)	346 (24,5)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	116 (78,9)	31 (21,1)	0,82 (0,54 - 1,24)	0,35
	Εβδομαδιαία	63 (70,8)	26 (29,2)	1,27 (0,79 - 2,04)	0,32
	Καθημερινά	162 (74,3)	56 (25,7)	1,06 (0,77 - 1,47)	0,71
Άλλες φορητές συσκευές	Ποτέ	826 (76,8)	249 (23,2)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	200 (70,9)	82 (29,1)	1,16 (0,73 - 1,84)	0,54
	Εβδομαδιαία	139 (75,1)	46 (24,9)	1,33 (0,84 - 2,10)	0,22
	Καθημερινά	255 (74,3)	88 (25,7)	0,95 (0,63 - 1,44)	0,82

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

⁺ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Στον Πίνακα 21 δίνονται τα αποτελέσματα της πολυπαραγοντικής λογιστικής παλινδρόμησης έχοντας σαν εξαρτημένη μεταβλητή τον διαδικτυακό εκφοβισμό και σαν ανεξάρτητες τα δημογραφικά στοιχεία εφήβων και γονιών.

Πίνακας 21. Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες στη Γερμανία

		OR (95% ΔΕ)*	P
Φύλο	Κορίτσια	1,00 ⁺	
	Αγόρια	1,03 (0,80 - 1,33)	0,819
Ηλικία (έτη)	14-15,9	1,00	
	16-17,9	1,04 (0,81 - 1,34)	0,743
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Χαμηλό/ Μέσο	1,00	
	Υψηλό	0,95 (0,72 - 1,25)	0,701
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση	1,00	
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/ Μονογονεϊκή οικογένεια	1,26 (0,96 - 1,66)	0,095
Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδικτύου		0,97 (0,91 - 1,03)	0,322
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	< 2 ώρες	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	1,66 (1,18 - 2,34)	0,004
Ημερήσια χρήση διαδικτύου	< 2 ώρες	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	0,91 (0,64 - 1,29)	0,603
Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όλες τις ιστοσελίδες	Ποτέ/ Σπάνια	1,00	
	Μερικές φορές	0,52 (0,26 - 1,04)	0,063
Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο	Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν ξέρουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτομαι	0,61 (0,36 - 1,04)	0,067
	Ποτέ/ Σπάνια	1,00	
	Μερικές φορές	1,21 (0,88 - 1,66)	0,238
	Συχνά/ Πολύ συχνά	1,37 (0,96 - 1,96)	0,082

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

⁺ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Μόνο η ημερήσια συχνότητα χρήσης των ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης βρέθηκε να σχετίζεται ανεξάρτητα με το διαδικτυακό εκφοβισμό. Συγκεκριμένα, οι έφηβοι που χρησιμοποιούσαν τουλάχιστον 2 ώρες την ημέρα ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης είχαν 1,66 φορές μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους που τις χρησιμοποιούν το πολύ 2 ώρες.

2.4.5.6 Ολλανδία

Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ολλανδία παρουσιάζεται στον Πίνακα 22 σε σχέση με τα κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία των εφήβων και των γονιών τους.

Τα κορίτσια είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τα αγόρια. Επίσης, οι έφηβοι των οποίων οι γονείς ήταν διαζευγμένοι/ σε διάσταση/ μονογονεϊκή οικογένεια είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς ήταν έγγαμοι/ σε συμβίωση. Ακόμα, οι έφηβοι που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τουλάχιστον δύο ώρες τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης και γενικά το διαδίκτυο είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους που τα χρησιμοποιούσαν λιγότερη ώρα. Οι έφηβοι των οποίων οι γονείς τους έλεγαν συχνά/πολύ συχνά πόση ώρα να μείνουν στο διαδίκτυο είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς τους δεν τους έλεγαν ποτέ/ σπάνια πόση ώρα να μείνουν στο διαδίκτυο. Επιπροσθέτως, οι έφηβοι που είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό είχαν σημαντικά υψηλότερες τιμές στις κλίμακες εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων.

Στον Πίνακα 23 δίνονται τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ανάλογα με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους.

Πίνακας 22. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ολλανδία

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Φύλο	Κορίτσια	481 (80,6)	116 (19,4)	1,00+	
	Αγόρια	513 (88,6)	66 (11,4)	0,53 (0,38 - 0,74)	<0,001
Ηλικία (έτη)	14-15,9	381 (83,7)	74 (16,3)	1,00	
	16-17,9	613 (85)	108 (15)	0,91 (0,66 - 1,25)	0,55
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Χαμηλό/ Μέσο	146 (84,4)	27 (15,6)	1,00	
	Υψηλό	616 (85,3)	106 (14,7)	0,93 (0,59 - 1,47)	0,76
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση	732 (85,8)	121 (14,2)	1,00	
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/ Μονογονεϊκή οικογένεια	232 (80,8)	55 (19,2)	1,43 (1,01 - 2,04)	0,044
Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδικτύου, μέση τιμή (SD)		8,5 (2,1)	8,4 (2,1)	0,96 (0,89 - 1,04)	0,37
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	< 2 ώρες	578 (87)	86 (13)	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	322 (80,5)	78 (19,5)	1,63 (1,16 - 2,28)	0,004
Ημερήσια χρήση διαδικτύου	< 2 ώρες	379 (87,7)	53 (12,3)	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	514 (81,7)	115 (18,3)	1,60 (1,13 - 2,27)	0,009
Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όλες τις ιστοσελίδες	Ποτέ/ Σπάνια	63 (86,3)	10 (13,7)	1,00	
	Μερικές φορές Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν ξέρουν ποιες ιστοσελίδες επισκέπτομαι	57 (83,8)	11 (16,2)	1,22 (0,48 - 3,08)	0,68
		854 (84,6)	156 (15,4)	1,15 (0,58 - 2,29)	0,69

Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο	Ποτέ/ Σπάνια	721 (85,5)	122 (14,5)	1,00	
	Μερικές φορές	179 (84,8)	32 (15,2)	1,06 (0,69 - 1,61)	0,80
	Συχνά/ Πολύ συχνά	85 (75,9)	27 (24,1)	1,88 (1,17 - 3,01)	0,009
Κλίμακα εσωτερικευμένων προβλημάτων, μέση τιμή (SD)		8,9 (8,1)	15,3 (10)	1,05 (1,04 - 1,07)	<0,001
Κλίμακα εξωτερικευμένων προβλημάτων, μέση τιμή (SD)		9,2 (8)	13,1 (8,8)	1,07 (1,05 - 1,08)	<0,001

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

+ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Πίνακας 23. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους στην Ολλανδία

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Προσωπικού υπολογιστή	Ποτέ	244 (87,8)	34 (12,2)	1,00 ⁺	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	64 (81,0)	15 (19,0)	1,24 (0,86 - 1,78)	0,26
	Εβδομαδιαία	146 (84,9)	26 (15,1)	1,03 (0,71 - 1,49)	0,87
	Καθημερινά	494 (83,7)	96 (16,3)	1,17 (0,93 - 1,49)	0,19
Προσωπικού φορητού υπολογιστή	Ποτέ	299 (83,1)	61 (16,9)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	74 (79,6)	19 (20,4)	1,31 (0,59 - 2,91)	0,50
	Εβδομαδιαία	116 (85,9)	19 (14,1)	0,71 (0,29 - 1,71)	0,44
	Καθημερινά	449 (84,9)	80 (15,1)	1,64 (1,17 - 2,29)	0,004
Υπολογιστή κοινού με άλλα μέλη της οικογένειας	Ποτέ	294 (83,3)	59 (16,7)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	204 (86,1)	33 (13,9)	0,81 (0,51 - 1,28)	0,36
	Εβδομαδιαία	196 (81,3)	45 (18,7)	1,14 (0,75 - 1,76)	0,54
	Καθημερινά	244 (85,3)	42 (14,7)	0,86 (0,56 - 1,32)	0,49
		539 (84,2)	101 (15,8)	1,00	

Φορητού υπολογιστή κοινού με άλλα μέλη της οικογένειας	≤ 1 φορά την εβδομάδα	144 (83,2)	29 (16,8)	1,16 (0,86 - 1,56)	0,34
	Εβδομαδιαία	119 (86,9)	18 (13,1)	1,27 (0,87 - 1,87)	0,22
	Καθημερινά	116 (81,7)	26 (18,3)	0,88 (0,60 - 1,31)	0,54
Κινητού τηλεφώνου	Ποτέ	190 (88,8)	24 (11,2)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	49 (80,3)	12 (19,7)	1,94 (0,91 - 4,15)	0,09
	Εβδομαδιαία	43 (79,6)	11 (20,4)	2,03 (0,92 - 4,45)	0,08
	Καθημερινά	685 (83,8)	132 (16,2)	1,53 (0,96 - 2,43)	0,074
Κονσόλας παιχνιδιών	Ποτέ	384 (86,3)	61 (13,7)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	229 (80,6)	55 (19,4)	1,37 (0,99 - 1,89)	0,058
	Εβδομαδιαία	148 (84,6)	27 (15,4)	0,99 (0,62 - 1,59)	0,97
	Καθημερινά	195 (85,9)	32 (14,1)	1,16 (0,74 - 1,80)	0,52
Τηλεόρασης	Ποτέ	525 (84,0)	100 (16,0)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	84 (83,2)	17 (16,8)	1,06 (0,60 - 1,87)	0,83
	Εβδομαδιαία	75 (89,3)	9 (10,7)	0,63 (0,31 - 1,30)	0,21
	Καθημερινά	248 (83,2)	50 (16,8)	1,06 (0,73 - 1,53)	0,76
Άλλες φορητές συσκευές	Ποτέ	353 (85,3)	61 (14,7)	1,00	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	165 (83,3)	33 (16,7)	1,48 (1,05 - 2,10)	0,027
	Εβδομαδιαία	152 (81,3)	35 (18,7)	1,33 (0,85 - 2,08)	0,22
	Καθημερινά	279 (85,8)	46 (14,2)	1,59 (1,05 - 2,40)	0,027

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης + υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Το ποσοστό διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερο στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τον προσωπικό τους φορητό υπολογιστή για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν τον χρησιμοποιούσαν ποτέ. Ακόμα, τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά ή το πολύ μια φορά την εβδομάδα λοιπές φορητές συσκευές για να

αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν τις χρησιμοποιούσαν ποτέ.

Ο Πίνακας 24 δίνει τα αποτελέσματα της πολυπαραγοντικής λογιστικής παλινδρόμησης έχοντας σαν εξαρτημένη μεταβλητή τον διαδικτυακό εκφοβισμό και σαν ανεξάρτητες τα κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία εφήβων και γονιών. Το φύλο και οι βαθμολογίες στις κλίμακες εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων βρέθηκαν να σχετίζονται ανεξάρτητα με το διαδικτυακό εκφοβισμό. Συγκεκριμένα, τα αγόρια είχαν κατά 50% μικρότερη odds να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τα κορίτσια. Όσο αυξάνεται η βαθμολογία των εφήβων στην κλίμακα εσωτερίκευσης προβλημάτων τόσο αυξάνεται η πιθανότητα να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό. Όσο αυξάνεται η βαθμολογία των εφήβων στην κλίμακα εξωτερίκευσης προβλημάτων τόσο αυξάνεται η πιθανότητα να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό.

Πίνακας 24. Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ολλανδία

		OR (95% ΔΕ)*	P
Φύλο	Κορίτσια	1,00 [†]	
	Αγόρια	0,50 (0,30 - 0,83)	0,008
Ηλικία (έτη)	14-15,9	1,00	
	16-17,9	0,85 (0,54 - 1,33)	0,473
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Χαμηλό/ Μέσο	1,00	
	Υψηλό	1,21 (0,69 - 2,13)	0,508
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση	1,00	
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/ Μονογονεϊκή οικογένεια	1,00 (0,61 - 1,64)	0,995
Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδίκτυο		0,93 (0,83 - 1,05)	0,252
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	< 2 ώρες	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	1,15 (0,68 - 1,95)	0,608
Ημερήσια χρήση διαδικτύου	< 2 ώρες	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	1,23 (0,71 - 2,12)	0,462

Οι γονείς μου επιτρέπουν να
επισκέπτομαι όλες τις
ιστοσελίδες

Ποτέ/ Σπάνια	1,00	
Μερικές φορές	0,79 (0,20 - 3,10)	0,730
Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν ξέρουν	1,05 (0,38 - 2,84)	0,930

Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση
ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο

Ποτέ/ Σπάνια	1,00	
Μερικές φορές	0,80 (0,42 - 1,50)	0,482
Συχνά/ Πολύ συχνά	1,66 (0,86 - 3,21)	0,128

Κλίμακα εσωτερικευμένων
προβλημάτων

1,04 (1,01 - 1,07) **0,004**

Κλίμακα εξωτερικευμένων
προβλημάτων

1,03 (1,00 - 1,06) **0,028**

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης +υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

2.4.5.7 Ισλανδία

Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ισλανδία παρουσιάζεται στον Πίνακα 25 ανάλογα με τα δημογραφικά στοιχεία των εφήβων και των γονιών τους.

Πίνακας 25. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ισλανδία

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Φύλο	Κορίτσια	793 (84,0)	151 (16,0)	1,00 ⁺	0,001
	Αγόρια	755 (89,2)	91 (10,8)	0,63 (0,48 - 0,84)	
Ηλικία (έτη)	14-15,9	1368 (86,6)	211 (13,4)	1,00	0,60
	16-17,9	180 (85,3)	31 (14,7)	1,12 (0,74 - 1,68)	
	Χαμηλό/ Μέσο	269 (85,9)	44 (14,1)	1,00	

Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Υψηλό	1038 (86,4)	163 (13,6)	0,96 (0,67 - 1,37)	0,82
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση	1129 (87,9)	156 (12,1)	1,00	
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/ Μονογονεϊκή οικογένεια	382 (82,5)	81 (17,5)	1,53 (1,15 - 2,06)	0,004
Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδίκτυο, μέση τιμή (SD)		7,3 (2,0)	7,2 (2,1)	0,97 (0,91 - 1,04)	0,45
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	< 2 ώρες	955 (90,4)	102 (9,6)	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	483 (79,7)	123 (20,3)	2,38 (1,79 - 3,17)	<0,001
Ημερήσια χρήση διαδικτύου	< 2 ώρες	662 (91,9)	58 (8,1)	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	775 (82,8)	161 (17,2)	2,37 (1,73 - 3,26)	<0,001
Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όλες τις ιστοσελίδες	Ποτέ/ Σπάνια	183 (87,6)	26 (12,4)	1,00	
	Μερικές φορές	167 (85,6)	28 (14,4)	1,18 (0,67 - 2,09)	0,57
	Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν ξέρουν	1183 (86,6)	183 (13,4)	1,09 (0,70 - 1,69)	0,70
Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο	Ποτέ/ Σπάνια	898 (87,0)	134 (13,0)	1,00	
	Μερικές φορές	410 (86,3)	65 (13,7)	1,06 (0,77 - 1,46)	0,71
	Συχνά/ Πολύ συχνά	234 (85,4)	40 (14,6)	1,15 (0,78 - 1,68)	0,49
Κλίμακα εσωτερικευμένων προβλημάτων, μέση τιμή (SD)		9,1 (7,6)	15,8 (10,7)	1,07 (1,06 - 1,09)	<0,001
Κλίμακα εξωτερικευμένων προβλημάτων, μέση τιμή (SD)		8 (6,6)	14,5 (10,0)	1,05 (1,03 - 1,07)	<0,001

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης * υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Τα κορίτσια είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τα αγόρια. Επίσης, οι έφηβοι των οποίων οι γονείς ήταν διαζευγμένοι/ σε διάσταση/ μονογονεϊκή οικογένεια είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς ήταν έγγαμοι/σε συμβίωση. Ακόμα, οι έφηβοι που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τουλάχιστον δύο ώρες τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης και γενικά το διαδίκτυο είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους που τα χρησιμοποιούσαν λιγότερη ώρα. Επιπροσθέτως, οι έφηβοι που είχαν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό είχαν σημαντικά υψηλότερες τιμές στις κλίμακες εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων.

Στον Πίνακα 26 δίνονται τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ανάλογα με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους. Το ποσοστό διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερο στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τον προσωπικό τους φορητό υπολογιστή για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν το χρησιμοποιούσαν ποτέ. Τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά ή εβδομαδιαία το κινητό τους τηλέφωνο για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν το χρησιμοποιούσαν ποτέ. Ακόμα, τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά ή το πολύ μια φορά την εβδομάδα λοιπές φορητές συσκευές για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν τις χρησιμοποιούσαν ποτέ.

Πίνακας 26. Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους στην Ισλανδία

		Έχετε ποτέ δεχτεί εκφοβισμό στο διαδίκτυο		OR (95% ΔΕ)*	P
		Όχι	Ναι		
		N (%)	N (%)		
Προσωπικού υπολογιστή	Ποτέ	961 (87,5)	137 (12,5)	1,00+	
	≤ 1 φορά την εβδομάδα	65 (89)	8 (11)	1,68 (0,86 - 3,28)	0,13
	Εβδομαδιαία	51 (79,7)	13 (20,3)	1,28 (0,74 - 2,22)	0,38
	Καθημερινά	276 (83,4)	55 (16,6)	1,39 (0,92 - 2,12)	0,12

	Ποτέ	461 (89,9)	52 (10,1)	1,00	
Προσωπικού	≤ 1 φορά την εβδομάδα	54 (87,1)	8 (12,9)	1,31 (0,59 - 2,91)	0,50
φορητού	Εβδομαδιαία	75 (92,6)	6 (7,4)	0,71 (0,29 - 1,71)	0,44
υπολογιστή	Καθημερινά	860 (84,4)	159 (15,6)	1,64 (1,17 - 2,29)	0,004
Υπολογιστή	Ποτέ	651 (85,8)	108 (14,2)	1,00	
κοινού με	≤ 1 φορά την εβδομάδα	346 (86,5)	54 (13,5)	0,94 (0,66 - 1,34)	0,73
άλλα μέλη	Εβδομαδιαία	154 (87,5)	22 (12,5)	0,86 (0,53 - 1,41)	0,55
της	Καθημερινά	246 (88,2)	33 (11,8)	0,81 (0,53 - 1,23)	0,32
οικογένειας	Ποτέ	773 (86,8)	118 (13,2)	1,00	
Φορητού	≤ 1 φορά την εβδομάδα	270 (86,0)	44 (14,0)	1,07 (0,68 - 1,69)	0,76
υπολογιστή	Εβδομαδιαία	157 (87,7)	22 (12,3)	0,81 (0,47 - 1,38)	0,44
κοινού με	Καθημερινά	174 (83,7)	34 (16,3)	1,20 (0,74 - 1,92)	0,46
άλλα μέλη	Ποτέ	645 (90,5)	68 (9,5)	1,00	
της	≤ 1 φορά την εβδομάδα	319 (88,4)	42 (11,6)	1,25 (0,83 - 1,88)	0,29
οικογένειας	Εβδομαδιαία	177 (82,7)	37 (17,3)	1,98 (1,29 - 3,06)	0,002
Κινητού	Καθημερινά	282 (78,8)	76 (21,2)	2,56 (1,79 - 3,65)	<0,001
τηλεφώνου	Ποτέ	657 (87,8)	91 (12,2)	1,00	
Κονσόλας	≤ 1 φορά την εβδομάδα	422 (84,1)	80 (15,9)	1,37 (0,99 - 1,89)	0,058
παιχνιδιών	Εβδομαδιαία	182 (87,9)	25 (12,1)	0,99 (0,62 - 1,59)	0,97
	Καθημερινά	187 (86,2)	30 (13,8)	1,16 (0,74 - 1,80)	0,52
	Ποτέ	716 (88,8)	90 (11,2)	1,00	
Άλλες	≤ 1 φορά την εβδομάδα	333 (84,3)	62 (15,7)	1,48 (1,05 - 2,10)	0,027
φορητές	Εβδομαδιαία	174 (85,7)	29 (14,3)	1,33 (0,85 - 2,08)	0,22
συσκευές	Καθημερινά	190 (83,3)	38 (16,7)	1,59 (1,05 - 2,40)	0,027

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης + υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Ο Πίνακας 27 παρουσιάζει τα αποτελέσματα της πολυπαραγοντικής λογιστικής παλινδρόμησης έχοντας σαν εξαρτημένη μεταβλητή τον διαδικτυακό εκφοβισμό και σαν ανεξάρτητες τα κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία εφήβων και γονιών.

Πίνακας 27. Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ισλανδία

		OR (95% ΔΕ)*	P
Φύλο	Κορίτσια	1,00 ⁺	
	Αγόρια	0,75 (0,50 - 1,12)	0,16
Ηλικία (έτη)	14-15,9	1,00	
	16-17,9	0,99 (0,58 - 1,66)	0,96
Εκπαιδευτικό επίπεδο γονιών	Χαμηλό/ Μέσο	1,00	
	Υψηλό	1,25 (0,86 - 1,83)	0,25
Οικογενειακή κατάσταση γονέων	Έγγαμοι/ Συμβίωση	1,00	
	Διαζευγμένοι/ Σε διάσταση/ Μονογονεϊκή οικογένεια	1,59 (1,01- 2,51)	0,048
Ηλικία πρώτης χρήσης του διαδικτύου		0,98 (0,90 - 1,07)	0,61
Ημερήσια χρήση ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης	< 2 ώρες	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	1,37 (0,89 - 2,13)	0,16
Ημερήσια χρήση διαδικτύου	< 2 ώρες	1,00	
	Τουλάχιστον 2 ώρες	1,46 (0,91 - 2,34)	0,11
Οι γονείς μου επιτρέπουν να επισκέπτομαι όλες τις ιστοσελίδες	Ποτέ/ Σπάνια	1,00	
	Μερικές φορές	1,25 (0,61 - 2,56)	0,55
	Συχνά/ Πολύ συχνά/ Οι γονείς μου δεν ξέρουν	0,76 (0,42 - 1,37)	0,36
Πόσο συχνά οι γονείς λένε πόση ώρα θα μείνεις στο διαδίκτυο	Ποτέ/ Σπάνια	1,00	
	Μερικές φορές	1,28 (0,86 - 1,92)	0,23

	Συχνά/ Πολύ συχνά	1,13 (0,69 - 1,85)	0,64
Κλίμακα εσωτερικευμένων προβλημάτων		1,05 (1,02 - 1,07)	<0,001
Κλίμακα εξωτερικευμένων προβλημάτων		1,07 (1,05 - 1,10)	<0,001

* odds ratio (σχετικός λόγος συμπληρωματικών πιθανοτήτων) με 95% διάστημα εμπιστοσύνης

+ υποδηλώνει κατηγορία αναφοράς

Οι βαθμολογίες των εφήβων στις κλίμακες εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων καθώς και η οικογενειακή κατάσταση βρέθηκαν να σχετίζονται ανεξάρτητα με το διαδικτυακό εκφοβισμό. Συγκεκριμένα, όσο αυξάνεται η βαθμολογία των εφήβων στην κλίμακα εσωτερίκευσης προβλημάτων τόσο αυξάνεται η πιθανότητα να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό. Παρομοίως, όσο αυξάνεται η βαθμολογία των εφήβων στην κλίμακα εξωτερίκευσης προβλημάτων τόσο αυξάνεται η πιθανότητα να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό. Επίσης, μεγαλύτερη πιθανότητα να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό βρέθηκε στις περιπτώσεις όπου οι γονείς ήταν χωρισμένοι, σε διάσταση ή η οικογένεια ήταν μονογονεϊκή.

2.5 Συζήτηση

Ο εκφοβισμός είναι μια συμπεριφορά που έχει καταγραφεί σε πληθώρα αναφορών στην παγκόσμια ιστορία και λογοτεχνία, σε διάφορες χρονολογικές περιόδους και γεωγραφικά σημεία σε όλη την ιστορία της ανθρωπότητας (2, 3). Ωστόσο, το πώς θα εκδηλωθεί αυτή η συμπεριφορά σχετίζεται άμεσα και καθορίζεται από την κουλτούρα και το σύστημα κοινωνικών και ηθικών αξιών της εκάστοτε κοινωνίας (1). Με την ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και την συνεπακόλουθη άμεση πρόσβαση στο διαδίκτυο που επήλθε τα τελευταία χρόνια ο εκφοβισμός επεκτάθηκε σε καινούργιες πλατφόρμες και μία νέα μορφή εκφοβισμού παρατηρήθηκε, ο διαδικτυακός εκφοβισμός (34).

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της παρούσας διδακτορικής διατριβής ο υψηλότερος επιπολασμός σημειώθηκε με διαφορά στη Ρουμανία (37,3%), δεύτερο υψηλότερο ποσοστό είχε η Ελλάδα (26,8%) ακολούθησε η Γερμανία (24, 4%) και η Πολωνία (21,5%), ενώ χαμηλότερος επιπολασμός εμφανίστηκε στην Ολλανδία (15,5%), την Ισλανδία (13,5%) και την Ισπανία (13,3%). Παρατηρούμε ότι συγκριτικά με τα αποτελέσματα που παρουσιάστηκαν στην έρευνα της EU Kids Online ο επιπολασμός που υπολογίστηκε σε αυτήν την έρευνα είναι αρκετά πιο υψηλός σε όλες τις χώρες που μελετήθηκαν (49, 50). Παρόλα αυτά η κατάταξη δεν διαφοροποιήθηκε σημαντικά, με εξαίρεση μόνο την Ελλάδα. Συγκεκριμένα, στην έρευνα της EU Kids Online ο υψηλότερος επιπολασμός είχε βρεθεί ξανά και με διαφορά στη Ρουμανία (13%), με δεύτερη την Πολωνία (6%) και τρίτη τη Γερμανία (5%), ενώ σε Ισπανία, Ολλανδία και Ελλάδα είχαν σημειωθεί τα χαμηλότερα ποσοστά σε όλη την έρευνα (4%) (49, 50). Ως εκ τούτου, φαίνεται ότι - με εξαίρεση την Ελλάδα - η κατάταξη που δημιουργήθηκε σε αυτήν την έρευνα επιβεβαιώνεται από παλαιότερα ευρήματα. Εντούτοις, παρατηρείται σημαντική διαφορά στο μέγεθος του επιπολασμού που αναφέρεται ανάμεσα στις δύο έρευνες.

Με μία πρώτη ματιά φαίνεται ότι μεθοδολογικά δεν διαφέρουν σημαντικά οι δύο έρευνες, αφού και οι δύο χρησιμοποίησαν παρόμοια ερώτηση για την μέτρηση του επιπολασμού του διαδικτυακού εκφοβισμού και αφού και οι δύο περιείχαν ερωτήσεις σχετικά με γεγονότα που έχουν συμβεί τους τελευταίους 12 μήνες. Όμως το δείγμα της έρευνας της EU Kids Online αποτελούταν από παιδιά ηλικίας 9-16 ετών ενώ το δείγμα της παρούσας έρευνας αποτελούταν από παιδιά ηλικίας 14-17 ετών που σύμφωνα με τη βιβλιογραφία είναι και ο πληθυσμός που πλήττεται περισσότερο από το διαδικτυακό εκφοβισμό (69, 71, 77, 81, 83, 85). Με άλλα λόγια τα μικρότερα παιδιά στο δείγμα της έρευνας EU Kids Online μπορεί να έριξαν το μέσο όρο του συνόλου αφού

δεν είναι τόσο πιθανό να χρησιμοποιούν το διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τόσο ενεργά και συχνά όσο οι έφηβοι, γεγονός που υποστηρίζεται και από ευρήματα σχετικά με το χρόνο χρήσης του διαδικτύου ανά ηλικιακή ομάδα αλλά και με ευρήματα σχετικά με την ηλικία της πρώτης χρήσης του διαδικτύου (49,50). Στην περίπτωση της Ελλάδας, για παράδειγμα, που είναι μια από τις χώρες που τα παιδιά αναφέρουν μεγαλύτερη ηλικία πρώτης χρήσης του διαδικτύου (11 ετών) είναι πιθανό τα αποτελέσματα της κατάταξης να διαφοροποιήθηκαν τόσο πολύ λόγω του ότι στην έρευνα της EU Kids Online συμπεριλήφθηκε στο δείγμα μεγάλος αριθμός παιδιών που μπορεί να μην χρησιμοποιούν ακόμα το διαδίκτυο. Σίγουρα όμως δεν θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι αυτός ο παράγοντας από μόνος του είναι αρκετός για να εξηγήσει μια τόσο μεγάλη διαφοροποίηση στα αποτελέσματα του επιπολασμού. Η πιο σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο ερευνών είναι η μέθοδος δειγματοληψίας που εφαρμόστηκε. Στην έρευνα της EU Kids Online τα παιδιά και οι γονείς τους συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο εντός της οικίας τους ενώ στην παρούσα έρευνα τα παιδιά συμπλήρωσαν ερωτηματολόγια εντός του σχολικού περιβάλλοντος. Όπως σχολίασαν και οι μελετητές στην εκτενή αναφορά της έρευνας της EU Kids Online είναι πολύ πιθανό να υποτιμήθηκαν τα πραγματικά επίπεδα επιπολασμού λόγω της μεθόδου δειγματοληψίας που εφαρμόστηκε καθώς ενδέχεται να μην προσεγγίστηκαν τα ευάλωτα και περιθωριοποιημένα παιδιά (49). Επιπρόσθετα, η παρουσία των γονιών στο σπίτι μπορεί να αύξησε τη διστακτικότητα των παιδιών στο να απαντήσουν με ειλικρίνεια σε ερωτήματα που περιλαμβάνουν ευαίσθητα θέματα, όπως το αν έχουν δεχτεί διαδικτυακό εκφοβισμό. Τέλος, το έτος διεξαγωγής της έρευνας μπορεί να συνέβαλε στη διαφορά των αποτελεσμάτων του επιπολασμού μεταξύ των δύο ερευνών. Συγκεκριμένα, η έρευνα EU Kids Online διεξήχθη την άνοιξη του 2010 ενώ η παρούσα έρευνα EU NET ADB κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 2011-2012. Μολονότι, μεσολάβησε σχετικά λίγος χρόνος μεταξύ των δύο ερευνών, ενδέχεται να επηρέασε σημαντικά τα ευρήματα αν αναλογιστούμε και τα αποτελέσματα της έρευνας Net Children Go Mobile (51). Στην έρευνα Net Children Go Mobile υιοθετήθηκε η ίδια μεθοδολογία με αυτήν της EU Kids Online και χρησιμοποιήθηκε η ίδια ερώτηση για τη μέτρηση του επιπολασμού του διαδικτυακού εκφοβισμού, περιελάμβανε ερωτήσεις για όμοια χρονική περίοδο 12 μηνών και εφαρμόστηκε η ίδια μέθοδος δειγματοληψίας, δηλαδή τα παιδιά και οι γονείς απάντησαν στο ερωτηματολόγιο εντός της οικίας τους, ωστόσο η μελέτη διεξήχθη κατά τη διάρκεια του ακαδημαϊκού έτους 2013-2014. Όπως παρατηρήθηκε, ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού συγκριτικά με τα αποτελέσματα της EU Kids Online αυξήθηκε σχεδόν στο διπλάσιο για όλες τις χώρες που μελετήθηκαν μετά το πέρας των τριών ετών σύμφωνα με την

έρευνα Net Children Go Mobile (51). Συμπεραίνουμε, ότι η μεγάλη απόκλιση των αποτελεσμάτων του επιπολασμού του διαδικτυακού εκφοβισμού οφείλεται κυρίως στην διαφορετική δειγματοληψία της παρούσας έρευνας και της EU Kids Online μελέτης ενώ παράλληλα και σε συμπληρωματικούς παράγοντες όπως η ηλικιακή διαφορά των συμμετεχόντων του δείγματος και το έτος διεξαγωγής της έρευνας.

Πέρα από τον επιπολασμό του διαδικτυακού εκφοβισμού, για κάθε χώρα μελετήθηκε ξεχωριστά ένα πλήθος παραγόντων σε σχέση με την πιθανότητα των παιδιών να θυματοποιηθούν διαδικτυακά. Τα αποτελέσματα αυτά είναι σημαντικά καθώς είναι η μόνη έρευνα που μελετά τους παράγοντες κινδύνου και των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων στη συμπεριφορά σε διαπολιτισμικό επίπεδο. Γενικά, από τις μονοπαραγοντικές αναλύσεις, στην πλειονότητα των χωρών παρουσιάστηκε μια στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ του διαδικτυακού εκφοβισμού με μεταβλητές όπως το φύλο, η οικογενειακή κατάσταση και ο γονεϊκός έλεγχος του χρόνου που αφιερώνουν τα παιδιά στο διαδίκτυο. Ακόμη, σε όλες τις χώρες παρατηρήθηκε σημαντική συσχέτιση με την ημερήσια χρήση του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης καθώς και με τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα, με εξαίρεση τη Γερμανία στην οποία τα παιδιά δεν συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο για τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα. Παρόλα αυτά, αξίζει να αναφερθεί ότι όσον αφορά τις πολυπαραγοντικές αναλύσεις οι μόνες μεταβλητές που συσχετίστηκαν σημαντικά με τον διαδικτυακό εκφοβισμό και αφορούν όλες τις χώρες, ήταν τα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα. Έτσι λοιπόν, συμπεραίνουμε ότι πιθανόν οι μεταβλητές που μελετήθηκαν να συσχετίζονται και να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους στην πιθανότητα της διαδικτυακής θυματοποίησης, καθώς δεν συσχετίστηκαν με τον διαδικτυακό εκφοβισμό, ανεξάρτητα από τις άλλες μεταβλητές, στις πολυπαραγοντικές αναλύσεις.

Πιο αναλυτικά θα συζητηθούν παρακάτω τα αποτελέσματα ανά χώρα.

2.5.1 Ρουμανία

Η Ρουμανία είναι μια χώρα που έχει επανειλημμένα συνδεθεί με υψηλό επιπολασμό διαδικτυακού εκφοβισμού. Συγκεκριμένα, στην έρευνα EU Kids Online αλλά και στην έρευνα Net Children Go Mobile στη Ρουμανία εντοπίστηκαν τα υψηλότερα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού συγκριτικά με τις άλλες χώρες που μελετήθηκαν, όπως συνέβη και στην παρούσα έρευνα (49, 50, 51). Παρόλα αυτά στις δύο αυτές έρευνες τα ποσοστά ήταν αρκετά χαμηλότερα

από αυτά που βρέθηκαν στην παρούσα έρευνα, ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, αυτό μπορεί να αντικατοπτρίζει μεθοδολογικές διαφορές μεταξύ των ερευνών. Παρόμοια, στην έρευνα της HBSC (Health Behavior in School-Aged Children) ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού στη Ρουμανία βρέθηκε να είναι αρκετά μεγαλύτερος από τον μέσο όρο των χωρών που είχαν συμμετάσχει στο πρόγραμμα αυτό όπως ακριβώς και στην παρούσα έρευνα αλλά και πάλι το ποσοστό ήταν χαμηλότερο από τα ευρήματά μας (63). Για άλλη μια φορά παρατηρούμε αξιοσημείωτες μεθοδολογικές διαφορές μεταξύ των ερευνών που θα μπορούσαν να εξηγήσουν αυτή τη διαφοροποίηση στα αποτελέσματα. Αρχικά, στην έρευνα της HBSC έγινε χρήση ερωτηματολογίου για τη μέτρηση του επιπολασμού του διαδικτυακού εκφοβισμού, ενώ στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε μια μόνο ερώτηση. Επίσης, οι ερωτήσεις στην έρευνα της HBSC σχετικά με το αν έχει δεχτεί κάποιος διαδικτυακό εκφοβισμό αφορούσαν τους τελευταίους δύο μήνες και ως θύματα θεωρούνταν όσοι είχαν παρενοχληθεί σε συχνότητα παραπάνω από «μία-δύο» φορές σε αυτό το διάστημα, ενώ στην παρούσα έρευνα η ερώτηση αφορούσε τους τελευταίους 12 μήνες και δεν ζητήθηκε να διευκρινιστεί η συχνότητα του φαινομένου αυτού και ως εκ τούτου ο εντοπισμός υψηλότερου επιπολασμού ήταν σχετικά αναμενόμενος. Από την άλλη πλευρά σε μελέτες με παρεμφερή μεθοδολογία με την παρούσα έρευνα παρουσιάστηκαν παρόμοια ποσοστά με τα δικά μας ευρήματα, όπως για παράδειγμα στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τον οργανισμό Save the Children Romania (62).

Υπάρχουν πολλοί παράγοντες στους οποίους πιθανότατα να οφείλεται η εμφάνιση αυξημένων ποσοστών εκδήλωσης διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ρουμανία, αν και φάνηκε πως τα παιδιά στη χώρα αντιλαμβάνονται και αναφέρουν τους κινδύνους που ελλοχεύουν στο διαδίκτυο περισσότερο από τα παιδιά των άλλων Ευρωπαϊκών χωρών (125). Πιο συγκεκριμένα, η Ρουμανία είναι από τις χώρες με το υψηλότερο ποσοστό παιδιών που έχουν ορίσει το διαδικτυακό τους προφίλ στους ιστοχώρους κοινωνικής δικτύωσης ως δημόσιο και ακόμη είναι μεταξύ εκείνων που αποκαλύπτουν ανεξέλεγκτα τα περισσότερα προσωπικά τους δεδομένα στο διαδικτυακό τους προφίλ, ενώ όσον αφορά το επίπεδο των ψηφιακών δεξιοτήτων των παιδιών, όπως για παράδειγμα την τοποθέτηση φίλτρων, το μπλοκάρισμα ή τον αποκλεισμό ενός ανεπιθύμητου χρήστη, η Ρουμανία βρίσκεται σε κατώτερη θέση συγκριτικά με άλλες χώρες (125). Όσον αφορά στην αντίληψη των γονέων περί ύπαρξης κινδύνων που ελλοχεύουν κατά την πλοήγηση στο διαδίκτυο φαίνεται να είναι σημαντικά μειωμένη σε αντίθεση με τα παιδιά. Ως εκ τούτου σημειώθηκε μεγάλη διαφορά των αναφερόμενων κινδύνων από τα παιδιά σε σχέση με τους γονείς, η οποία είναι και η μεγαλύτερη στην Ευρώπη (125). Επίσης, όσον αφορά τη γονεϊκή εποπτεία των ηλεκτρονικών

δραστηριοτήτων των παιδιών, οι Ρουμάνοι γονείς εμφανίζουν το χαμηλότερο επίπεδο χρήσης τεχνικών διαμεσολάβησης -εφαρμογών και λογισμικών που επιτρέπουν στους γονείς την πλήρη εποπτεία της χρήσης και πρόσβασης των παιδιών τους στο διαδίκτυο καθώς και το μπλοκάρισμα ακατάλληλων ιστοσελίδων- στην Ευρώπη, ενώ τα παιδιά στη Ρουμανία κατείχαν τα υψηλότερα ποσοστά στην Ευρώπη (διπλάσιο από το μέσο όρο) σχετικά με την πεποίθηση ότι οι γονείς τους θα πρέπει να επιδεικνύουν περισσότερο ενδιαφέρον για τις διαδικτυακές τους δραστηριότητες (125). Πράγματι, ευρήματα στην παρούσα έρευνα υποστηρίζουν ότι τα παιδιά των οποίων οι γονείς τους αφήνουν συχνά ή πολύ συχνά να επισκέπτονται όλες τις ιστοσελίδες ή δεν γνωρίζουν το περιεχόμενο των ιστοσελίδων που επισκέπτονται είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς τους δεν τους άφηναν ποτέ ή σπάνια να επισκέπτονται όλες τις ιστοσελίδες.

Η απότομη αύξηση της χρήσης του διαδικτύου και η απουσία ενεργειών για την ομαλή ενσωμάτωση του στην καθημερινή ζωή των πολιτών της χώρας, είναι οι κυριότερες από τις αιτίες που εξηγούν την κατάσταση στην Ρουμανία, όπως πλέον έχει διαμορφωθεί. Η Ρουμανία παρουσίασε απότομη αύξηση της χρήσης του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης τα τελευταία χρόνια (125). Μάλιστα, στην παρούσα έρευνα εκτός από τη χρήση φορητού υπολογιστή κοινού με τα άλλα μέλη της οικογένειας, η χρήση όλων των μέσων πρόσβασης στο διαδίκτυο συσχετίστηκε σημαντικά με τον διαδικτυακό εκφοβισμό όπως επίσης και η χρήση του διαδικτύου και των ιστοχώρων κοινωνικής δικτύωσης για τουλάχιστον 2 ώρες την ημέρα αύξησε σημαντικά την πιθανότητα διαδικτυακής θυματοποίησης. Ως εκ τούτου, η αιφνίδια εκτόξευση της χρήσης του διαδικτύου, σε σύγκριση με τη σταθερότερη και πολύ προγενέστερη ανάπτυξη της χρήσης του διαδικτύου στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες που μελετήθηκαν, δημιουργεί ένα μεγάλο ψηφιακό χάσμα μεταξύ των γονέων και της νεότερης γενιάς γεγονός που δύναται να εξηγεί την υποτίμηση των κινδύνων και την ανεπαρκή διαμεσολάβηση των γονέων. Πράγματι, τα παιδιά στη Ρουμανία αναφέρουν ότι έχουν περισσότερες δεξιότητες και γνώσεις για το διαδίκτυο σε σύγκριση με τους γονείς τους και αναμενόμενα η χρήση του διαδικτύου από τα παιδιά ήταν υψηλότερη από ότι για τους γονείς (125). Τέλος, εφόσον η Ρουμανία είναι μία χώρα που χαρακτηρίζεται από αυξημένη ενασχόληση με το διαδίκτυο και αυξημένους κινδύνους λόγω πρόσφατης ενσωμάτωσής του, απαιτούνται συγκεκριμένες πολιτικές ενέργειες που θα αντιμετωπίσουν τόσο την ταχέως αυξανόμενη διείσδυση των παιδιών στο διαδικτυακό περιβάλλον όσο και την έλλειψη γονεϊκής ευαισθητοποίησης και ψηφιακής παιδείας. Παρά τις προσπάθειες της κυβέρνησης να μειωθεί η βία στα σχολεία μέσω ρυθμιστικών κανονισμών και αναφορών των περιστατικών, δεν έχουν γίνει

ενέργειες για να αντιμετωπιστεί ο διαδικτυακός εκφοβισμός στο επίπεδο του σχολείου μέσω νομοθετικού πλαισίου για την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών της Ρουμανίας στο διαδίκτυο (126). Ακόμα, η έλλειψη ενσωμάτωσης των τεχνολογιών της πληροφορικής και της επικοινωνίας στην εκπαίδευση, περιορίζουν την προώθηση των ψηφιακών δεξιοτήτων των παιδιών αλλά και των γνώσεων περί διαδικτυακής ασφάλειας και ευαισθητοποίησης σχετικά με τους διαδικτυακούς κινδύνους (126). Έτσι, δεν επετεύχθη η ομαλή ενσωμάτωση του διαδικτύου στην καθημερινότητα των παιδιών με αποτέλεσμα να εκτίθενται περισσότερο σε κινδύνους και παγίδες, όπως ο διαδικτυακός εκφοβισμός.

2.5.2 Ελλάδα

Η Ελλάδα είναι μία χώρα στην οποία παρόλο που έχουν διεξαχθεί αρκετές μελέτες για τον διαδικτυακό εκφοβισμό παρατηρείται σημαντική απόκλιση στα αποτελέσματα των ερευνών και η εγκυρότητα και η αξιοπιστία αυτών έχει αμφισβητηθεί σε μία πρόσφατη ανασκόπηση (55). Σύμφωνα με την ανασκόπηση αυτή, τα περισσότερα στοιχεία προέρχονται από μελέτες που δεν επικεντρώνονται αποκλειστικά στον διαδικτυακό εκφοβισμό ή από μελέτες που διεξάγονται με μικρά ευκαιριακά δείγματα σε περιορισμένες γεωγραφικές περιοχές, όμως το πιο σημαντικό είναι ότι συχνά πολλές έρευνες χρησιμοποιούν ερωτηματολόγια ειδικά σχεδιασμένα για τους σκοπούς της κάθε μελέτης και, σε ορισμένες περιπτώσεις, δεν έχουν αξιολογηθεί για την ψυχομετρική τους επάρκεια, ή ακόμη παραλείπουν να καταγράψουν τα εργαλεία που χρησιμοποίησαν για τη μέτρηση του επιπολασμού του διαδικτυακού εκφοβισμού (55). Έτσι λοιπόν, ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού έχει βρεθεί να κυμαίνεται από 2% έως 54% (55) καθιστώντας δύσκολη τη σύγκριση των ευρημάτων παλαιότερων ερευνών με την παρούσα έρευνα.

Παρόλα αυτά, τα αποτελέσματα της έρευνας της EU Kids Online παρείχαν σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου, τους κινδύνους, όπως τον διαδικτυακό εκφοβισμό, τις αντιλήψεις και συμπεριφορές των γονέων (49, 50). Όπως έχει αναφερθεί, ο επιπολασμός που παρατηρήθηκε στην έρευνα της EU Kids Online ήταν σημαντικά χαμηλότερος συγκριτικά με τον επιπολασμό που βρέθηκε στην παρούσα έρευνα για όλες τις χώρες που μελετήθηκαν και αυτό πιθανόν να οφείλεται κυρίως στις μεθοδολογικές διαφορές, εντούτοις, αξίζει να αναφερθεί ότι στην περίπτωση της Ελλάδας υπήρχε σημαντική άνοδος της κατάταξής της στον επιπολασμό σχετικά με τις υπόλοιπες χώρες. Έτσι, ενώ στην έρευνα της EU Kids Online η Ελλάδα βρισκόταν στις χαμηλότερες θέσεις της κατάταξης και ο επιπολασμός της ήταν

χαμηλότερος του μέσου όρου, στην παρούσα έρευνα η Ελλάδα είχε τον δεύτερο μεγαλύτερο επιπολασμό διαδικτυακού εκφοβισμού και ήταν αρκετά υψηλότερος από τον μέσο όρο, γεγονός που φαίνεται να αντικατοπτρίζει την πραγματική αύξηση στα ποσοστά της διαδικτυακής θυματοποίησης αφού η κατάταξη δεν διαφοροποιήθηκε σημαντικά για τις άλλες χώρες.

Ιδιαίτερα σημαντικός λόγος για την συγκεκριμένη αύξηση του επιπολασμού της διαδικτυακής θυματοποίησης μπορεί να αποτελεί η ξαφνική ευρυζωνική διείσδυση. Σύμφωνα με την έρευνα της EU Kids Online, η Ελλάδα ήταν μία χώρα με περιορισμένη χρήση του διαδικτύου και λιγότερους κινδύνους (49, 50, 125). Ωστόσο, όπως είχαν εξηγήσει οι ερευνητές αυτές οι χώρες βρίσκονται σε κίνδυνο όταν αυξηθεί η χρήση του διαδικτύου -όπως και συμβαίνει όσο περνούν τα χρόνια- να μην διαχειριστούν σωστά την ενσωμάτωση του διαδικτύου στην καθημερινή ζωή (49). Πράγματι, στην παρούσα έρευνα τα ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στους εφήβους που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τον προσωπικό τους φορητό υπολογιστή, το κινητό τους τηλέφωνο, την τηλεόραση και λοιπές φορητές συσκευές για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν χρησιμοποιούσαν ποτέ τις συγκεκριμένες συσκευές. Παράλληλα, τα παιδιά στην Ελλάδα αναφέρουν λιγότερες ψηφιακές δεξιότητες αλλά αυξημένες δραστηριότητες στο διαδίκτυο (125). Μάλιστα, η αυξημένη χρήση του διαδικτύου στην Ελλάδα συσχετίστηκε σημαντικά με τη διαδικτυακή θυματοποίηση αφού τα παιδιά που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τουλάχιστον 2 ώρες τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης και γενικά το ίντερνετ είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους που τα χρησιμοποιούσαν για μικρότερα χρονικά διαστήματα .

Ένας επιπλέον παράγοντας, που θα μπορούσε να συμβάλλει στην αύξηση του διαδικτυακού εκφοβισμού είναι οι επιπτώσεις της παρατεταμένης περιόδου οικονομικής κρίσης που διανύει η Ελλάδα. Οι ταχείες οικονομικές εξελίξεις έχουν επηρεάσει τα εθνικά, κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια (55). Το ποσοστό των παιδιών που ζουν σε συνθήκες φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού έχει αυξηθεί και η φτώχεια έχει αποδειχθεί ότι αποτελεί παράγοντα κινδύνου για την ψυχική υγεία και την ανάπτυξη των παιδιών αλλά και για την εκδήλωση βίαιων συμπεριφορών, οι οποίες αποτυπώνουν εύστοχα τον αντίκτυπο της οικονομικής ανασφάλειας (55, 127). Ακόμα, το ψυχολογικό άγχος που συνδέεται με την οικονομική ανασφάλεια έχει άμεσες επιπτώσεις στις σχέσεις των γονέων με τα παιδιά τους, αφού έχει συσχετιστεί με την υιοθέτηση πιο σκληρών γονικών πρακτικών (127). Πράγματι, ο αριθμός των παιδιών που έχουν υποστεί κακοποίηση ή παραμέληση έχει αυξηθεί πάνω από το διπλάσιο κατά το διάστημα που μεσολάβησε από την έρευνα της EU Kids Online και της παρούσας έρευνας, σύμφωνα με στοιχεία που συλλέχθηκαν

από το παιδιατρικό νοσοκομείο της Ελλάδας, Νοσοκομείο Παίδων «Η Αγία Σοφία» (127). Παράλληλα, ενώ όπως φαίνεται η ανάγκη για ψυχοκοινωνικές παρεμβάσεις αυξάνεται σημαντικά, τα κονδύλια για υπηρεσίες και υποστηρικτικές πολιτικές έχουν αρχίσει να υποβάλλονται σε περικοπές από τον κρατικό προϋπολογισμό, με πολλές εξ αυτών να βρίσκονται στα πρόθυρα της αναστολής ή να έχουν κλείσει μέσα σε αυτά τα τρία χρόνια που διαμεσολάβησαν μεταξύ των ερευνών (127). Επιπλέον, πολλοί γονείς έχουν μειώσει ή διακόψει τη θεραπεία των παιδιών τους, λόγω της αδυναμίας τους να ανταπεξέλθουν οικονομικά και να καλύψουν τα έξοδα των θεραπειών (127). Συνεπώς, αφού τόσο τα προβλήματα ψυχικής υγείας όσο και οι σκληρές γονικές πρακτικές έχουν βρεθεί ότι είναι παράγοντες κινδύνου για τη διαδικτυακή θυματοποίηση (68, 93, 103, 104, 105), η οικονομική κρίση θα μπορούσε να συμβάλλει στην αύξηση του επιπολασμού του διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ελλάδα. Επιπροσθέτως, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας ανέδειξαν σημαντική συσχέτιση των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων συμπεριφοράς με το διαδικτυακό εκφοβισμό. Τέλος, από άλλα ευρήματα της παρούσας έρευνας φάνηκε ότι τα παιδιά των οποίων οι γονείς ήταν χαμηλού ή μέσου εκπαιδευτικού επιπέδου και τα παιδιά των οποίων οι γονείς ήταν διαζευγμένοι ή σε διάσταση ή ζούσαν σε μονογονεϊκή οικογένεια είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό. Άλλωστε είναι πιθανόν, αυτές οι ομάδες να ήταν οικονομικά πιο ασθενείς και ευάλωτες και ως εκ τούτου δυσκολεύτηκαν να ανταπεξέλθουν στις οικονομικές μεταβολές που επέφερε η οικονομική κρίση στη χώρα μας.

2.5.3 Γερμανία

Η Γερμανία είχε επιπολασμό διαδικτυακού εκφοβισμού κοντά στον μέσο όρο των χωρών που μελετήθηκαν. Αυτό παρατηρήθηκε και στην έρευνα της EU Kids Online αν και όπως έχει προαναφερθεί λόγω μεθοδολογικών διαφορών ο επιπολασμός που βρέθηκε ήταν αρκετά χαμηλότερος (49, 50). Το ίδιο ισχύει και για άλλες έρευνες μεγάλης κλίμακας που έχουν διεξαχθεί στη Γερμανία. Πιο αναλυτικά δύο έρευνες έχουν παρουσιάσει σημαντικά χαμηλότερα ποσοστά διαδικτυακής θυματοποίησης σε σύγκριση με την παρούσα έρευνα αλλά παρατηρήθηκε ότι είχαν υιοθετήσει αρκετά διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις που πιθανόν να εξηγεί αυτήν την ασυμφωνία των ευρημάτων. Στην πρώτη έρευνα θεωρήθηκαν ως θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού όσα παιδιά δέχτηκαν εκφοβισμό τουλάχιστον μία φορά την εβδομάδα για τους τελευταίους 2 μήνες, ενώ τα ποσοστά που αναφέρονται στην παρούσα έρευνα αφορούν όσα παιδιά έχουν δεχθεί έστω και ένα περιστατικό κατά τη διάρκεια των τελευταίων 12 μηνών (53). Στην

δεύτερη έρευνα το γεγονός της υποτίμησης των ποσοστών της διαδικτυακής θυματοποίησης που αναφέρθηκαν μπορεί να οφείλεται στη πρωτύτερη ανάγνωση του ορισμού και των κριτηρίων διαδικτυακού εκφοβισμού από τα παιδιά πριν κληθούν να απαντήσουν στο ερώτημα για το αν έχουν αντιμετωπίσει κάποιο περιστατικό (52). Συγκεκριμένα, είχαν ενημερωθεί για το κριτήριο της πρόθεσης, της επανάληψης και της άνισης εξουσίας και σύμφωνα με το συστηματικό σφάλμα κοινωνικής αποδοχής (social desirability bias), οι συμμετέχοντες έχουν την τάση να απαντούν σε ερωτήσεις με τρόπο που πιστεύουν ότι είναι πιο κοινωνικά αποδεκτός και αντιμετωπίζεται πιο ευνοϊκά από τους άλλους, κάνοντας έτσι συχνά υπερβολική αναφορά σε αποδεκτές συμπεριφορές και εμπειρίες ή αποτυγχάνοντας να αναφέρουν ανεπιθύμητες ή κατακριτέες συμπεριφορές (128). Αυτό συμβαίνει κυρίως στις έρευνες που χρησιμοποιούν ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς και προκειμένου να αποφευχθεί, οι μελετητές προσπαθούν ως ένα βαθμό να κρατήσουν κρυφό το σκοπό της έρευνας και το τι ακριβώς μελετά, αποφεύγοντας έτσι να δίνουν ορισμούς για τις έννοιες που μελετούν (128).

Γενικά, η Γερμανία είναι μία χώρα η οποία χαρακτηρίζεται από μεσαία χρήση διαδικτύου και μεσαίους κινδύνους σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες (49, 50, 125). Πιο αναλυτικά, τα ποσοστά των παιδιών που έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο από το δωμάτιο τους, η μέση ηλικία πρώτης χρήσης του διαδικτύου, τα ποσοστά των παιδιών που χρησιμοποιούν το διαδίκτυο καθημερινά και τα ποσοστά των παιδιών που αναφέρουν υπερβολική χρήση του διαδικτύου είναι όλα κοντά στον Ευρωπαϊκό μέσο όρο (125). Ακόμα, όσον αφορά την ψηφιακή παιδεία και τις δεξιότητες ασφάλειας, όπως για παράδειγμα τη γνώση της χρήσης φίλτρων ή των ρυθμίσεων απορρήτου, τα παιδιά στη Γερμανία ανέφεραν ένα μέσο επίπεδο δεξιοτήτων σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες (125). Επιπλέον, τα επίπεδα κινδύνου στο διαδίκτυο όπως τα αντιλαμβάνονται τόσο τα παιδιά όσο και οι γονείς στην Γερμανία ήταν επίσης κοντά στον Ευρωπαϊκό μέσο όρο (125). Παρόλα αυτά, παρατηρείται μια γενικότερη επιφυλακτική στάση σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου, αφού τα περισσότερα παιδιά έχουν σχετικά μικρό αριθμό επαφών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, δεν έχουν το προφίλ τους δημόσιο και δεν αποκαλύπτουν προσωπικές πληροφορίες στο διαδίκτυο (125). Επίσης, οι περισσότεροι γονείς στη Γερμανία αναφέρουν πρακτικές ενεργής διαμεσολάβησης που επιβεβαιώνεται και από τα παιδιά αλλά και περιοριστικής διαμεσολάβησης της χρήσης του διαδικτύου (125). Έτσι λοιπόν, σε μία χώρα που χαρακτηρίζεται από μεσαία χρήση διαδικτύου, μεσαίο επίπεδο δεξιοτήτων των παιδιών και μεσαία επίπεδα αναφερόμενων κινδύνων αναμέναμε και τον υπολογισμό του διαδικτυακού εκφοβισμού να είναι σε μεσαία επίπεδα, όπως πράγματι διαπιστώθηκε από την εξέταση των ευρημάτων της

παρούσας έρευνας. Ακόμα, σύμφωνα με τα ευρήματα, τα παιδιά που χρησιμοποιούσαν τουλάχιστον 2 ώρες την ημέρα τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης και γενικά το διαδίκτυο αντιμετώπιζαν σημαντικά μεγαλύτερη πιθανότητα να υποστούν διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους που τα χρησιμοποιούν το πολύ 2 ώρες. Αυτό μπορεί να συνέβη διότι η υπερβολική χρήση του διαδικτύου στην Γερμανία έχει συσχετιστεί με την παραμέληση από την οικογένεια και τους φίλους (125), που έχουν επανειλημμένα αποδειχτεί ότι είναι παράγοντες κινδύνου για την διαδικτυακή θυματοποίηση (54, 86, 93, 94).

2.5.4 Πολωνία

Στην Πολωνία ο επιπολασμός που παρατηρήθηκε ήταν επίσης στον μέσο όρο των χωρών που μελετήθηκαν. Το ίδιο παρατηρήθηκε και στην έρευνα της EU Kids Online, αν και τα ποσοστά ήταν σημαντικά χαμηλότερα όπως έχει προαναφερθεί (49, 50). Η Πολωνία είναι μία χώρα που παλαιότερα χαρακτηριζόταν από υψηλή χρήση διαδικτύου και υψηλούς κινδύνους (125). Όμως στην αναφορά της EU Kids Online χαρακτηρίστηκε ως χώρα με υψηλή χρήση διαδικτύου και μεσαία επίπεδα κινδύνων. Σύμφωνα με αυτή την έρευνα, ο μέσος χρόνος χρήσης του διαδικτύου στην Πολωνία είναι πολύ υψηλότερος από τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο και πολύ υψηλότερο ποσοστό των παιδιών χρησιμοποιούν το διαδίκτυο μέσω των δικών τους ηλεκτρονικών συσκευών και ιδιωτικά στο δωμάτιο τους συγκριτικά με άλλες χώρες, όμως τα ποσοστά των παιδιών που κάνουν υπερβολική χρήση διαδικτύου και τα επίπεδα των κινδύνων που αναφέρουν τα παιδιά είναι χαμηλότερα από τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο (125). Στην παρούσα έρευνα όμως, τα παιδιά που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τουλάχιστον 2 ώρες τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης και γενικά το διαδίκτυο είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους που τα χρησιμοποιούσαν λιγότερη ώρα. Ακόμη, τα ποσοστά του διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερα στα παιδιά που χρησιμοποιούσαν καθημερινά, εβδομαδιαία ή το πολύ μια φορά την εβδομάδα τον προσωπικό τους φορητό υπολογιστή για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τους εφήβους που δεν τον χρησιμοποιούσαν ποτέ.

Παράλληλα, οι περισσότεροι γονείς στην Πολωνία υποτιμούν τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν τα παιδιά στο διαδίκτυο και οι περισσότεροι γονείς αγνοούσαν ότι το παιδί τους είχε δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό (125). Παρόλα αυτά, τα περισσότερα παιδιά στη χώρα αυτή υποστηρίζουν ότι έχουν υποστήριξη από τους γονείς τους σχετικά με τους κινδύνους στο

διαδίκτυο, ότι βρίσκουν αυτήν την υποστήριξη πιο χρήσιμη από ότι των δασκάλων ή των συμμαθητών τους και γενικά ότι έχουν μια θετική άποψη ως προς την μεσολάβηση των γονιών τους σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου (125). Στην παρούσα έρευνα όμως βρέθηκε ότι τα παιδιά των οποίων οι γονείς τους έλεγαν συχνά ή πολύ συχνά πόση ώρα να μείνουν στο διαδίκτυο είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς τους δεν τους έλεγαν ποτέ ή σπάνια πόση ώρα να μείνουν στο ίντερνετ. Αυτά τα ευρήματα συμφωνούν με παλαιότερες έρευνες που υποστηρίζουν ότι η περιοριστική διαμεσολάβηση αυξάνει τις πιθανότητες διαδικτυακού εκφοβισμού (89). Στην Πολωνία οι περισσότεροι γονείς χρησιμοποιούν τακτικές ενεργής διαμεσολάβησης και λιγότεροι χρησιμοποιούν περιοριστική διαμεσολάβηση, ενώ τα ποσοστά των παιδιών που δηλώνουν ότι οι γονείς τους ελέγχουν ή φιλτράρουν τις ιστοσελίδες που επισκέπτονται είναι χαμηλότερα από αυτά που δηλώνουν οι γονείς (125). Έτσι μπορούμε να υποθέσουμε ότι αφού η περιοριστική διαμεσολάβηση δεν είναι η τυπική τακτική των γονιών στην Πολωνία τα παιδιά των οποίων οι γονείς χρησιμοποιούν αυτήν την τακτική είναι πιθανό να την αντιλαμβάνονται ως έλλειψη εμπιστοσύνης από τους γονείς τους και να την αντιμετωπίζουν με δυσαρέσκεια (77) και είναι επίσης λιγότερο πιθανό να ζητήσουν βοήθεια και υποστήριξη από τους γονείς τους σε περίπτωση που θυματοποιηθούν διαδικτυακά (92).

Τέλος, σχετικά με την αλλαγή της κατάστασης στην Πολωνία από υψηλή χρήση και υψηλούς κινδύνους σε υψηλή χρήση και μεσαίους κινδύνους πιθανό να έχουν συμβάλει οι εύστοχες ενέργειες της κυβέρνησης καθώς έχει θεσπίσει νομοθεσία που συγκαταλέγει τον διαδικτυακό εκφοβισμό στις μορφές συναισθηματικής βίας και έχει συμπεριλάβει την ψηφιακή παιδεία στα προγράμματα σπουδών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (129).

2.5.5 Ολλανδία

Σύμφωνα με τα ευρήματα, η Ολλανδία είναι μία από τις χώρες με τον χαμηλότερο επιπολασμό διαδικτυακού εκφοβισμού. Σε αυτήν την χώρα δεν έχουν πραγματοποιηθεί πολλές έρευνες σχετικά με το φαινόμενο αυτό και έτσι τα διαθέσιμα δεδομένα για σύγκριση των αποτελεσμάτων είναι περιορισμένα. Παρόλα αυτά τόσο στην έρευνα της EU Kids Online όσο και σε άλλες έρευνες που δημοσιεύθηκαν σε ένα άρθρο που μελέτησε τον διαδικτυακό εκφοβισμό και τρόπους αντιμετώπισης του στις χώρες της ένωσης Benelux τα ποσοστά του διαδικτυακού εκφοβισμού που αναφέρονται σχετικά με την Ολλανδία είναι χαμηλά όπως και στην παρούσα έρευνα (49, 50, 59).

Ωστόσο τα ποσοστά που αναφέρθηκαν στην έρευνα της EU Kids Online ήταν αρκετά χαμηλότερα από την παρούσα έρευνα, όπως έχει διατυπωθεί όμως πιθανόν αυτό να οφείλεται σε μεθοδολογικές διαφορές. Η κατάταξη της Ολλανδίας σχετικά με τις υπόλοιπες χώρες που μελετήθηκαν ήταν χαμηλή και ο επιπολασμός της βρέθηκε μικρότερος από τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο και στην έρευνα της EU Kids Online αλλά και στην παρούσα έρευνα.

Τα χαμηλά ποσοστά διαδικτυακού εκφοβισμού μπορεί να οφείλονται στο γεγονός ότι η Ολλανδία είναι μία χώρα στην οποία οι άνθρωποι έχουν ενσωματώσει πολύ ομαλά το διαδίκτυο στη καθημερινή ζωή. Αυτό γίνεται προφανές από ευρήματα που παρουσιάζουν ότι στην Ολλανδία παρόλο που η πρόσβαση στο διαδίκτυο είναι πολύ υψηλή μεταξύ των παιδιών, τα ποσοστά των παιδιών που αναφέρουν υπερβολική χρήση του διαδικτύου είναι πολύ χαμηλή σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες με υψηλή χρήση διαδικτύου (125). Μάλιστα, η Ολλανδία κατέχει το υψηλότερο ποσοστό πρόσβασης στο διαδίκτυο μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών που μελετήθηκαν. Η πλειονότητα των παιδιών ανέφερε ότι χρησιμοποιούν το διαδίκτυο ως επί το πλείστον στο σπίτι ενώ οι ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης είναι οι πιο δημοφιλείς σε αυτή τη χώρα (125). Παράλληλα όμως τα παιδιά στην Ολλανδία αναφέρουν ότι εκτίθενται σε λιγότερους κινδύνους στο διαδίκτυο συγκριτικά με άλλες χώρες με υψηλή πρόσβαση στο διαδίκτυο (125). Αυτό λοιπόν μπορεί να συμβαίνει λόγω της ισορροπημένης ενσωμάτωσης στην καθημερινότητα αφού μικρό ποσοστό ανέφερε υπερβολική χρήση του διαδικτύου (125). Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας υποστηρίζουν την άποψη ότι η αυξημένη χρήση του διαδικτύου αύξησε τις πιθανότητες για διαδικτυακή θυματοποίηση αφού τα παιδιά που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τουλάχιστον 2 ώρες τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης και γενικά το διαδίκτυο είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τα παιδιά που τα χρησιμοποιούσαν λιγότερη ώρα.

Ένας επιπλέον λόγος για τα χαμηλά ποσοστά επιπολασμού ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι στην Ολλανδία τα παιδιά αναφέρουν υψηλά επίπεδα δεξιοτήτων σχετικά με το διαδίκτυο, οι περισσότεροι γονείς αναφέρουν ενεργή διαμεσολάβηση στις δραστηριότητες των παιδιών στο διαδίκτυο και τα παιδιά διαθέτουν πρόσβαση σε περισσότερα μέσα υποστήριξης σχετικά με τους κινδύνους του διαδικτύου συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες (125). Πιο συγκεκριμένα, τα παιδιά χρησιμοποιούν από μικρή ηλικία το διαδίκτυο και ασχολούνται με μεγαλύτερη ποικιλία δραστηριοτήτων σε σχέση με άλλες χώρες και αναφέρουν αυξημένα επίπεδα αυτοπεποίθησης σχετικά με τις δεξιότητες που έχουν κατακτήσει στο διαδικτυακό περιβάλλον. Ακόμα, σχεδόν όλοι οι γονείς, περίπου το 98%, ελέγχουν ενεργά τη χρήση του διαδικτύου από τα παιδιά ενώ τα

περισσότερα αναφέρουν ότι γονείς και δάσκαλοι στο παρελθόν τους έχουν παράσχει κάποια βοήθεια σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου. Ωστόσο, τα ποσοστά της περιοριστικής διαμεσολάβησης είναι κοντά στον Ευρωπαϊκό μέσο όρο και σύμφωνα με τα ευρήματά μας, τα παιδιά των οποίων οι γονείς καθόριζαν συχνά ή πολύ συχνά το χρονικό διάστημα ενασχόλησης με το διαδίκτυο είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τα παιδιά των οποίων οι γονείς τους δεν ανέφεραν ποτέ ή σπάνια το χρονικό διάστημα παραμονής στο διαδίκτυο. Αυτή η πρακτική αποτελεί περιοριστική διαμεσολάβηση και όπως έχει υποστηριχθεί από παλαιότερες έρευνες μπορεί να συμβάλλει στην αύξηση της πιθανότητας της διαδικτυακής θυματοποίησης (89) και ειδικά σε μία χώρα όπως η Ολλανδία, που οι περισσότεροι γονείς φαίνεται να προτιμούν πιο «ήπιες» πρακτικές όπως η ενεργή διαμεσολάβηση (125). Τέλος, όσον αφορά τα μέσα υποστήριξης σχετικά με τους κινδύνους του διαδικτύου στην Ολλανδία η κυβέρνηση, η αστυνομία αλλά και ανεξάρτητες οργανώσεις λαμβάνουν πρωτοβουλίες για την προστασία των παιδιών στο διαδίκτυο (125). Αναλυτικότερα, η αστυνομία έχει αναπτύξει ένα ηλεκτρονικό κουμπί για να αναφέρουν τα παιδιά προβλήματα στο διαδίκτυο, οργανώσεις ξεκινούν ιστοσελίδες στην προσπάθεια αντιμετώπισης της παιδικής πορνογραφίας, του εκφοβισμού και των διακρίσεων, τα σχολεία διαθέτουν υψηλού επιπέδου τεχνολογικές υποδομές και η ολλανδική κυβέρνηση είχε ξεκινήσει μία τριετή πιλοτική έρευνα που είχε ως στόχο να παρέχει στους γονείς μια επισκόπηση του περιεχομένου των ιστοσελίδων στο διαδίκτυο που είναι κατάλληλο για παιδιά διαφορετικών ηλικιακών κατηγοριών.

Τέλος, ένας ακόμα πολύ σημαντικός λόγος που θα μπορούσε να συμβάλλει στα χαμηλά επίπεδα διαδικτυακού εκφοβισμού στην Ολλανδία είναι οι αντιλήψεις των ανθρώπων για αυτή τη συμπεριφορά. Για παράδειγμα, σύμφωνα με μία έρευνα που διεξήχθη όπου μελετήθηκαν οι εμπειρίες, οι αντιλήψεις, η στάση και τα κίνητρα των παιδιών σχετικά με τον διαδικτυακό εκφοβισμό, οι ερευνητές εντόπισαν ότι οι θύτες του διαδικτυακού εκφοβισμού θεωρούνται από τα παιδιά ως αξιολύπητοι, δειλοί και ενοχλητικοί (130). Ακόμα, συχνά οι θύτες κρίνονται και αποδοκιμάζονται για αυτή τους τη συμπεριφορά από τους συμμαθητές τους (130) γεγονός που μπορεί να συμβάλλει στα χαμηλά ποσοστά που αναφέρονται στη χώρα. Εξάλλου, ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά αντιλαμβάνονται τις αρνητικές εμπειρίες στο διαδίκτυο έχει υποστηριχθεί ότι μπορεί να διαφέρει ανάλογα με το φύλο και την ηλικία. Συγκεκριμένα, ενώ φαίνεται ότι στην Ολλανδία τα αγόρια και οι μεγαλύτεροι έφηβοι είναι ιδιαίτερα εκτεθειμένοι σε διαδικτυακούς κινδύνους, τα κορίτσια και οι νεότεροι έφηβοι είναι αυτοί που αναφέρουν συχνότερα ότι βρίσκουν αυτές τις εμπειρίες αρνητικές (125). Αυτά τα αποτελέσματα συμφωνούν με τα ευρήματά της

παρούσας έρευνας στην οποία φάνηκε ότι τα κορίτσια είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τα αγόρια και συγκεκριμένα τα αγόρια είχαν κατά 50% μικρότερη πιθανότητα να έχουν δεχτεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τα κορίτσια.

2.5.6 Ισλανδία

Στην Ισλανδία παρατηρήθηκε ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό επιπολασμού διαδικτυακού εκφοβισμού σύμφωνα με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας. Ήταν η δεύτερη σε κατάταξη χώρα με τα πιο χαμηλά ποσοστά θυματοποίησης και βρισκόταν πολύ χαμηλότερα από το μέσο όρο. Ωστόσο το πεδίο σύγκρισης είναι μικρό καθώς δεν έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές έρευνες σε αυτή τη χώρα σχετικά με το διαδικτυακό εκφοβισμό και έτσι δεν υπάρχουν πολλά διαθέσιμα στοιχεία. Σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία οι μόνες έρευνες σχετικά με τον διαδικτυακό εκφοβισμό στην Ισλανδία διεξήχθησαν το 2014, δηλαδή δύο χρόνια μετά από την παρούσα έρευνα (57, 58). Ωστόσο, μπορούμε να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα από τη σύγκριση των αποτελεσμάτων με αυτές τις έρευνες καθώς και στις δύο χρησιμοποιήθηκε μεγάλο δείγμα και εξετάστηκαν επίσης παράγοντες που συσχετίζονται με το διαδικτυακό εκφοβισμό.

Στην πρώτη έρευνα, η οποία πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του προγράμματος HBSC σημειώθηκε αρκετά χαμηλότερο ποσοστό επιπολασμού διαδικτυακού εκφοβισμού από αυτόν που παρουσιάστηκε στην παρούσα έρευνα (57). Όμως, διαφορές στη μεθοδολογία μπορεί να εξηγούν την έλλειψη συμφωνίας των αποτελεσμάτων καθώς στην έρευνα της HBSC ως θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού θεωρήθηκαν μόνο όσα παιδιά δεχόντουσαν φαινόμενα εκφοβισμού τουλάχιστον 2-3 φορές κάθε μήνα, ενώ στην παρούσα έρευνα στην θυματοποίηση συμπεριλαμβάνονταν υπόψη και οι έφηβοι οι οποίοι είχαν υποστεί εκφοβισμό έστω και μία φορά τους τελευταίους 12 μήνες, άρα είναι λογικό στα δικά μας ευρήματα να παρουσιάζονται υψηλότερα ποσοστά. Σύμφωνα με την έρευνα της HBSC τα νεότερης ηλικίας παιδιά, τα παιδιά που μιλούσαν μια ξένη γλώσσα στο σπίτι, τα παιδιά που δεν διαβιούσαν και με τους δύο γονείς τους και που ζούσαν σε μια αγροτική περιοχή είχαν υψηλότερες πιθανότητες να δεχθούν διαδικτυακό εκφοβισμό. Στην παρούσα έρευνα η ηλικία δεν συσχετίστηκε σημαντικά με το διαδικτυακό εκφοβισμό όπως συνέβη στην έρευνα της HBSC, γεγονός που πιθανόν να αντικατοπτρίζει τη διαφορά στο ηλικιακό δείγμα των δύο ερευνών καθώς στην έρευνα της HBSC συμπεριλήφθηκαν παιδιά ηλικιών 11, 13 και 15 ετών, ενώ το δείγμα της παρούσας έρευνας

αποτελείται από παιδιά ηλικίας από 14 έως 17 ετών. Ωστόσο, η οικογενειακή κατάσταση συσχετίστηκε σημαντικά, όπως και στην HBSC και συγκεκριμένα βρέθηκε ότι τα παιδιά που ζούσαν σε μονογονεϊκή οικογένεια με γονείς διαζευγμένους ή σε διάσταση είχαν γίνει αποδέκτες συμπεριφορών διαδικτυακού εκφοβισμού σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς ήταν έγγαμοι ή σε συμβίωση.

Τέλος, στη δεύτερη έρευνα όπου τα προς εξέταση δεδομένα λήφθηκαν από το ισλανδικό κέντρο για Κοινωνική Έρευνα και Ανάλυση (ISCRA) μέσω τυχαίου δείγματος από τον πληθυσμό της Ισλανδίας, υπολογίστηκε αρκετά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακού εκφοβισμού σε σχέση με την παρούσα έρευνα (58). Όπως φαίνεται σε εκείνη την έρευνα όπως και στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε παρόμοια ερώτηση για τη μέτρηση του επιπολασμού του διαδικτυακού εκφοβισμού όμως στην έρευνα ISCRA δεν έγινε διευκρίνιση ακριβούς χρονικού διαστήματος εντός του οποίου θα έπρεπε να έχουν δεχθεί τα παιδιά διαδικτυακό εκφοβισμό, ενώ στην παρούσα έρευνα ρωτήθηκαν μόνο για τους τελευταίους 12 μήνες, γεγονός που θα μπορούσε να εξηγεί τον μεγαλύτερο επιπολασμό που βρέθηκε στην έρευνα της ISCRA. Επιπλέον, η έρευνα της ISCRA πραγματοποιήθηκε χρονικά μεταγενέστερα από την παρούσα έρευνα και υπάρχει πιθανότητα να είναι υπαρκτή η αύξηση του επιπολασμού της χώρας. Από την άλλη, στην παρούσα έρευνα και συγκεκριμένα για την περίπτωση της Ισλανδίας δεν έγινε χρήση μεθόδου τυχαίας δειγματοληψίας, παράγοντας που συχνά μπορεί να επηρεάζει τα αποτελέσματα. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας ISCRA τα κορίτσια, τα παιδιά που ανέφεραν χαμηλή γονεϊκή υποστήριξη και τα παιδιά που ανέφεραν συχνότερη χρήση του διαδικτύου αντιμετώπιζαν υψηλότερες πιθανότητες να είναι θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού. Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν με τα ευρήματα της παρούσας έρευνας που έδειξαν ότι τα κορίτσια είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τα αγόρια και ότι οι έφηβοι που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τουλάχιστον 2 ώρες τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης και γενικά το διαδίκτυο με παράλληλη καθημερινή χρήση του κινητού τους τηλεφώνου για να αποκτήσουν πρόσβαση σε αυτό εμφάνισαν διπλάσιες πιθανότητες να έχουν δεχθεί διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους που τα χρησιμοποιούσαν λιγότερη ώρα ή δεν χρησιμοποιούσαν το κινητό τους σχεδόν ποτέ για την πρόσβαση στο διαδίκτυο.

2.5.7 Ισπανία

Η Ισπανία ήταν η χώρα όπου παρουσιάστηκε το χαμηλότερο ποσοστό επιπολασμού διαδικτυακού εκφοβισμού ανάμεσα στις χώρες που μελετήθηκαν στην παρούσα έρευνα. Στην επικράτειά της έχει πραγματοποιηθεί αρκετά εκτενής έρευνα όσον αφορά το διαδικτυακό εκφοβισμό και μάλιστα τα περισσότερα δημοσιευμένα άρθρα στην Ευρώπη σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα προέρχονται από εκεί (39). Σύμφωνα όμως με μία συστηματική ανασκόπηση που δημοσιεύτηκε το 2016 όπου εξετάστηκαν όλες οι μελέτες που έχουν διεξαχθεί στην Ισπανία σχετικά με το φαινόμενο του διαδικτυακού εκφοβισμού τα αποτελέσματα των ερευνών παρουσιάζουν μεγάλη μεταβλητότητα (44). Όπως εξήγησαν οι μελετητές αυτή η μεταβλητότητα παρατηρήθηκε κυρίως λόγω διαφορών στη μεθοδολογία των ερευνών και συγκεκριμένα στα εργαλεία μέτρησης του διαδικτυακού εκφοβισμού καθώς σε κάποιες έγινε χρήση ερωτηματολογίου ενώ σε κάποιες άλλες τέθηκε μόνο μία ερώτηση (44). Για το λόγο αυτό υπολόγισαν τη μέση επικράτηση της θυματοποίησης ξεχωριστά για τις δύο αυτές περιπτώσεις. Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας συμφωνούν με αυτά της συστηματικής ανασκόπησης αφού η μέση επικράτηση μεταξύ των μελετών που υιοθετούσαν για τη μέτρηση του επιπολασμού μόνο μια ερώτηση, όπως έγινε και στην παρούσα έρευνα, ήταν πολύ κοντά στον επιπολασμό που βρέθηκε στα αποτελέσματα μας και θεωρήθηκε γενικά χαμηλός. Παρόμοια, στην έρευνα της EU Kids Online η Ισπανία ήταν από τις χώρες με τον χαμηλότερο επιπολασμό διαδικτυακού εκφοβισμού όπως και στην παρούσα έρευνα και χαμηλότερα από τον Ευρωπαϊκό μέσο όρο (49, 50). Τα ποσοστά της έρευνας της EU Kids Online ήταν αρκετά χαμηλότερα από αυτά που βρέθηκαν στην παρούσα έρευνα, που όμως όπως έχει προαναφερθεί αυτό εξηγείται από τις μεθοδολογικές διαφορές, ωστόσο, όσον αφορά στην κατάταξη της σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες τα ευρήματα των δύο ερευνών συμφωνούν.

Η Ισπανία είναι μια χώρα που έχουν παρατηρηθεί μεσαία επίπεδα χρήσης του διαδικτύου και αναλόγως μεσαία επίπεδα έκθεσης σε διαδικτυακούς κινδύνους (49, 50, 125). Ο μέσος χρόνος χρήσης του διαδικτύου είναι χαμηλότερος από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, το ποσοστό των παιδιών που χρησιμοποιούν το διαδίκτυο στο δικό τους υπνοδωμάτιο είναι ένα από τα χαμηλότερα που σημειώθηκαν ανάμεσα στις χώρες που συμμετείχαν και το ποσοστό των εφήβων που έχουν δημιουργήσει και χρησιμοποιούν το δικό τους προφίλ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης είναι κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (125). Παράλληλα, οι περισσότεροι γονείς στην Ισπανία αναφέρουν πως κάνουν χρήση τεχνικών περιοριστικής αλλά και ενεργής διαμεσολάβησης (125). Στην χαμηλή χρήση του διαδικτύου πιθανόν να οφείλεται ο υπολογισμός του πολύ χαμηλού επιπολασμού του

διαδικτυακού εκφοβισμού σε αυτή τη χώρα αν αναλογιστούμε πως στην παρούσα έρευνα οι έφηβοι που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τουλάχιστον 2 ώρες τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης και γενικά το διαδίκτυο είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με όσους τα χρησιμοποιούσαν μικρότερα χρονικά διαστήματα. Ακόμα, σύμφωνα με τα ευρήματα μας, το ποσοστό διαδικτυακού εκφοβισμού ήταν σημαντικά υψηλότερο μεταξύ των εφήβων που χρησιμοποιούσαν καθημερινά τον προσωπικό τους φορητό υπολογιστή για να αποκτήσουν πρόσβαση στο διαδίκτυο σε σύγκριση με τα παιδιά που δεν τον χρησιμοποιούσαν ποτέ, ενώ η καθημερινή χρήση του κινητού για πρόσβαση στο διαδίκτυο διπλασίασε τη πιθανότητα να αντιμετωπίσουν τα παιδιά κάποιο επεισόδιο διαδικτυακού εκφοβισμού, συγκριτικά με εκείνα που δεν το χρησιμοποιούσαν ποτέ.

Πολλές έρευνες στην Ισπανία έχουν διερευνήσει την συσχέτιση του διαδικτυακού εκφοβισμού με ένα πλήθος μεταβλητών. Πιο αναλυτικά, παρόμοια με τα ευρήματα της παρούσας έρευνας έχει αποδειχτεί σε έρευνες που έχουν διεξαχθεί σε Ισπανικό πληθυσμό ότι ο διαδικτυακός εκφοβισμός συνδέεται άμεσα με εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα (131, 132). Μάλιστα, στα αποτελέσματά μας οι βαθμολογίες των παιδιών στις κλίμακες εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων βρέθηκαν να σχετίζονται με το διαδικτυακό εκφοβισμό ανεξάρτητα από την επίδραση άλλων μεταβλητών. Ακόμα, πολλές έρευνες υποστηρίζουν την αυξημένη πιθανότητα των κοριτσιών να δεχθούν διαδικτυακό εκφοβισμό στην Ισπανία (47, 48, 131) και ενώ και στην παρούσα έρευνα τα κορίτσια είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τα αγόρια, το φύλο δεν κατάφερε να αποδειχθεί ότι συσχετίζεται με το διαδικτυακό εκφοβισμό ανεξάρτητα από την επίδραση άλλων μεταβλητών. Το συγκεκριμένο εύρημα είναι σύμφωνο με αποτελέσματα ερευνών που υποστηρίζουν τη χαμηλή προβλεπτική ισχύ του φύλου στην πιθανότητα της διαδικτυακής θυματοποίησης (133).

2.6 Διαδικτυακή θυματοποίηση σε σχέση με δημογραφικά και ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά

2.6.1 Φύλο και ηλικία

Στην παρούσα έρευνα το φύλο προέκυψε ως σημαντικός παράγοντας στις μονοπαραγοντικές αναλύσεις για πέντε από τις επτά χώρες με τα κορίτσια να εμφανίζουν σημαντικά υψηλότερα ποσοστά διαδικτυακής θυματοποίησης, δεν κατέστη δυνατό όμως να παρουσιαστεί ανάλογη στατιστική σημαντικότητα και στις πολυπαραγοντικές αναλύσεις παρά μόνο σε μία χώρα, την Ολλανδία. Συνεπώς, συμπεραίνουμε ότι το φύλο δεν συσχετίζεται με τον διαδικτυακό εκφοβισμό ανεξάρτητα από την επίδραση άλλων μεταβλητών γεγονός στο οποίο πιθανόν να οφείλει την ύπαρξή της η ασυμφωνία των αποτελεσμάτων. Η συγκριτική προσέγγιση των παραγόντων κινδύνου σε εθνικό επίπεδο στην υπό εξέταση ηλικιακή ομάδα υποδεικνύει ότι όσον αφορά τις διαφορές μεταξύ των δύο φύλων, τα αποτελέσματα από την πλειονότητα των χωρών συμφωνούν με την προηγούμενη βιβλιογραφία όπου δεν έχει προκύψει στατιστικά σημαντική συσχέτιση του φύλου με τον διαδικτυακό εκφοβισμό, αποδεικνύοντας ότι τόσο τα κορίτσια όσο και τα αγόρια μπορεί να είναι αποδέκτες επιθετικών συμπεριφορών στο διαδίκτυο. Ως εκ τούτου, είναι επιτακτική η ανάγκη να αναπτυχθούν μέτρα πρόληψης που να αναγνωρίζουν τα μέλη και των δύο φύλων ως πιθανά θύματα του εκφοβισμού στο διαδίκτυο.

Η Ολλανδία υπήρξε η μόνη χώρα στην οποία το φύλο εμφανίστηκε ως ανεξάρτητος παράγοντας που συσχετίζεται με το διαδικτυακό εκφοβισμό. Μάλιστα, τα κορίτσια ήταν δύο φορές πιο πιθανό να βιώσουν τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τα αγόρια ενώ σύμφωνα με παλαιότερες έρευνες διαπιστώνεται ότι τα κορίτσια στην Ολλανδία αντιμετωπίζουν την διαδικτυακή θυματοποίηση πιο αρνητικά από τα αγόρια (117) και είναι πιθανό τα υψηλότερα επίπεδα που παρατηρήθηκαν να οφείλονται στη χρήση των λέξεων "βλαβερός" και "άσχημος" που χρησιμοποιήθηκαν στην ερώτηση σχετικά με τη μέτρηση της διαδικτυακής θυματοποίησης. Έτσι λοιπόν παρατηρούμε μία ιδιαιτερότητα στην κουλτούρα της χώρας αυτής που μπορεί να ευθύνεται για τη διαφοροποίηση των αποτελεσμάτων σχετικά με το φύλο ως παράγοντα κινδύνου συγκριτικά με τις άλλες χώρες.

Όσον αφορά το ρόλο που διαδραματίζει η ηλικία στη διαδικτυακή θυματοποίηση, μόνο σε μία χώρα, τη Ρουμανία, παρατηρήθηκε στατιστικά σημαντική σχέση τόσο στην μονοπαραγοντική ανάλυση όσο και στην πολυπαραγοντική ανάλυση. Η επιλογή του ηλικιακού δείγματος δύναται

να συνέβαλε στη διαμόρφωση αυτού του αποτελέσματος, στην έλλειψη δηλαδή στατιστικά σημαντικής συσχέτισης της ηλικίας με το διαδικτυακό εκφοβισμό στις υπόλοιπες έξι χώρες, αφού όπως έχει προαναφερθεί από την ανάλυση πολλών ερευνών έχει προκύψει ότι στις μεγαλύτερες ηλικίες τα παιδιά είναι πιθανότερο να δεχθούν διαδικτυακό εκφοβισμό και το δείγμα στην παρούσα έρευνα μελέτησε εφήβους ηλικίας 14-17 χρονών και με βάση τα προηγούμενα είχαν αυξημένη πιθανότητα διαδικτυακής θυματοποίησης. Για την Ρουμανία, όπως προαναφέρθηκε, η ηλικία προέκυψε ως στατιστικά σημαντικός παράγοντας επίδρασης του διαδικτυακού εκφοβισμού ιδιαίτερα στους νεότερους εφήβους ηλικίας 14-15,9 ετών όπου εντοπίζονταν σημαντικά αυξημένες πιθανότητες να υποστούν διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους μεγαλύτερους εφήβους ηλικίας από 16-17,9. Το γεγονός αυτό ίσως να οφείλεται αφενός στα υψηλά επίπεδα χρήσης του διαδικτύου σε συνδυασμό με την έλλειψη ψηφιακής παιδείας σχετικά με την ασφαλή πλοήγηση στο διαδίκτυο και των κινδύνων που η χρήση του επιφέρει και αφετέρου στην έλλειψη ανάπτυξης ψηφιακών δεξιοτήτων (117) που καθιστά τους νεαρούς περισσότερο ευάλωτους και εκτεθειμένους στους κινδύνους σε αντίθεση με τους μεγαλύτερους που λόγω της μακρόχρονης εμπειρίας ανέπτυξαν περισσότερες δεξιότητες και γνωρίζουν καλύτερα πως να προφυλάσσονται από τους διαδικτυακούς κινδύνους.

2.6.2 Εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα

Σύμφωνα με τα ευρήματα, σε όλες τις χώρες συσχετίστηκαν σημαντικά τα εσωτερικευμένα προβλήματα με την πιθανότητα του διαδικτυακού εκφοβισμού τόσο στις μονοπαραγοντικές όσο και στις πολυπαραγοντικές αναλύσεις, με εξαίρεση την Γερμανία όπου τα παιδιά δεν συμπλήρωσαν το σχετικό ερωτηματολόγιο. Πιο συγκεκριμένα συσχετίζονταν σημαντικά με τα εσωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών να δεχθούν διαδικτυακό εκφοβισμό σε όλες τις χώρες που αναλύθηκαν. Αυτά τα αποτελέσματα συμφωνούν με ευρήματα παλαιότερων ερευνών όπου υποστηρίχθηκε επανειλημμένα ότι τα άτομα που βιώνουν εσωτερικευμένα προβλήματα όπως, κοινωνικό άγχος, χαμηλή αυτοεκτίμηση, κατάθλιψη, αυτοκτονικό ιδεασμό, διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να βιώσουν διαδικτυακό εκφοβισμό (34, 79, 84, 95). Παράλληλα συμφωνούν και με παλαιότερες έρευνες που έχουν συσχετίσει τα εσωτερικευμένα προβλήματα με τις συνέπειες του διαδικτυακού εκφοβισμού (97, 98, 99, 101, 102, 104, 106-108). Όπως έχει προαναφερθεί η σχέση αυτή είναι αμφίδρομη (134) και από τη μία πλευρά, οι έφηβοι που αντιμετωπίζουν συναισθηματικές δυσκολίες μπορεί να έχουν μεγαλύτερη πιθανότητα να αντιληφθούν μια συμπεριφορά ως επιβλαβή, ή μπορεί να θεωρηθούν ευάλωτοι και να παρενοχληθούν λόγω αυτού,

αλλά από την άλλη μπορεί επίσης να εκδηλώσουν τέτοια αρνητικά συναισθήματα ως απάντηση στην επιθετική συμπεριφορά (96).

Επιπλέον, στην παρούσα μελέτη, τα εξωτερικευμένα προβλήματα συσχετίζονταν με αυξημένες πιθανότητες διαδικτυακής θυματοποίησης σε όλες τις χώρες που εξετάστηκαν με βάση τις μονοπαραγοντικές αναλύσεις και δεν επετεύχθη να συσχετιστούν ανεξάρτητα από άλλες μεταβλητές με τον διαδικτυακό εκφοβισμό με βάση τις πολυπαραγοντικές αναλύσεις, μόνο στη Ρουμανία. Ομοίως, τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με αυτά παλαιότερων ερευνών που έχουν δείξει ότι τα εξωτερικευμένα προβλήματα όπως η χρήση ναρκωτικών ουσιών και οι παραβατικές συμπεριφορές μπορεί να αποτελούν παράγοντα κινδύνου για τον διαδικτυακό εκφοβισμό αφού δεν είναι αποδεκτές από το κοινωνικό σύνολο και συσχετίζονται με τη συναναστροφή με αντικοινωνικούς συνομηλίκους που έχει βρεθεί ότι αυξάνει τον κίνδυνο θυματοποίησης (96). Ακόμα, σύμφωνα με έρευνες που υποστηρίζουν ότι η συσχέτιση αυτή αφορά τα εξωτερικευμένα προβλήματα ως αποτελέσματα του διαδικτυακού εκφοβισμού αφού οι νέοι στην προσπάθεια τους να διαχειριστούν τα αρνητικά συναισθήματα που τους προκαλεί ο εκφοβισμός είναι πιθανό να στραφούν στη χρήση ουσιών και υιοθέτηση παραβατικών συμπεριφορών (97, 99, 100, 115), επομένως παρατηρείται και σε αυτό το σημείο μια αμφίδρομη σχέση, την οποία επιβεβαιώνουν τα ευρήματα μας.

2.7 Η χρήση του διαδικτύου και ο διαδικτυακός εκφοβισμός

Τόσο η ημερήσια χρήση του διαδικτύου όσο και η ημερήσια χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης συσχετίστηκαν σημαντικά στις μονοπαραγοντικές αναλύσεις σε όλες τις χώρες που μελετήθηκαν. Συγκεκριμένα, από τα ευρήματα προέκυψε ότι τα παιδιά που χρησιμοποιούσαν το διαδίκτυο ή τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για τουλάχιστον 2 ώρες την ημέρα είχαν σημαντικά περισσότερες πιθανότητες να υποστούν διαδικτυακή θυματοποίηση σε σύγκριση με τα παιδιά που τα χρησιμοποιούσαν λιγότερο από 2 ώρες ημερησίως. Όμως, σύμφωνα με τις πολυπαραγοντικές αναλύσεις η χρήση του διαδικτύου για περισσότερες από 2 ώρες την ημέρα προέκυψε ως παράγοντας κινδύνου για τον διαδικτυακό εκφοβισμό μόνο στη Ρουμανία και παρόμοια οι πιθανότητες της διαδικτυακής θυματοποίησης αυξήθηκαν, ανεξάρτητα από άλλες μεταβλητές, μόνο στη Ρουμανία, τη Γερμανία και την Πολωνία όταν η ημερήσια χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης που ανέφεραν τα παιδιά ήταν παραπάνω από 2 ώρες. Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν με παλαιότερα ευρήματα σχετικά με την αυξημένη χρήση του διαδικτύου και την

αυξημένη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ως παράγοντες κινδύνου για την διαδικτυακή θυματοποίηση (34, 49,). Όταν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης γίνονται βασικό μέσο επικοινωνίας στο πλαίσιο των σχέσεων, γίνονται επίσης όχημα για την επίλυση προβλημάτων και την έκφραση διαπροσωπικής επιθετικότητας (89). Αξιοσημείωτη παρατήρηση αποτελεί ότι η στατιστική σπουδαιότητα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στην αύξηση της πιθανότητας θυματοποίησης στον κυβερνοχώρο εμφανίστηκε σε χώρες με υψηλά ποσοστά εκφοβισμού στον κυβερνοχώρο και όχι σε χώρες με χαμηλότερα ποσοστά, παρά την υψηλή χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και σε αυτές όπως για παράδειγμα στην Ολλανδία και την Ισπανία (117), γεγονός που μπορεί να οφείλεται στην επιτυχημένη ενσωμάτωση του διαδικτύου στην καθημερινή ζωή αλλά και στις υψηλές δεξιότητες που ανέφεραν τα παιδιά σε αυτές τις χώρες.

Τέλος, ο γονεϊκός έλεγχος σχετικά με τον χρόνο που αφιερώνουν τα παιδιά στο διαδίκτυο συσχετίστηκε σημαντικά σε μονοπαραγοντικές αναλύσεις σε τέσσερις από τις επτά χώρες, στη Ρουμανία, στην Πολωνία, στην Γερμανία και στην Ολλανδία, ενώ στις πολυπαραγοντικές αναλύσεις συσχετίστηκε σημαντικά μόνο στην Πολωνία. Συγκεκριμένα, οι έφηβοι στους οποίους οι γονείς τους επισημαίνουν συχνά ή πολύ συχνά το πόσο έπρεπε να είναι το επιτρεπόμενο χρονικό διάστημα παραμονής στο διαδίκτυο είχαν δεχθεί σε σημαντικά υψηλότερο ποσοστό διαδικτυακό εκφοβισμό σε σύγκριση με τους εφήβους των οποίων οι γονείς τους δεν τους ανέφεραν ποτέ ή σπάνια πόση ώρα να μείνουν στο ίντερνετ. Αυτά τα ευρήματα είναι επίσης σύμφωνα με την βιβλιογραφία σχετικά με την διαμεσολάβηση των γονιών στις δραστηριότητες των παιδιών στο διαδίκτυο. Πιο αναλυτικά, αναφέρεται ότι η ενεργή διαμεσολάβηση είναι προστατευτικός παράγοντας ενάντια στη διαδικτυακή θυματοποίηση (92) αλλά η περιοριστική διαμεσολάβηση, που μετρήθηκε και στην παρούσα έρευνα, μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να αυξήσει την πιθανότητα τις διαδικτυακής θυματοποίησης (89), λόγω έλλειψης εμπιστοσύνης στη σχέση γονέα-παιδιού που δυσχεραίνει την επικοινωνία μεταξύ τους και σε περίπτωση που το παιδί αντιμετωπίσει μία τέτοια κατάσταση στο διαδίκτυο είναι πιο διστακτικό να την αποκαλύψει στο γονέα, πιθανόν για να μην αυξηθεί περαιτέρω ο έλεγχος (77).

2.8 Δυνατά σημεία και περιορισμοί και της έρευνας

Η παρούσα μελέτη χαρακτηρίζεται από καινοτομία όσον αφορά στην παροχή εκτιμήσεων για την διαδικτυακή θυματοποίηση σε επτά ευρωπαϊκές χώρες αυτής της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας. Επιπλέον, η μελέτη αυτή εντοπίζει παράγοντες που συσχετίζονται με αυξημένες πιθανό-

τητες της διαδικτυακής θυματοποίησης, συμπεριλαμβανομένων δημογραφικών, κοινωνικοοικονομικών και ψυχοκοινωνικών χαρακτηριστικών και επιτρέπει τη διαπολιτισμική σύγκριση των αποτελεσμάτων. Ακόμα, στα δυνατά σημεία αυτής της έρευνας συγκαταλέγονται η μέθοδος δειγματοληψίας από συγκεκριμένα μεγάλα εθνικά αντιπροσωπευτικά δείγματα, η ανωνυμία και το γεγονός ότι ακολουθήθηκαν τα ίδια πρότυπα και οι ίδιες μεθοδολογικές διαδικασίες σε όλες τις χώρες που μελετήθηκαν. Τέλος, το γεγονός ότι δεν χρησιμοποιήθηκε η λέξη διαδικτυακός εκφοβισμός, αλλά μόνο μία περιγραφή του φαινομένου προσδίδει στην εγκυρότητα και αξιοπιστία της έρευνας, αφού μειώνεται το συστηματικό σφάλμα κοινωνικής αποδοχής (social desirability bias) και αποφεύγονται περιορισμοί και αποκλίσεις της έννοιας στις μεταφράσεις.

Ωστόσο, στη μελέτη μας εμφανίζονται επίσης και ορισμένοι περιορισμοί. Συγκεκριμένα, η συγχρονική φύση της έρευνας (cross-sectional design) δεν μας επιτρέπει να συμπεράνουμε αιτιότητα μεταξύ των μεταβλητών, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των εσωτερικευμένων και εξωτερικευμένων προβλημάτων που μπορούμε μόνο να υποστηρίξουμε μια σημαντική συσχέτιση με την διαδικτυακή θυματοποίηση, χωρίς όμως να είναι ξεκάθαρο αν τα προβλήματα αυτά αφορούν τα αίτια ή τα αποτελέσματα της θυματοποίησης. Ακόμα, όπως έχει διατυπωθεί η μέτρηση του διαδικτυακού εκφοβισμού με μία μόνο ερώτηση μπορεί να επιφέρει λιγότερο έγκυρα αποτελέσματα σε σύγκριση με τη μέτρηση με χρήση ερωτηματολογίου αποτελούμενο από περισσότερες από μια ερωτήσεις για το φαινόμενο (42), όμως στην παρούσα έρευνα κάτι τέτοιο θα ήταν δύσκολο να επιτευχθεί καθώς οι μαθητές κλήθηκαν να απαντήσουν σε ερωτήσεις σχετικές με διάφορες συμπεριφορές κινδύνου στο διαδίκτυο, σε γενικές ερωτήσεις σχετικές με τη χρήση του διαδικτύου, την οικογενειακή κατάσταση, την εκτίμηση των προβλημάτων συμπεριφοράς και των συναισθηματικών προβλημάτων και όχι μόνο σε ερωτήσεις σχετικές με το φαινόμενο του διαδικτυακού εκφοβισμού. Έτσι, η επιλογή επιπλέον ερωτηματολογίου για τη μέτρηση του διαδικτυακού εκφοβισμού πιθανόν να αύξανε σημαντικά το χρόνο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου και να κούραζε τα παιδιά με αποτέλεσμα να απαντούν χωρίς να διαβάζουν τις ερωτήσεις ή να αφήνουν αναπάντητες ερωτήσεις, όπως έχει παρατηρηθεί ότι συμβαίνει συχνά σε έρευνες όπου γίνεται χρήση μεγάλης έκτασης ερωτηματολογίων. Επιπλέον, η πάροδος πέντε ετών από τη διεξαγωγή της έρευνας, αυξάνει την πιθανότητα η τρέχουσα έκταση του φαινομένου να διαφοροποιείται σε σχέση με την εικόνα κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας ειδικά αν λάβουμε υπόψη μας τις ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις στο Διαδίκτυο και ιδιαίτερα στις τεχνολογίες κινητής επικοινωνίας. Τέλος, όπως συμβαίνει με όλες σχεδόν τις έρευνες των οποίων η συλλογή δεδομένων λαμβάνει χώρα εντός του σχολικού περιβάλλοντος έτσι και στην παρούσα έρευνα

τα δεδομένα συλλέχθηκαν μόνο από όσους μαθητές ήταν παρόντες την ημέρα του διαμοιρασμού των ερωτηματολογίων προς συμπλήρωση με πιθανή την ενδεχόμενη απουσία από το δείγμα μαθητών που έχουν αντιμετωπίσει κάποια στιγμή εκφοβισμό. Άλλωστε έχει αναφερθεί ότι οι μαθητές που αντιμετωπίζουν τέτοια περιστατικά τείνουν να απουσιάζουν συχνότερα από τα μαθήματά τους (116), γεγονός που στην προκειμένη περίπτωση μπορεί να επηρεάζει τα αποτελέσματα.

2.9 Προτάσεις για μελλοντικές έρευνες

Αρχικά, κρίνεται αναγκαία η υιοθέτηση ενός οικουμενικού ορισμού που θα περιγράφει επαρκώς το φαινόμενο του διαδικτυακού εκφοβισμού και θα συμπεριλαμβάνει όλο το φάσμα των συμπεριφορών που αφορά. Επιπροσθέτως, εξίσου σημαντική είναι η ύπαρξη μιας συμφωνίας σχετικής με τα σημεία αποκοπής (cut off points) που καθορίζουν πότε ένα παιδί χαρακτηρίζεται ως θύμα του διαδικτυακού εκφοβισμού. Με άλλα λόγια, μέχρι στιγμής επαφίεται στην κρίση των ερευνητών αν θα θεωρήσουν θύματα του διαδικτυακού εκφοβισμού όσα παιδιά βιώνουν αυτήν την συμπεριφορά μία ή δύο φορές την εβδομάδα, τον μήνα, καθημερινά ή ακόμα και αν την έχουν βιώσει κάποια στιγμή στη ζωή τους περιστασιακά. Το γεγονός αυτό περιορίζει την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικών με τον πραγματικό επιπολασμό σε μια χώρα σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο και κατ' επέκτασιν δυσχεραίνει την άντληση πληροφοριών σχετικά με την εξέλιξη του ίδιου του φαινομένου σε αυτήν.

Επιπλέον, θα παρουσίαζε αρκετό ενδιαφέρον να μελετηθούν περαιτέρω οι συμπεριφορές των παιδιών που πιθανόν να συμβάλλουν στη μείωση των αρνητικών επιπτώσεων του διαδικτυακού εκφοβισμού. Με άλλα λόγια, μια εκτενέστερη ανάλυση των στρατηγικών αντιμετώπισης που χρησιμοποιούνται από τα παιδιά που έχουν πέσει θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού και η εύρεση των περισσότερο αποτελεσματικών για την αντιμετώπιση του προβλήματος. Τέλος, υποστηρίζεται ότι οι μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να επωφεληθούν σημαντικά από τη διαπολιτισμική μελέτη της θυματοποίησης στο διαδίκτυο. Συγκεκριμένα, οι διακρατικές διαφορές στον επιπολασμό του διαδικτυακού εκφοβισμού θα μπορούσαν να εξεταστούν μέσω των πολιτιστικών διαφορών σε επίπεδο κοινωνίας χρησιμοποιώντας τις πολιτιστικές διαστάσεις του Hofstede που έχουν προταθεί από πολλούς μελετητές (41, 64, 118). Περισσότερες μεταβλητές που θα μπορούσαν να εξεταστούν στο πλαίσιο της ανάλυσης των διακρατικών διαφορών αποτελούν η πολιτική και οικονομική σταθερότητα της χώρας, τα ποσοστά εγκληματικότητας και η γενική

στάση της εκάστοτε χώρας απέναντι στα φαινόμενα βίας, η ανοχή στην διαφορετικότητα, την υποστήριξη των μειονοτήτων και την αντιμετώπιση των αγχογόνων καταστάσεων.

2.10 Συμπεράσματα

Η παρούσα έρευνα μελέτησε τον επιπολασμό του διαδικτυακού εκφοβισμού και εντόπισε ορισμένους παράγοντες που σχετίζονται με την θυματοποίηση σε επτά ευρωπαϊκές χώρες, αναλύοντας τα αποτελέσματα με βάση σημαντικές διαπολιτισμικές διαφορές. Γενικά, διαπιστώθηκε ότι η διαδικτυακή θυματοποίηση είναι ένα πρόβλημα μεγάλης εμβέλειας, το οποίο αφορά κατά μέσο όρο περίπου έναν στους πέντε ευρωπαίους νέους που συμμετείχαν στην έρευνα. Παρόλα αυτά, το φαινόμενο αυτό ήταν αρκετά διαφοροποιημένο μεταξύ των χωρών τόσο σε επίπεδο επιπολασμού όσο και στους παράγοντες που συσχετίστηκαν με αυτό, όπως προέκυψαν από τα αποτελέσματα.

Η απουσία διαπολιτισμικών μελετών που διερευνούν τον ρόλο μεταβλητών στην πιθανότητα επικράτησης της διαδικτυακής θυματοποίησης καθιστά τα ευρήματα της παρούσας έρευνας ιδιαίτερα χρήσιμα στην ερμηνεία των διαφορετικών παραγόντων που συνδέονται με τη διαδικτυακή θυματοποίηση σε επίπεδο κάθε χώρας. Επιπλέον, παρέχουν σημαντικές πληροφορίες τόσο για κλινικές όσο και για εκπαιδευτικές ρυθμίσεις. Πιο αναλυτικά, στην παρούσα έρευνα αναγνωρίζεται η σημαντική και ανεξάρτητη από άλλους παράγοντες σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με ψυχοκοινωνικά προβλήματα γεγονός που αναδεικνύει ως επιτακτική την ανάγκη για υποστήριξη των θυμάτων του εκφοβισμού αλλά και την προσαρμοσμένη παρέμβαση που θα στοχεύει σε αυτόν τον πληθυσμό. Επιπλέον, σχετικά με τις εκπαιδευτικές ρυθμίσεις, είναι προφανές από την αξιολόγηση των ευρημάτων ότι το εκπαιδευτικό περιβάλλον μπορεί να επωφεληθεί σημαντικά από την ενσωμάτωση της τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνίας στα προγράμματα σπουδών, ειδικά σε χώρες όπου η χρήση του διαδικτύου παρουσιάζει ραγδαία ανάπτυξη. Τέλος, στα προγράμματα παρέμβασης και πρόληψης θα ήταν σημαντικό να συμπεριληφθούν η εκπαίδευση των γονέων σχετικά με την ενεργή διαμεσολάβηση στις διαδικτυακές δραστηριότητες του παιδιού, η προώθηση της ορθής χρήσης των τεχνολογιών επικοινωνίας και διασύνδεσης αιχμής, σε συνδυασμό με την καλλιέργεια των ψηφιακών δεξιοτήτων των παιδιών.

Βιβλιογραφία

1. Donegan, R. (2012). Bullying and cyberbullying: History, statistics, law, prevention and analysis. *The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 3(1), 33-42.
2. Allanson, P. B., Lester, R. R., & Notar, C. E. (2015). A history of bullying. *International Journal of Education and Social Science*, 2(12), 31-36.
3. Koo, H. (2007). A timeline of the evolution of school bullying in differing social contexts. *Asia Pacific Education Review*, 8(1), 107-116.
4. Hendry, J. (1989). *Becoming Japanese: The world of the pre-school child*. Honolulu, Hawaii: University of Hawaii Press.
5. d'Cruze, S., & Crewe, I. (2014). *Everyday Violence in Britain, 1850-1950: gender and class*. London, England: Routledge.
6. Hughes, T. (1913). *Tom Brown's Schooldays*. London: Charles H. Kelly.
7. What is bullying. (1862, August, 6). *The Times*, Col. F, p. 8.
8. Bullying at King's college school. (1885, April, 27). *The Times*, Col. E., p. 7.
9. United Nations (1948). Event for human rights: Adoption by the General Assembly of the convention on the prevention and punishment of the crime of genocide. New York: United Nations.
10. Geen, R. G., & Donnerstein, E. I. (1983). *Aggression: theoretical and empirical reviews. Vol. 1. Theoretical and methodological issues*. New York: Academic Press
11. Burk, F. L. (1897). Teasing and bullying. *The Pedagogical Seminary*, 4(3), 336-371
12. Morgan, J. B. (1952). *The psychology of unadjusted school children*. New York: MacMillan.
13. Greenberg, B. (1969). *School vandalism: A national dilemma*. California: Menlo Park.
14. Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: bullies and whipping boys*. Washington DC: Hemisphere press.
15. Violence Prevention Works. (2018). A brief history of the Olweus bullying prevention program. Retrieved from http://www.violencepreventionworks.org/public/olweus_history.page

16. Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M., & Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior*, 18(2), 117-127.
17. Rigby, K., & Slee, P. T. (1993). Children's attitudes towards victims. In D.P. Tattum (Ed.) *Understanding and managing bullying* (pp. 119-135). London: Heinemann Books.
18. Vossekuil, B., Fein, R. A., Reddy, M., Borum, R., & Modzeleski, W. (2002). *The final report and findings of the Safe School Initiative*. Washington, DC: US Secret Service and Department of Education.
19. Subrahmanyam, K., & Greenfield, P. M. (2008). Virtual worlds in development: Implications of social networking sites. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29(6), 417-419.
20. Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2011). Cyberbullying: A review of the legal issues facing educators. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 55(2), 71-78.
21. Henderson, A. M. (2009). High-tech words do hurt: A modern makeover expands Missouri's harassment law to include electronic communications. *Missouri Law Review*, 74(2), 379-398.
22. Harper, D. (2008, October 10). *Online etymology dictionary*. Retrieved from http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=bully&searchmode=none
23. Smith, P. K., Cowie, H., Olafsson, R. F., & Liefhoghe, A. P. (2002). Definitions of bullying: A comparison of terms used, and age and gender differences, in a fourteen-country international comparison. *Child Development*, 73(4), 1119-1133.
24. Olweus, D. (1994). Bullying at school: basic facts and effects of a school-based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(7), 1171-1190.
25. Cowie, H., & Jennifer, D. (2008). *New perspectives on bullying*. London, England: McGraw-Hill Education (UK).
26. National Centre Against Bullying. (2018). Definition of bullying. Retrieved from <https://www.ncab.org.au/bullying-advice/bullying-for-parents/definition-of-bullying/>

27. Srabstein, J. C., & Leventhal, B. L. (2010). Prevention of bullying-related morbidity and mortality: a call for public health policies. *Bulletin of the World Health Organization*, 88, 403-403.
28. Wang, J., Iannotti, R. J., & Nansel, T. R. (2009). School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber. *Journal of Adolescent Health*, 45(4), 368-375.
29. Lutgen-Sandvik, P., Tracy, S. J., & Alberts, J. K. (2007). Burned by bullying in the American workplace: Prevalence, perception, degree and impact. *Journal of Management Studies*, 44(6), 837-862.
30. Wither, J. K. (2004). Battling bullying in the British Army 1987–2004. *The Journal of Power Institutions in Post-Soviet Societies*. Pipss. Org, (1).
31. Ireland, J. L. (2014). *Bullying among prisoners: Evidence, research and intervention strategies*. London, England: Routledge.
32. Seeds, P. M., Harkness, K. L., & Quilty, L. C. (2010). Parental maltreatment, bullying, and adolescent depression: Evidence for the mediating role of perceived social support. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 39(5), 681-692.
33. Huitsing, G., Snijders, T. A., Van Duijn, M. A., & Veenstra, R. (2014). Victims, bullies, and their defenders: A longitudinal study of the coevolution of positive and negative networks. *Development and Psychopathology*, 26(3), 645-659.
34. Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073.
35. Center for the Digital Future at the USC Annenberg School. (2010). The 2010 Digital Future Report. Retrieved from <http://www.digitalcenter.org>
36. Anderson, E. L., Steen, E., & Stavropoulos, V. (2017). Internet use and Problematic Internet Use: A systematic review of longitudinal research trends in adolescence and emergent adulthood. *International Journal of Adolescence and Youth*, 22(4), 430-454.

37. Menesini, E., Nocentini, A., Palladino, B. E., Frisén, A., Berne, S., Ortega-Ruiz, R., ... & Naruskov, K. (2012). Cyberbullying definition among adolescents: A comparison across six European countries. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(9), 455-463.
38. Vannucci, M., Nocentini, A., Mazzoni, G., & Menesini, E. (2012). Recalling unrepresented hostile words: False memories predictors of traditional and cyberbullying. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 182-194.
39. Brochado, S., Soares, S., & Fraga, S. (2017). A scoping review on studies of cyberbullying prevalence among adolescents. *Trauma, Violence, & Abuse*, 18(5), 523-531.
40. Zych, I., Farrington, D. P., Llorent, V. J., & Ttofi, M. M. (2017). School bullying in different countries: prevalence, risk factors, and short-term outcomes. In *Protecting children against bullying and its consequences* (pp. 5-22). Springer, Cham.
41. Smith, P., & Görzig, A. (2017). Cyberbullying in schools: cross-cultural issues. Invited symposium: studies of bullying in different cultures.
42. Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073.
43. Selkie, E. M., Fales, J. L., & Moreno, M. A. (2016). Cyberbullying prevalence among US middle and high school-aged adolescents: A systematic review and quality assessment. *Journal of Adolescent Health*, 58(2), 125-133.
44. Zych, I., Ortega-Ruiz, R., & Marín-López, I. (2016). Cyberbullying: a systematic review of research, its prevalence and assessment issues in Spanish studies. *Psicología Educativa*, 22(1), 5-18.
45. Scheithauer, H., Smith, P. K., & Samara, M. (2016). Cultural issues in bullying and cyberbullying among children and adolescents: Methodological approaches for comparative research. *International Journal of Developmental Science* 10, 3-8.
46. Σιδέρης, Ν., Γιαννακοπούλου, Δ., & Χαραμής, Π. (2016) *Bullying και όμως νικιέται: Μια νέα στρατηγική για γονείς, παιδαγωγούς, παιδιά και όλους τους άλλους*. Athens, Greece: Εκδόσεις Μεταίχμιο.

47. Genta, M. L., Smith, P. K., Ortega, R., Brighi, A., Guarini, A., Thompson, F., & Calmaestra, J. (2011). Comparative aspects of cyberbullying in Italy, England, and Spain. *Cyberbullying in the global playground: Research from international perspectives*, 15-31.
48. Ortega, R., Elipe, P., Mora-Merchán, J. A., Genta, M. L., Brighi, A., Guarini, A., ... & Tippet, N. (2012). The emotional impact of bullying and cyberbullying on victims: a European cross-national study. *Aggressive Behavior*, 38(5), 342-356.
49. Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). Risks and safety on the internet: the perspective of European children: full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16-year olds and their parents in 25 countries. LSE, London: EU Kids Online 2011.
50. Lobe, B., Livingstone, S., Ólafsson, K., & Vodeb, H. (2011). Cross-national comparison of risks and safety on the internet: Initial analysis from the EU Kids Online survey of European children.
51. O'Neill, B., & Dinh, T. (2015). Mobile technologies and the incidence of cyberbullying in seven European countries: Findings from Net Children Go Mobile. *Societies*, 5(2), 384-398.
52. Glüer, M., & Lohaus, A. (2015). Frequency of victimization experiences and well-being among online, offline, and combined victims on social online network sites of German children and adolescents. *Frontiers in Public Health*, 3, 274.
53. Riebel, J. R. S. J., Jäger, R. S., & Fischer, U. C. (2009). Cyberbullying in Germany—an exploration of prevalence, overlapping with real life bullying and coping strategies. *Psychology Science Quarterly*, 51(3), 298-314.
54. Katzer, C., Fetchenhauer, D., & Belschak, F. (2009). Cyberbullying: Who are the victims? A comparison of victimization in Internet chatrooms and victimization in school. *Journal of Media Psychology*, 21(1), 25-36.
55. Antoniadou, N., & Kokkinos, C. M. (2015). A review of research on cyber-bullying in Greece. *International Journal of Adolescence and Youth*, 20(2), 185-201.
56. Floros, G. D., Siomos, K. E., Fisoun, V., Dafouli, E., & Geroukalis, D. (2013). Adolescent online cyberbullying in Greece: The impact of parental online security practices, bonding, and online impulsiveness. *Journal of School Health*, 83(6), 445-453.

57. Garmy, P., Vilhjálmsón, R., & Kristjánsdóttir, G. (2018). Bullying in school-aged children in Iceland: A cross-sectional study. *Journal of Pediatric Nursing*, 38, e30-e34.
58. Gísladóttir, N. B. *Cyberbullying among adolescents: bullies and victims associated with parental relations, online usage time and gender differences* (Doctoral dissertation).
59. Steffgen, G., Vandebosch, H., Völlink, T., Deboutte, G., & Dehue, F. (2010). Cyberbullying in the Benelux-Countries: First findings and ways to address the problem. In J. Mora-Merchan & T. Jager (Eds.) *Cyberbullying. A cross-national comparison*, (pp. 35-54). Landau: Verlag Empirische Padagogik.
60. Vandebosch, H., & Van Cleemput, K. (2009). Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims. *New Media & Society*, 11(8), 1349-1371.
61. Tomczyk, Ł. (2017). Cyberbullying in 2010 and 2015—A perspective on the changes in the phenomenon among adolescents in Poland in the context of preventive action. *Children and Youth Services Review*, 75, 50-60.
62. Vladescu, A. (2018). Social media interactions and the expression of extremist beliefs. Case study: Cyberbullying in the Romanian virtual environment. International Conference RCIC.
63. Cosma, A., Róbert, B., & Băban, A. (2015). Time trends in bullying involvement among Romanian school aged children from 2006 to 2014. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 209, 17-24.
64. Li, Q., Cross, D., & Smith, P. K. (Eds.). (2011). *Cyberbullying in the global playground: Research from international perspectives*. John Wiley & Sons.
65. Hofstede, G. (2010). Geert hofstede. National cultural dimensions.
66. Country Comparison - Hofstede Insights. (2018). Retrieved from <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison/>
67. Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2013). Social influences on cyberbullying behaviors among middle and high school students. *Journal of youth and adolescence*, 42(5), 711-722.
68. Floros, G. D., Siomos, K. E., Fisoun, V., Dafouli, E., & Geroukalis, D. (2013). Adolescent online cyberbullying in Greece: The impact of parental online security practices, bonding, and online impulsiveness. *Journal of School Health*, 83(6), 445-453.

69. Vandebosch, H., & Van Cleemput, K. (2009). Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims. *New media & society*, 11(8), 1349-1371.
70. Guarini, A., Passini, S., Melotti, G., & Brighi, A. (2012). Protective Factors on Perpetration of Bullying and Cyberbullying.
71. Menesini, E., & Spiel, C. (2012). Introduction: Cyberbullying: Development, consequences, risk and protective factors. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 163-167.
72. Del Rey, R., Lazuras, L., Casas, J. A., Barkoukis, V., Ortega-Ruiz, R., & Tsorbatzoudis, H. (2016). Does empathy predict (cyber) bullying perpetration, and how do age, gender and nationality affect this relationship? *Learning and Individual Differences*, 45, 275-281.
73. Fanti, K. A., Demetriou, A. G., & Hawa, V. V. (2012). A longitudinal study of cyberbullying: Examining risk and protective factors. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 168-181.
74. Goodboy, A. K., & Martin, M. M. (2015). The personality profile of a cyberbully: Examining the Dark Triad. *Computers in Human Behavior*, 49, 1-4.
75. Gustafsson, E. (2017). Gender differences in cyberbullying victimization among adolescents in Europe. A systematic review.
76. Barlett, C., & Coyne, S. M. (2014). A meta-analysis of sex differences in cyber-bullying behavior: The moderating role of age. *Aggressive behavior*, 40(5), 474-488.
77. Álvarez-García, D., Pérez, J. C. N., González, A. D., & Pérez, C. R. (2015). Risk factors associated with cybervictimization in adolescence. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 15(3), 226-235.
78. Li, Q. (2007). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in human behavior*, 23(4), 1777-1791.
79. Yang, S. J., Stewart, R., Kim, J. M., Kim, S. W., Shin, I. S., Dewey, M. E., ... & Yoon, J. S. (2013). Differences in predictors of traditional and cyber-bullying: a 2-year longitudinal study in Korean school children. *European child & adolescent psychiatry*, 22(5), 309-318.
80. Lapidot-Lefler, N., & Dolev-Cohen, M. (2015). Comparing cyberbullying and school bullying among school students: Prevalence, gender, and grade level differences. *Social psychology of education*, 18(1), 1-16.

81. Mishna, F., Khoury-Kassabri, M., Gadalla, T., & Daciuk, J. (2012). Risk factors for involvement in cyber bullying: Victims, bullies and bully-victims. *Children and Youth Services Review*, 34(1), 63-70.
82. Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in human behavior*, 26(3), 277-287.
83. 2 main Davis, K., & Koepke, L. (2016). Risk and protective factors associated with cyberbullying: Are relationships or rules more protective? *Learning, Media and Technology*, 41(4), 521-545.
84. Merrill, R. M., & Hanson, C. L. (2016). Risk and protective factors associated with being bullied on school property compared with cyberbullied. *BMC public health*, 16(1), 145.
85. Williams, K. R., & Guerra, N. G. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of adolescent health*, 41(6), S14-S21.
86. Wata Hemphill, S. A., & Heerde, J. A. (2014). Adolescent predictors of young adult cyberbullying perpetration and victimization among Australian youth. *Journal of Adolescent Health*, 55(4), 580-587.
87. Athanasiades, C., Baldry, A. C., Kamariotis, T., Kostouli, M., & Psalti, A. (2016). The “net” of the internet: Risk factors for cyberbullying among secondary-school students in Greece. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 22(2), 301-317.
88. Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth violence and juvenile justice*, 4(2), 148-169.
89. Mesch, G. S. (2009). Parental mediation, online activities, and cyberbullying. *CyberPsychology & Behavior*, 12(4), 387-393.
90. Sasson, H., & Mesch, G. (2014). Parental mediation, peer norms and risky online behavior among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 33, 32-38.
91. Lee, S. J. (2013). Parental restrictive mediation of children’s internet use: Effective for what and for whom? *New Media & Society*, 15(4), 466-481.
92. Cerna, A., Machackova, H., & Dedkova, L. (2016). Whom to trust: The role of mediation and perceived harm in support seeking by cyberbullying victims. *Children & Society*, 30(4), 265-277.

93. Larrañaga, E., Yubero, S., Ovejero, A., & Navarro, R. (2016). Loneliness, parent-child communication and cyberbullying victimization among Spanish youths. *Computers in Human Behavior*, 65, 1-8.
94. Lereya, S. T., Samara, M., & Wolke, D. (2013). Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: A meta-analysis study. *Child abuse & neglect*, 37(12), 1091-1108.
95. Zych, I., Ortega-Ruiz, R., & Del Rey, R. (2015). Systematic review of theoretical studies on bullying and cyberbullying: Facts, knowledge, prevention, and intervention. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 1-21.
96. Gámez-Guadix, M., Orue, I., Smith, P. K., & Calvete, E. (2013). Longitudinal and reciprocal relations of cyberbullying with depression, substance use, and problematic internet use among adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 53(4), 446-452.
97. Bottino, S. M. B., Bottino, C., Regina, C. G., Correia, A. V. L., & Ribeiro, W. S. (2015). Cyberbullying and adolescent mental health: systematic review. *Cadernos de saude publica*, 31, 463-475.
98. Schneider, S. K., O'donnell, L., Stueve, A., & Coulter, R. W. (2012). Cyberbullying, school bullying, and psychological distress: A regional census of high school students. *American journal of public health*, 102(1), 171-177.
99. Nixon, C. L. (2014). Current perspectives: the impact of cyberbullying on adolescent health. *Adolescent health, medicine and therapeutics*, 5, 143.
100. Suzuki, K., Asaga, R., Sourander, A., Hoven, C. W., & Mandell, D. (2012). Cyberbullying and adolescent mental health. *International journal of adolescent medicine and health*, 24(1), 27-35.
101. Cowie, H. (2013). Cyberbullying and its impact on young people's emotional health and well-being. *The Psychiatrist*, 37(5), 167-170.
102. Smokowski, P. R., Evans, C. B., & Cotter, K. L. (2014). The differential impacts of episodic, chronic, and cumulative physical bullying and cyberbullying: The effects of victimization on the school experiences, social support, and mental health of rural adolescents. *Violence and Victims*, 29(6), 1029-1046.

103. Gini, G., & Espelage, D. L. (2014). Peer victimization, cyberbullying, and suicide risk in children and adolescents. *Jama*, 312(5), 545-546.
104. Bonanno, R. A., & Hymel, S. (2013). Cyber bullying and internalizing difficulties: Above and beyond the impact of traditional forms of bullying. *Journal of youth and adolescence*, 42(5), 685-697.
105. Brodin Låftman, S., Modin, B., & Östberg, V. (2013). Cyberbullying and subjective health: a large-scale study of students in Stockholm, Sweden. *Children and youth services review*, 35(1), 112-119.
106. Spears, B. A., Taddeo, C. M., Daly, A. L., Stretton, A., & Karklins, L. T. (2015). Cyberbullying, help-seeking and mental health in young Australians: Implications for public health. *International journal of public health*, 60(2), 219-226.
107. Landstedt, E., & Persson, S. (2014). Bullying, cyberbullying, and mental health in young people. *Scandinavian journal of public health*, 42(4), 393-399.
108. Elgar, F. J., Napoletano, A., Saul, G., Dirks, M. A., Craig, W., Poteat, V. P., ... & Koenig, B. W. (2014). Cyberbullying victimization and mental health in adolescents and the moderating role of family dinners. *JAMA pediatrics*, 168(11), 1015-1022.
109. Messias, E., Kindrick, K., & Castro, J. (2014). School bullying, cyberbullying, or both: correlates of teen suicidality in the 2011 CDC Youth Risk Behavior Survey. *Comprehensive psychiatry*, 55(5), 1063-1068.
110. Van Geel, M., Vedder, P., & Tanilon, J. (2014). Relationship between peer victimization, cyberbullying, and suicide in children and adolescents: a meta-analysis. *JAMA pediatrics*, 168(5), 435-442.
- Bauman, S., Toomey, R. B., & Walker, J. L. (2013). Associations among bullying, cyberbullying, and suicide in high school students. *Journal of adolescence*, 36(2), 341-350.
111. Bauman, S., Toomey, R. B., & Walker, J. L. (2013). Associations among bullying, cyberbullying, and suicide in high school students. *Journal of adolescence*, 36(2), 341-350.
112. Litwiller, B. J., & Brausch, A. M. (2013). Cyber bullying and physical bullying in adolescent suicide: the role of violent behavior and substance use. *Journal of youth and adolescence*, 42(5), 675-684.

113. Bannink, R., Broeren, S., van de Looij–Jansen, P. M., de Waart, F. G., & Raat, H. (2014). Cyber and traditional bullying victimization as a risk factor for mental health problems and suicidal ideation in adolescents. *PloS one*, 9(4), e94026.
114. Sampasa-Kanyinga, H., Roumeliotis, P., & Xu, H. (2014). Associations between cyberbullying and school bullying victimization and suicidal ideation, plans and attempts among Canadian schoolchildren. *PloS one*, 9(7), e102145.
115. Goebert, D., Else, I., Matsu, C., Chung-Do, J., & Chang, J. Y. (2011). The impact of cyberbullying on substance use and mental health in a multiethnic sample. *Maternal and child health journal*, 15(8), 1282-1286.
116. Beckman, L., Hagquist, C., & Hellström, L. (2012). Does the association with psychosomatic health problems differ between cyberbullying and traditional bullying? *Emotional and behavioural difficulties*, 17(3-4), 421-434.
117. Baek, J., & Bullock, L. M. (2014). Cyberbullying: A cross-cultural perspective. *Emotional and behavioural difficulties*, 19(2), 226-238.
118. Smith, P. K., Görzig, A., & Robinson, S. (2018). Issues of cross-cultural variations in cyber bullying across Europe and beyond.
119. Bronfenbrenner U, Morris PA. The bioecological model of human development. *Handbook of child psychology* 2006.
120. Tsitsika, A., Janikian, M., Tzavela, E. C., Schoenmakers, T. M., Ólafsson, K., Halapi, E., ... & Müller, K. W. (2013). Internet use and internet addictive behaviour among European adolescents: A cross-sectional study.
121. Young, K. S. (1998). Internet addiction: The emergence of a new clinical disorder. *Cyberpsychology & behavior*, 1(3), 237-244.
122. Woelfling, K., Mueller, K. W., & Beutel, M. (2011). Reliability and validity of the Scale for the Assessment of Pathological Computer-Gaming (CSV-S). *Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie*, 61(5), 216-224.
123. Winters, K. C., Stinchfield, R. D., & Fulkerson, J. (1993). Toward the development of an adolescent gambling problem severity scale. *Journal of gambling studies*, 9(1), 63-84.

124. Achenbach, T. M., & Rescorla, L. A. (2001). Manual for the ASEBA school-age forms & profiles. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth, and Families
125. Haddon, L., & Livingstone, S. (2012). EU Kids Online: national perspectives.
126. Family Online Safety Institute. 2016. Retrieved from “<https://www.fosi.org/>”
127. Kolaitis, G., & Giannakopoulos, G. (2015). Greek financial crisis and child mental health. *The Lancet*, 386(9991), 335.
128. Grimm, P. (2010). Social desirability bias. *Wiley international encyclopedia of marketing*.
129. Ćmiel, S. (2014). Cyberbullying Legislation in Poland And Selected EU Countries. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 29-34.
130. Jacobs, N. C., Goossens, L., Dehue, F., Völlink, T., & Lechner, L. (2015). Dutch cyberbullying victims’ experiences, perceptions, attitudes and motivations related to (coping with) cyberbullying: Focus group interviews. *Societies*, 5(1), 43-64.
131. Ortega R, Elipe P, Mora-Merchán JA, Calmaestra J, Vega E. The emotional impact on victims of traditional bullying and cyberbullying: a study of Spanish adolescents. *Z Psychol*. 2009; 217:197–204.
132. Sánchez, F. C., Romero, M. F., Navarro-Zaragoza, J., Ruiz-Cabello, A. L., Frantzisko, O. R., & Maldonado, A. L. (2016). Prevalence and patterns of traditional bullying victimization and cyber-teasing among college population in Spain. *BMC public health*, 16(1), 176.
133. Del Rey, R., Elipe, P., & Ortega-Ruiz, R. (2012). Bullying and cyberbullying: Overlapping and predictive value of the co-occurrence. *Psicothema*, 24(4), 608-613.
134. Tsitsika, A., Janikian, M., Wójcik, S., Makaruk, K., Tzavela, E., Tzavara, C., ... & Richardson, C. (2015). Cyberbullying victimization prevalence and associations with internalizing and externalizing problems among adolescents in six European countries. *Computers in Human Behavior*, 51, 1-7.
135. Ανδρέου, Ε., & Smith, P.K. (2002). Το φαινόμενο “bullying” στο χώρο του σχολείου και η άσκηση σωματικής και ψυχολογικής βίας από συνομηλίκους. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 34, 9-25.

VII) Περίληψη

Εισαγωγή και Σκοπός: Η αυξανόμενη χρήση του Διαδικτύου και των ιστοσελίδων κοινωνικής δικτύωσης έχει δημιουργήσει ένα νέο έδαφος για την κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη των εφήβων. Ο στόχος της παρούσας συγχρονικής μελέτης είναι η διερεύνηση του επιπολασμού της διαδικτυακής θυματοποίησης σε επτά Ευρωπαϊκές χώρες, σε σχέση με κοινωνικο-δημογραφικές και ψυχοκοινωνικές μεταβλητές καθώς και σε σχέση με τη χρήση του διαδικτύου.

Υλικό και Μέθοδος: Μία συγχρονική σχολική μελέτη πραγματοποιήθηκε στις συμμετέχουσες χώρες: Γερμανία, Ελλάδα, Ισλανδία, Ολλανδία, Πολωνία, Ρουμανία και Ισπανία. Αυτό-αναφερόμενα ανώνυμα ερωτηματολόγια περιελάμβαναν κοινωνικο-δημογραφικά στοιχεία, χαρακτηριστικά διαδικτυακής χρήσης, σχολική επίδοση, γονεϊκό έλεγχο, ερωτηματολόγιο για τον διαδικτυακό εθισμό και τα συναισθηματικά και συμπεριφορικά προβλήματα εκτιμήθηκαν με την Κλίμακα Εκτίμησης της Ψυχοκοινωνικής Κατάστασης Youth Self Report (YSR). Για την εύρεση ανεξάρτητων παραγόντων που σχετίζονται με το διαδικτυακό εκφοβισμό σε κάθε χώρα έγιναν μοντέλα μονοπαραγοντικής και πολυπαραγοντικής λογαριθμιστικής παλινδρόμησης.

Αποτελέσματα: Τα υψηλότερα ποσοστά επιπολασμού της διαδικτυακής θυματοποίησης εντοπίστηκαν στη Ρουμανία ενώ τα χαμηλότερα στην Ισπανία. Πολλαπλές αναλύσεις λογιστικής παλινδρόμησης έδωσαν διαφορετικά αποτελέσματα μεταξύ των χωρών. Στη Ρουμανία, την Πολωνία και τη Γερμανία η θυματοποίηση μέσω διαδικτυακού εκφοβισμού συνδέθηκε με τη χρήση των κοινωνικών δικτύων, ενώ η χρήση του διαδικτύου συνδέθηκε με αυξημένες πιθανότητες διαδικτυακής θυματοποίησης μόνο στη Ρουμανία. Η διαδικτυακή θυματοποίηση συνδέθηκε με μεγαλύτερου βαθμού με συμπεριφορές εσωτερικευμένων προβλημάτων (internalizing problems) σε όλες τις χώρες που αναλύθηκαν και με συμπεριφορές εξωτερικευμένων προβλημάτων (externalizing problems) σε όλες τις χώρες εκτός της Ρουμανίας.

Συμπεράσματα: Η διαδικτυακή θυματοποίηση είναι πρόβλημα που εξελίσσεται και εξαρτάται από ειδικούς κοινωνικο-δημογραφικούς παράγοντες που διαφέρουν από χώρα σε χώρα, καθώς και από ποικίλα μοτίβα της χρήσης και εξέλιξης του Διαδικτύου. Τα μέτρα πρόληψης που θα ληφθούν θα πρέπει να προωθήσουν την ενσωμάτωση των νέων Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) στο εκπαιδευτικό πλαίσιο και να εστιάσουν στη συσχέτιση ανάμεσα στην διαδικτυακή θυματοποίηση και στα εσωτερικευμένα και εξωτερικευμένα προβλήματα.

Λέξεις-κλειδιά: cyberbullying, cybervictims, adolescents, cross-cultural differences

Abstract

Background: The increasing use of the Internet and social network sites (SNS) has created a new domain of socio-emotional development for adolescents. The aim of this cross-sectional study was to explore cybervictimization across seven European countries, in relation to sociodemographic, Internet use and psychosocial variables.

Methods: A cross-sectional school-based study was conducted in the participating countries: Germany, Greece, Iceland the Netherlands, Poland, Romania and Spain. Anonymous self-completed questionnaires included sociodemographic data, internet usage characteristics, school achievement, parental control, the Internet Addiction Test and Achenbach's Youth Self-Report. Multiple logistic regression analysis was used in order to find factors independently associated with the likelihood of cyberbullying separately in each country.

Results: The highest rate of cyber victimization was found in Romania (37.3%) and the lowest in Spain (13.3%). Multiple logistic regression analyses gave differing results between countries. In Romania, Poland and Germany cyberbullying victimization was associated with SNS use, whereas Internet use was associated with increased odds of cybervictimization only in Romania. Cybervictimization was associated with greater internalizing behavior problems in all countries analyzed, and with externalizing problems in all except Romania.

Conclusions: Cyberbullying victimization is an on-going problem, which is subject to country specific socio-demographic factors and diverse patterns of current Internet use and its development. Preventive measures should emphasize the integration of Internet communication technology education in educational contexts and focus on the consistent association between cybervictimization and internalizing and externalizing difficulties.

Keywords: cyberbullying, cybervictims, adolescents, cross-cultural differences

VIII) ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΠΙΝΑΚΩΝ

- Πίνακας 1.** Βαθμολογίες των 7 Ευρωπαϊκών Χωρών στις Πολιτισμικές Διαστάσεις του Hofstede
- Πίνακας 2.** Λόγοι για μη απόκριση και τελικό ποσοστό απόκρισης μαθητών, κατά χώρα.
- Πίνακας 3.** Κοινωνικοδημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων και των γονέων τους, στο σύνολο του δείγματος και ανά χώρα.
- Πίνακας 4.** Η χρήση του διαδικτύου, η χρήση κοινωνικών ιστοσελίδων δικτύωσης και ο γονεϊκός έλεγχος για τη χρήση του διαδικτύου, στο σύνολο του δείγματος και κατά χώρα.
- Πίνακας 5.** Τιμές στις κλίμακες εξωτερικευμένων και εσωτερικευμένων προβλημάτων του Youth Self-Report του Achenbach: μέση τιμή (SD) στο σύνολο των εφήβων και κατά χώρα.
- Πίνακας 6.** Θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού, στο σύνολο του δείγματος και κατά χώρα.
- Πίνακας 7.** Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ελλάδα.
- Πίνακας 8.** Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους στην Ελλάδα.
- Πίνακας 9.** Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες.
- Πίνακας 10.** Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ισπανία.
- Πίνακας 11.** Ο επιπολασμός του διαδικτυακού εκφοβισμού ανάλογα με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους.
- Πίνακας 12.** Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ισπανία.
- Πίνακας 13.** Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στη Ρουμανία.

- Πίνακας 14.** Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους στη Ρουμανία.
- Πίνακας 15.** Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες στη Ρουμανία.
- Πίνακας 16.** Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Πολωνία.
- Πίνακας 17.** Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους στην Πολωνία.
- Πίνακας 18.** Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Πολωνία.
- Πίνακας 19.** Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στη Γερμανία.
- Πίνακας 20.** Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους στη Γερμανία.
- Πίνακας 21.** Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες στη Γερμανία.
- Πίνακας 22.** Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ολλανδία.
- Πίνακας 23.** Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους στην Ολλανδία.
- Πίνακας 24.** Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ολλανδία.
- Πίνακας 25.** Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με δημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ισλανδία.
- Πίνακας 26.** Η σχέση του διαδικτυακού εκφοβισμού με τα μέσα πρόσβασης στο διαδίκτυο από τους εφήβους στην Ισλανδία.
- Πίνακας 27.** Πολυπαραγοντική λογιστική παλινδρόμηση για τον διαδικτυακό εκφοβισμό σε σχέση με κοινωνικοδημογραφικούς και άλλους παράγοντες στην Ισλανδία.